

ББК 82.3 (2Ки)

К —85

«Эл адабияты» сериясы

Көркөмдөгөн сүрөтчүсү Р. Исаков

К — 58

Кожожаш: Эпос/Баш сөзүн жаз. Ч. Айтматов, А. Акматалиевдин жалпы редакциясы менен түз. К. Кырбашев, сүрөтчүсү Р. Исаков Кырг. улут. И. А. ж.б. — Б.: Шам, 1996. —248 б. («Эл адабияты»)

ISBN 5-7499-0038-X

«Кожожаш» — адамзаттын табийгаттын жапан күчтөрүнө каршы турган, мергенчилик менен мээнеттүү өмүр сүргөн турмушун чагылдырган эң байыркы — архаикалык кенже эпостордун бири.

Томдукка окурмандарды «Кожожаш» менен толук тааныштыруу максатында учурунда жазып калынган үч варианты тең киргизилди.

Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

4702300500

К ----- 36—1996

ББК82. 3(2Ки)

М 455(11)—96

Басмага Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Рецензенттер: А. Жайнакова, Б. Садыков — филология илимдеринин кандидаттары.

Атайын редактору — филология илимдеринин кандидаты

Б. КЕБЕКОВА

© Манастануу жана көркөм маданияттын
улуттук борбору

© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук
фондусу

ISBN 5-7499-0038-X

© «Шам» басмасы 1996-ж.

МУРАС БИЗДИН ЖАЛПЫ КЕНЧИБИЗ

Өз элинин тарыхына жана чыгармачылыгына сыймыктанбаган жан болбос.

Кыргыздар — Борбордук Азиядагы байыркы элдердин бири.

Ар бир эл кичинелигине же чоңдугуна карабастан, өз жолунда тарыхтын ар түрдүү этаптарын басып өтөрү шексиз. Тагдыры онунан чыгып, тарыхында азап, кырсыктардын летописи учурабаган бир да эл жок. Маданий өнүгүүсү жана коомдук турмушунун уюштурулушу жагынан V—VIII кылымдарда эле бир кыйла маанилүү бийиктиктерге жетишкен түрк элдеринин (кыргыздардын, өзбектердин, казактардын, уйгурлардын, түркмөндөрдүн ж.б.) тагдыры да мына ушундай болгон. Биерде эң байыркы жазуулардын бири — бул түрк элдеринин руникалык жазуусу экендигин айтуу эле жетиштүү. Мен муну Орхон жазуулары, тагыраак айтканда, Йолыг-Тегин тарабынан түзүлгөн «Күлтегиндин» текстин жана адепки башка эстеликтерин көңүлгө тутуп жатам.

Кол жазмалары сейрек казына катары Вена менен Каирде сакталып турган Жусуп Баласагындын поэзиясы «Манас» менен бирге биздин ата-бабаларыбыздын рухий турмушунда кылымдардан келаткан бирдиктүү лингвистикалык негиздеги өз ара байланыштуу эки маданияттын — отурукташкан-жазма жана оозеки-көчмөн түрүндөгү маданиятыбыздын түпкү башатын ырастаган накта биздин улуттук кенчибиз.

Кыргыз эли башынан не деген замандарды өткөрбөдү, калк арасынан не деген чыгаан уулдар, даңазалуу кыздар чыкпады, ушу турган Ала-Тоонун ичинде не деген укмуш окуялар болуп өтпөдү! Ошонун бири да калем менен чийилип, кагазга жазылып калган жок. «Манаста» айтылгандай, тоо бузулуп сай болуп, сай «бузулуп тоо болуп, төккөн жаандай жылдар өтүп, нечен доорлор аласалып алмашып, элдин тарыхын, көргөм күнүн, көрөңгөлүү сөзүн ооздон оозго сактап жүрүп олтургандар эл ичиндеги жомокчулар, санжырачылар, ырчылар, чечендер болду. Алар кыргыз элинин тарых-таржымалын, сөз өнөрүн, тил байлыгын биздин кагаз-калемдүү, жазма-басмалуу заманга жеткирип келишти. Балким, ушундан уламдыр, кийинки эки кылымдын ичинде жашап өтүшкөн белгилүү жомокчулар, ырчылар кылымдардын бүктөмүнө кеткен көп таланттардын элесиндей, биздин күнгө чейин жеткен байыркы көчтүн уландысындай туюлат.

Кыргыз элинин улуу мурасы эпикалык традициясы баа жеткис руханий байлыкка жатат. Өзүнүн өсүш жолунда узак, татаал кылымдарды башынан өткөргөн кыргыз эли эпикалык маданияттын эң бийик үлгүлөрүн жаратууга жетишкен. Башка элдер өзүнүн өткөндөгү маданиятын, тарыхын жазма адабиятта, скульптурада, архитектурада, театр, сүрөт искусствосунда сактап келген болсо, кыргыз эли өзүнүн бүткүл аң-сезимин, ар намысын, күрөшүн, көздөгөн максатын оозеки эпикалык жанрда чагылдырган.

Ар бир элдин өзүнүн мифи, өз уламыштары, өз легендалары бар. Бул мифтер менен легендалар тигил же бул элдин көркөм ой жүгүртүү процессинде кандайдыр бир өзгөчө бийиктиктерге жана өзгөчө өз алдынчалуулукка ээ болот. Айталы, япондордун мифи эч убакта биздин мифке окшобойт, анткени бирибизден бирибиз алыс жашайбыз, тарыхыбыз ар бөлөк, элдин тагдыры да ар түрдүү.

Эгерде бул маселеге дүйнөлүк контекстте, жалпыланган планда мамиле жасасак, анда бул биздин доорлордогу мурунку муундардын осуяты деп эсептейм.

Кенже деп аталган эпостор бизде өтө эле көп. Алардын ар бири жүз миңден ашуун ыр сабынан турат. Ар бири тарыхтын кайсыдыр бир доорун камтып, адамдар менен элдердин көп кырдуу тагдырын, турмушун сан түркүн сай-салаасын санаттайт. Ар биринин өзүнө гана таандык оригиналдуу окуясы, мазмуну бар. «Кожожаш», мисалы, аң уулап, мергенчилик менен мээнеттүү өмүр сүргөн адамдын, табиятка таазим кылган эзелки муундардын жаратылыштын жапан күчтөрү менен күрөшкөн алардын турмушу жөнүндөгү эң байыркы драмалык дастан. «Олжобай менен Кишимжан» болсо лирикалык поэма, даркан талаанын өзүнчө эле бир «Ромео менен Джульеттасы», «Кедейкан» — социалдык-турмуштук утопия. Ал эми адам жана табияттын сыйкырдуу күчтөрү жөнүндөгү «Төштүк» жана жогорудагы айтылган эпостор улуу «Манас» эпосуна карата гана шарттуу түрдө кенже эпос деп аталат. Болбосо булардын ар бири өзүнчө зор дүйнө, түгөнгүс байлык.

Бирок кантсе да кыргыз элинин мына ошол байыркы ата мурасынын эң туу чокусу — улуу «Манас» эпосу. Чынында да «Манас» эпосу өзүнүн кайталангыс көркөмдүк кубаты боюнча, нечен кылымдардын кайгылуу, оор окуяларын тулку боюна сиңирип, имандык, философиялык мазмундуу жыйынтыктоолору боюнча, элдин тагдырына ар тараптан: жашоо-тиричилик, жоопкерчилик, үй-бүлө шарттары, ар түрдүү салт-санаа, социалдык-коомдук турмуш тарабынан кеңири жана толук камтышы боюнча, дүйнөдөгү эң сейрек кездешкен дүйнөлүк поэтиканын

эстеликтеринин үлгүлөрү жатат... Анда байыркы кыргыздардын география, астрономия, медицина, зергерчилик, аскер өнөрү жөнүндөгү түшүнүктөрү, мыскалдап жыйнаган маалыматтары топтолгон. «Манас» өткөндөгү кыргыз элинин келберсиген чалкар дүйнөсүн бүткүл керемет-кемели менен көз алдыга тартат, бул анын дүйнөлүк маданияттын панорамасындагы залкар көркөм полотносу.

Эзелки уламыштын уч-кыйыры көрүнбөс кенендиги менен түбү билинбес тереңдигин ойго сыйдырып, көңүлгө көгөндөп, «Манас» сыяктуу улуу сөздү көөнөртпөй, ар бир муундун көз алдына тутуп, маңдайына кармап туруш үчүн ашкан интелликтиси, опсуз фантазиясы жана жанда жок артисттик таланты бар, бир эшиткенин эзели эсинен чыгарбас куйма кулак жомокчулар, айтуучулар керек болгон. Балким, биз бул ырчылардын жомокторун, ырларын ошон үчүн атадан калган керээздей, энеден калган мурастай урматтап угаарбыз, окуурбуз.

Биздин окумуштуулар, адабиятчылар алардын артында калган көркөм дүйнөсүн түгөлдөп чогултуп, иретке салып, илимий иликтөөдөн өткөрүп, өз-өз ордуна коюу жагынан көп иш жасап жатышат. Кыргыз элинин эпикалык көркөм ойлоо аң-сезимин философиялык, эстетикалык, психологиялык, филологиялык-фольклордук жагынан терең жана комплекстүү изилдөө окумуштуулардын кезектеги милдети деп түшүнөм. Чынын айтайын небак коңшу элдерибиз өздөрүнүн оозеки чыгармаларын толук чыгарып койгондо мен биз да элибиздин бай адабий мурасыбызды калайык-калкка кеңири түрдө качан тартуулар экенбиз деп түйшөлөр элем. Мына, ошонун мөөнөтү келип, кудай буюрса, тилегим жүзөгө ашканы турат, элибиздин түркүн башынан кечирген, турмуштук элегинен өтүп, өзүбүзгө жеткен ыйык мурас — руханий байлыгыбыздын 40 томдугун чыгаруу — өзүбүз үчүн гана сыймык эмес, дүйнөлүк маданияттын алтын казасына кошкон чоң салымыбыз болмокчу.

Мени менен чет элдик окумуштуулар жолугушуу учурларында элибиздин оозеки чыгармачылыгы тууралуу жана ага карата менин мамилемди, тагыраак айтканда, жазуучулук өнөрканамда мурастарды колдонушумду кызыгып сурап калышат. Бул маселелерге улам-улам кайрылган сайын жанданып, толкунданып, сыймыктанып, чыгармачылык рахатка батып кетем да, чет элдик окурмандарга «Манастан» баштап айтымдарга чейин колдон келишинче мисал келтирип, маанисин чечмелеп берүүгө аракеттенем. Мына бир мисал, Сиз күндө дүкөнгө барып нан аласыз дейм. Нанды алып жатып «Данды ким себет, качан бышат» эч бир ойлобойбуз жана башка көп иштерин билбейбиз. Демек, табият менен Сиздин ортоңуздагы чынжыр

үзүлгөн. Ал эми биздин эски дастандарда бул ойлор сакталган. Мал төлдөтсө, эгин себерде «Айтым» айтышкан. Мына муну көз алдыга келтирип көрүңүзчү. Соко жер айдайт. Торбодон дыйкан үрөн сээп жатып, айтым айтат:

Мына, септим үч убак,
Жылуу жерден кочуштап,
Бул — жетим-жесирге,
Мунусу — карып-мискинге
Бул кочуш — ач-арыкка,
Мунусу — алыстагыга
Булар курт-кумурскага.
Бул — сурамчыга,
Бул — тилемчиге,
Бул — учуп жүргөн куштарга,
Бул — жортуп жүргөн коенго,
Калгандары — сизге, бизге, мага
Баба дыйкан жолдошум,
Бардык ишти оңдосун.
Бардык жерде колдосун.

Эми биягын мен билемин Өнгөндө арам чөп койбойм, Арыгың кенен чабылат, Корукчуң арбын табылат. Тилегим — чоң, Оп, үрөнүм, оп! Береке бек байласын, Бердим Баба-Дыйканга Бириң миңге айлансын.

Европадагы жолугушууларда жогорку ырды мисал келтирип, аларга «Силер экология жөнүндө азыр айтып жатасыңар. Биздин түрк дүйнөсүндө мындан миң жыл эле мурун айтылган» деп айтсам таң калышат, суктанышат. Биз дүйнөгө маданият, санат, сөзүбүз, философиябыз аркылуу өз туубузду көтөрүшүбүз керек.

... Илгертен эле адам баласы барктаган, аздектеген нары — касиети күчтүү Сөз. Ушундан улам кыргыздар «Өнөр алды кызыл тил» деп макалдатса, Библияга тооп кылгандар ар нерсенин башталышы катарында «А дегенде Сөз болгон», «Кудай дегенибиз — Сөз» деген түшүнүктөрдү дайыма туу тутуп келишет. Бул туюмдардын бири-бирин толуктап турганы өзүнчө купуя сыр, чечмеленбес табышмак шекилдүү.

... Биздин улуу Сөздөн кыналган, Ойго терең көркөмдүк жана дүйнө таанымдын күчү, келберсинген даркандыгы эс талгыдай эле баёо бабаларыбыздын мурасы

Египет пирамидалары сыяктуу муундан муунга калуучу байыркы, урагыс жана табышмактуу маданий эстелик.

Академик ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ

ЭЛ БАЙЛЫГЫ — ЭЛГЕ

Ондогон кылымдарды карытып, оомалуу-төкмөлүү, узак жол басып, жалпы адам баласынын тарыхый жолунда кимге таандык экени билинип турган изин калтырып, тириликтин негизги белгиси — машакатын тартып — тынымсыз күрөштө болуп, өмүр-жашоо деген өзгөчө татаал чыйырдын миңдеген тоскоолдуктарынан өтүп, өмүр-өлүм үзөнгүлөш жүргөн далай кагылыш кармаштарды баштан кечирип, өз наамы — атын, эл катарындагы өзүнө таандык өзгөчө белгилерин жоготпой сактап тээ байыртадан бери келе жаткан түптүү эл кыргыздардын ата-бабалары бүгүнкү урпактарына мурас кылып калтырган өзгөчө баалуу байлыктардын көлөмү, мааниси боюнча орчундууларынын бири элдик оозеки көркөм чыгармачылыктын материалдары.

Бир кездерде жазуу-сызуусу бар, өз алдынча өсүп-өнүккөн эл болсо да тарыхтын өйдө-ылдыйлуу татаал жолунда ошол көрүнүктүү ордун, өнүккөн өнөрлөрүн, алардын ичинде жазуу-сызуусун да сактап кала албай натижада көптөгөн кылымдар бою билгендери менен көргөндөрүн, жалпы эле бүт табылгаларын — алар жөнүндөгү маалыматтарды көркөм баянга айландырып, оозеки сактап, укумдан тукумга ошол ооз жүзүндө өткөрүп келүүгө мажбур болгон кыргыздар үчүн алардын оозеки көркөм чыгармалары өзгөчө баалуу табылгаларын чогултуп жыйноочу казынанын — эстин, башынан өткөргөндөрдүн урунуттуу учурларынан кабар берген тарыхтын, коомго, ар бир инсанга моралдык, укуктук, жүрүш-туруш эрежелерин туюндуруучу юридикалык жыйнактын, таалим-тарбия берүүчү куралдын, оң-терс, жакшы-жаман жөнүндөгү түшүнүктөрдү чечмелеген туюнтманын ж.б. жашоо-тиричиликтин көп кырдуу зарылдыктары үчүн пайдаланууга боло турган энциклопедиялык мазмундагы «китептин» милдетин аткарып келген. Кыргыз элинин оозеки көркөм чыгармачылыгынын орчундуу мааниси, жашоо жөндөмүнүн сыры ал чыгармалардын өткөндүн үнү, жаңынын жаңырыгы болуп, миңден ашуун жаштагы үлгүлөрү да улам кийинки шартка «ылайыкташып», талабына жооп берип, көркөм туунду катары табитин жоготпой,

күйөрмандарды тейлөөсүн улантып, эстетикалык рахат тартуулап, оң же терс маңыздагы таасирин тийгизип, бүгүн да өз күчүн жоготпой келе жаткандыгында.

Тарыхый өнүгүш жолунда жакшы менен жаманды, ийгиликтин кубанычын, жеңилүүнүн ызасын, гүлдөп өнүгүүнүн ырахатын, төмөн чөгүүнүн басынуу кайгысын бир эле эмес, көптөгөн жолдору башынан өткөрүп, эркиндиги, көз каранды болбостугу, элдин биримдиги, ынтымагы үчүн дайым күрөшүп, адамдык акыл дөөлөттөрдү туу тутуп, аздектеп, өз башынан өткөндөрдүн урунттуу учурлары менен алгылыктуу табылгаларын көркөм сөз «беттеринде» мончоктой тизип, ал байлыгын этият сактап, бапестеп багып, өзгөчө жогору баалап ыйык тутунган байыркы эл кыргыздардын оозеки көркөм чыгармачылыгы адаттан тыш өсүп-өнүккөн. Буга түрткү болгон негизги себеп — элибиздин түптүү, тектүү, байыркы элдердин бири экендиги жана ошол элдин өтө узак мезгилди камтыган тарыхый жолундагы рухий байлыгынын каймагын, маңызын, көп жактуу бай мазмунун бөксөртпөй сактоодогу негизги курал, ыңгайлуу, ишенимдүү жай — казынанын милдетин жалгыз оозеки көркөм чыгармачылыктын аткарып келгендиги.

Кыргыз элинин басып өткөн тарыхый жолунда, күндөлүк турмушунда оозеки көркөм чыгармачылыктын өзгөчө мааниге ээ болуп, чоң роль ойногондугун, ушунун натыйжасында тарыхта өтө сейрек учурай турган феномендик мүнөздөгү абал түзүлгөндүгүн «Манас» эпосунун мисалынан — көчмөн кыргыздар өз жашоо шартынын өзгөчөлүгүнө ылайыкталган дүнүйөнүн сегизинчи укмушун — оозеки жаралып, оозеки сакталган поэзиянын көркөм чалкар деңизин — башка эч бир кезикпеген, өзү сыяктуулардын арасында теңдеши болбогон. жомокту — эпосту жаратканынан да таасын байкоого болот.

Кеп дүйнөдөгү көптөгөн жөндөмдүү элдердин бири катары кыргыздар ким-кимди болбосун таң калтырган масштабдуулугу, маанисинин тереңдиги, өзгөчө жогору көркөмдүк деңгээли, жалпы адам баласына таандык маданий казынадан алган көрүнүктүү орду жактан буга чейин кеңири белгилүү болгон кадимки жети укмуштан кем эмес өз укмушун жараткандыкта эмес, ошол өз шыгы көркөм сөз өнөрүндө экендигин туура баамдай алгандыгында жана мисалы, бир жерге байыр алып отурукташкан шартта жашаган египеттиктер таштан пирамидаларын курган сыяктуу эле ат үстүндө, көчмөн турмушта жашаган кыргыздардын өз укмуш эстелигин өзү кайда барса ошол жакка кошо ала жүрүүгө ыңгайлаштырып көркөм чыгарма түрүндө жараткандыгы. Натыйжада кыргыздар жараткан дүнүйөнүн

сегизинчи укмушу башкалар жараткан укмуштардан «курулуш» материалдары жактан өзгөчөлөнүп эң катуу гранит таштан да, курч болот темирден да бекем, кылымдардын карытар убактысына, күндүн аптабы, шамал менен жаандын кыйраткыч күчтөрүнө моюн бербей турган, жер жүзүндө тирилик өкүм сүрүп турганда китептик жаңы өмүрү менен бөксөербей, кемибей, керек болсо формалык түрүн улам жаңылап түбөлүк жашай бере тургандыгында.

Ушул акылды ойлоп тапкан ата-бабаларыбыздын гениалдуулугуна таазим кылып, сыймыктанууга не болбосун!

«Манас» жалгыз эмес, ага тең ата, укукташ болгон көптөгөн «тууган-уруктары», айланасын курчаган өзүнө тете чөйрөсү, көлөм жагынан болбосо да маани-маңыз, көркөмдүк наркы боюнча тектеш жакындары бар. Алар ырым-эм-домдон тартып дарымга, кошокко чейинки үрп-адат ырлары, арман, мактоо-кордоодон тартып сүйүү ырларына чейинки эң кеңири мазмундагы жана ар түркүн тематикадагы лирикалык ырлар, эмгек ырларынан тартып оюн ырларына чейинки материалдар, макал-лакаптардан тартып, санат-насыят, терме ырларына чейинки дидактикалык чыгармалар, миф, легендалардан тартып, жөө жомок, элдик аңгемелерге чейинки кара сөз түрүндөгү чыгармалар, ар бири ондогон миң сап ырдан турган тексттери бар турмуштук, баатырдык ж.б. эпостор, поэмалар. Кыргыз оозеки көркөм чыгармачылыгынын түр-түркүмдөргө бөлүнгөн жанрдык ажырымын тастыктап чыгуу, ар бир жанрга жата турган материалдардын бүгүн илимге белгилүү үлгүлөрүнүн тематикаларын, чыгармалардын болжолдуу жалпы көлөмүн көз алдыга келтирүүнүн өзү эле «Манас» эпосун эсептен чыгарып салган күндө да кыргыз фольклору өзгөчө бай экендигине күмөн туудурбайт.

Дүйнөлүк фольклор жөнүндөгү илимде кабыл алынган салт боюнча оозеки көркөм сөз өнөрүнүн алгачкы жөнөкөй үлгүлөрү эмгекке байланыштуу чыгып, жалпы эле лирикалык жанрдагы чыгармалар сюжетке ээ, демек бир топ татаал курулуштагы эпикалык жанрдын үлгүлөрүнө караганда улуулук кылары белгиленет. Албетте, кыргыз элине таандык оозеки көркөм чыгармалардын пайда болуш теги деле ушул жалпы эрежеге баш иеринде күмөн жок. Бирок, колдо болгон фактылык материалдарга караганда кыргыздарда эпикалык жанр, анын ичинен негизинен ыр менен айтылуучу эпостордун түрлөрү өзгөчө өнүгүптүр. Мунун себебин элибиздин өз тарыхын — басып өткөн жолунун урунттуу учурларын көркөм чыгармалары аркылуу жалпылаштырган элестердин жардамы менен сактоо, кийинки муун өкүлдөрүнө үлгү катары калтыруу далалаты менен түшүндүрүүгө болот.

Кыргыздарда эпостор, айрыкча алардын «Манас» баш болгон баатырдык үлгүлөрү өзгөчө өнүккөнү мурдатадан эле илимге кеңири белгилүү. Бул абалга өз учурунда акад. В. В. Радлов да көңүл бурган эле.

Эпикалык жанрдагы чыгармаларда элибиздин турмушу ар тараптан чагылдырылган. Анда тарыхый басып өткөн жолу, көз карашы, салт-санаалары, келечек үмүт-тилеги таамай сүрөттөлгөн. Эпикалык чыгармалардын идеялык мазмуну бай, тематикалары ар түрдүү. Кыргыздардын эпостору мазмунуна жана формасына карай шарттуу түрдө улуу эпос жана кенже эпостор деп бөлүнөт. «Манас» трилогиясы улуу эпоско жатат. Ал эми кенже эпоско — «Кожожаш», «Эр Төштүк», «Эр Табылды», «Курманбек», «Жаныш, Байыш», «Шырдакбек». «Жаңыл Мырза», «Олжобай менен Кишимжан», «Кедейкан», «Саринжи, Бөкөй», «Мендирман», «Жоодарбешим», «Эр Солтоной» ж.б. кирет. Залкар жазуучубуз Чыңгыз Айтматов айткандай, «булардын ар бири өзүнчө зор дүйнө, түгөнгүс байлык».

Эпостор да жалпы илимде жанрдык белгилерине карай ич ара баатырдык жана турмуштук эпостор деп, мазмунуна, тематикасына жараша бөлүнөт. Баатырдык эпостордо элдик баатырлардын эли-жерин ички жана сырткы душман-баскынчылардан сактоо, эркиндигин коргоо, ынтымакты, биримдикти колдоо, элдин кызыкчылыгы үчүн кан-жанын аябоо ж.б. мүнөздөгү идеялар чагылдырылган окуялар сүрөттөлөт. Турмуштук эпостордо болсо, көпчүлүк учурларда күндөлүк жашоо-тиричилик, сүйүү, салт-санаа, үмүт-тилек ж.б. мүнөздөгү окуялар баяндалат.

Эпостордун чыгыш доорлору да ар кандай. «Эр Төштүк», «Кожожаш» эң байыркы — архаикалык эпосторго жатат. Буларда байыркы белгилер — адамдардын мифологиялык түшүнүктөрү катмар-катмар болуп сакталып калган. Ал эми «Курманбек», «Эр Табылды», «Жаңыл Мырза», «Жаныш, Байыш» сыяктуу эпостор кыргыздардын XIV—XVIII кылымдарда калмактарга каршы күрөшүүсү чагылдырылса, «Кедейкан», «Саринжи, Бөкөй», «Олжобай менен Кишимжан» сыяктуу чыгармаларда кийинки кездеги патриархалдык-феодалдык түзүлүш, үй-бүлөлүк мамилелер кеңири орун алган.

Эпостордогу терең гумандуулук, адамкерчилик, күчтүү патриоттук-атуулдук сезимдер, элдин басып өткөн тарыхый энциклопедиясы биз үчүн бүгүнкү күндө өз алдынча мамлекеттик түзүлүшүбүздү куруп жаткан мезгилде өтө баалуу.

Ошондой эле элдик поэмалар — «Ак Мөөр», «Жалайыр жалгыз», «Кулмурза менен Ак Саткын», «Карагул ботом» ж.б. кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын байлыгын арттырып турат. Элдик поэмаларда көбүнчө социалдык-турмуштук маанидеги окуялар сүрөттөлөт. Өзгөчө эки жаштын махабаты, ага тоскоолдуктар жана армандуу өмүр трагедиялуу өлүм менен аякташы элдик поэмаларга мүнөздүү көрүнүш.

Бизде түрк тилдүү элдердин оозеки чыгармачылыгынын үлгүлөрүнүн варианттары да кеңири жолугат. Коңшу элдердин турмуш-тиричилиги, көз карашы, салт санаасы окшош болушу, сырткы душмандарынын бир болушу ж.б. ал чыгармалардын кыргыздар арасында таралышына шарт түзгөн. XIV кылымдын аягында Жунгария мамлекетинин өсүп чыгышы, ойрот-калмактардын кыргыз, казак ж.б. элдерди каратып, баскынчылык кылып, эркиндикке умтулган Орто Азия элдеринин үмүт-тилегинин бирдигин шарттаган. Ошондуктан, бир эле чыгарманын бир топ версиялары жаралган. Тектеш элдердин поэмалары — «Кыз Жибек», «Шакир менен Шакирет», «Кыз Дариха», «Боз жигит», «Нарикбай», «Көр уулу», «Алпамыс» сыяктуу чыгармалар кыргыз элинде кээде кара сөз, кээде ыр аралаш түрдө өз варианттары менен айтылат.

Адатта мазмуну жорго сөз, же кара сөз менен айтылуучу жөө жомоктор да фольклордук чыгармалардын ичинде көрүнүктүү орунду ээлейт. Жөө жомоктордо элдин үмүт-тилеги, көз карашы, адамдардын адилеттиги менен адилетсиздиги, өмүрү менен өлүмү, эмгекчилдиги менен жалкоолугу, фантазиясы менен эстетикалык идеясы чагылдырылган. Жөө жомоктордогу окуялардын мүнөзү, образдардын түзүлүшү өтө жөнөкөй. Поэтикалык тилинин тактыгы да көңүл бурдурат. Ошондуктан, алар кичине-чоңдорго карабай түшүнүктүү. Аллегориялык маани, сатиралык мүнөз ачык. Тематикасынын мүнөзүнө чыгыш, пайда болуш дооруна карата жөө жомоктор өз ара айбанаттар жөнүндөгү, укмуштуу, же кереметтүү, турмуштук жөө жомоктор болуп бөлүнүшөт. Мейли айбанаттар жөнүндөгү жөө жомокторбу, мейли сыйкырдуу же кереметтүү жөө жомокторбу, мейли турмуштук жөө жомокторбу — айтор, бардыгы дагы бир жолу элибиздин тарыхын барактап ачып берет, жаратылыш менен адамдын ортосундагы карым-катнаш, адамдын тотемдик, анимисттик, мифологиялык түшүнүктөр, таптык күрөш ж.б. ачык сүрөттөлөт. Жомок турмуштук тажрыйбанын «элегинен эленип», улуттук өзгөчөлүккө, салт-санаага, үрп-адатка, психологияга байланыштуу

жаралат. Жөө жомоктордон кыргыз элинин маданиятын, экономикасын, социалдык-коомдук түзүлүшүн даана байкоого болот.

Миф, легенда, уламада да элибиздин архаикалык анимизмдик, тотемдик, мифологиялык түшүнүктөрдү, жаратылыштын сырлуу кубулуштарына фантазиялуу ой жүгүртүүлөрү көркөм чагылдырылган. Айлана-чөйрөдөгү болуп жаткан процесстерге баа берүү, таануу ж.б. негизги темаларынан болуп эсептелет. Элдик түшүнүк боюнча дүйнөдөгү кубулуштардын бардыгынын «жаны» бар экендиги миф, легендалардан байкалат. Кыргыз элинин жаралышы, адамдардын пайда болушу, анын өмүр, өлүм философиясы да камтылган.

Легендалар менен уламалар көбүнчө реалдуу турмуштук фактыларга негизделет. Албетте, миф менен легенданын ортосундагы жалпылыктар көп. Жогорудагы мифке айтылган ой-пикирлер легендаларга да таандык. Миф, легенда, уламалардын формасы чакан, мазмуну терең, тематикасы бай келет. Буларда элибиздин тарыхынын, философиясынын, фантазиясынын жашоо-тиричилигинин ар тарабы ачылат.

Эмгек ырлары негизинен мал чарбачылыкка, мергенчиликке, дыйканчылыкка арналат. Аты эле айтып тургандай ырлар эмгек процесси менен тыгыз байланыштан пайда болгон, элибиздин көчмөндүү жана отурукташкан турмушу көз алдыга элестүү тартылат. «Бекбекей», «Шырылдаң», «Оп, майда» ж.б. эмгекчи элдин тилегин, максатын, ийгилигин билдирген.

Ырым-дарымдар, бардык оозеки чыгармачылыгыбызда кеңири кездешет. Магиялык сөздөргө ишенүү менен адамдар жаратылыштын күчтүү сыйкырынан үмүт-кыял, жакшылык күтүшкөн. Бул жанрдагы чыгармалар да байыркы элибиздин түшүнүктөрүн чагылдырат. Адамды, жаратылыш-жан-жаныбарды, малды айыктырууда, дыйканчылык, аңчылык кылууда, кырсыктан чыгууда ырым-дарымдар айтылат.

Ошондой эле бата, каргыш ж.б. ар түрдүү тематикадагы айтымдар жашоо-тиричилигибизге, өлүм менен өмүргө, адамдардын ортосундагы мамилелерге арналган, алар да көркөм чыгармачылыгыбызда арбын кездешкен материалдардан.

Дин ырлары мазмуну жагынан ырым менен дарым ырларына жакын келет. Адамдын көз карашынын чектелиши, тарлыгы, сенектик, фетиштик, анимизм, магиялык, мифологиялык, тотемдик түшүнүктөр, стихиялуу жагдайлар, турмушка примитивдүүлүк мамилелер, кандайдыр бир күчкө фанат катары ишенүүлөр,

сыйкырдуулук, касиеттүүлүк көрүнүштөр, сыйынуулар ж.б. чыныгы диндик ишенимдер — системалуу көз караш пайда болгонго чейинки учурлардын туундулары болуу менен дин ырларынын парада болушуна шарт түзгөн. Ислам дини кыргыздардын арасында узак убакта жай темпте тараган, ошондуктан окумуштуулардын пикирлери боюнча ислам динине байланыштуу ырлар XIX кылымдын аягында XX кылымдын башында чыга баштаган.

Ар бир элдин үрп-адаты, каада-салты бар. Фольклорубузда элибиздин жашоо-тиричилигинин бул тарабын көрсөткөн ар түрдүү тематикадагы чыгармаларыбыз өтө эле көп. Адам баласынын жарык дүйнөгө келгенден тартып көз жумган мезгилине чейинки басып өткөн жолунда коштоп жүрүүчү салт-санаалар, үрп-адаттар анын дүйнөгө болгон көз карашын, ой-тилегин, кыял-үмүтүн билдирет. Адам туулат, тушоосу кесилет, үйлөнөт. Үйлөнүү салт ырларынын өз-өзүнчө ритуалдарга байланыштуу тематикасы бар. Элибизде кыз оюну өтө кызыктуу өтө турган, кыз-келиндер, жигиттер эки тарап болуп алып, ар кандай оюндар ойнолгон. Жакшынакай маанайда күлкү-шаттык, толкундоо менен кыз-жигитти куттукташкан. Жар көрүштүрүү, көрүшүү ырлары шаан-шөкөт менен аткарылган. «Жар-жар» айтуунун максаты да кыз менен жигиттин, тууган-туушкандардын, ниеттеш, тилектеш адамдардын кубаныч-сүйүнүчүн бөлүшүү, мактоо болгон.

Сүйүү лирикасы элдик оозеки чыгармачылыгыбызда «жарк» этип жаркыраган жылдыздардай бажырайып бөлүнүп, ага көрк кошуп турат. Адам баласынын жашоосун махабатсыз элестетүү мүмкүн эмес. Махабат десе эле бактылуулукка жеткен сезимди гана түшүнбөс керек. Махабат адамды өмүр бою коштоп жүрөт: ашык болуу, жалбаруу, толкундоо, ызаттоо, бакытка жетишүү, тескерисинче, зарлоо, күйүү, арман, муң-кайгыга түшүү ж.б. Мына ушуга байланыштуу кыргыз элинин сүйүү лирикасы эки топко бөлүнөт: «Секетпай» жана «Күйгөн». Сүйүү ырларынын идеялык-тематикасы эң эле кеңири.

Санат-терме ырлар да элибиздин ойчулдугун, акылмандуулугун, чечендигин билдирет. Санат-насыят ырларынын тематикасы өтө кеңири. Адамдардын мүнөзүндөгү оң жана терс кыял-жоруктарын белгилеп, адамдын жүрүш-турушунун эрежелерин үйрөтөт, абийирлүү, чынчыл, эмгекчил, кичи пейил, жакшылыкка, адамкерчиликке үндөйт, анда өмүргө, турмушка арналган философиялык ойлор өтө жыш.

Айтыш ырлары элибизде кеңири тараган жанр. Айтыштын өзгөчөлүк мүнөзү да акыл-эстүүлүккө, сөз тапкычтыкка, жөндөмдүүлүккө ж.б. байланыштуу болот.

Айтыш: адат-салт айтышы, чечендер айтышы, акындар айтышы деп үч топко бөлүнөт.

Адат-салт айтышы жашообуздагы каада-салтка, үрп-адатка байланыштуу келип чыккан, ошондуктан жогоруда салт ырларына берилген мүнөздөмөлөр да бул жерде туура келет. Адамдардын көңүлүн көтөрүү, шайыр-шаттык тартуулоо максатында ырдалат. Адат-салт айтышына үлпөт-салтанаттарда, үйлөнүү салтына, кыз-жигиттердин айтыштарына, акыйнекке арналган ырлар жатат.

Чечендердин айтышы сөз өнөрүн баалоо, баа берүү, урматтоо, даңазалоо менен байланышкан. Алардын сөздөрү «ташка тамга баскандай» кынапталган, терең маани камтыган канаттуу учкул сөздөр болгон. Бизге өткөн кылымдарда жашап өтүшкөн Кадыр аке, Сарт аке ж.б. чечендердин ысымдары белгилүү.

Акындардын айтышы да өз өнөрүн сыноонун бир көрүнүшү. Акындардын беттешүүсүндө тематика ар түрдүү келип, жеке инсандык жана пенделик касиеттерди бетке тартынбай айтуудан тартып, жаратылыштын сырдуу кубулуштарына, өмүр менен өлүм философиясына чейин айтылат.

Чечен сөздөр аты эле билдирип тургандай, күндөлүк турмуш-тиричилик сөздөрдөн айырмаланып турат. Ошондуктан, чечен сөздөрдү сүйлөгөндөрдү чечен деп аташат, алар таланттуу, зээндүү, сезгич, көз карашы кеңири келет. Академик В. Радлов жогорку сөз кылган эмгегинде кыргыздардын сөзмөр келерин мындайча сүрөттөгөн: «Кыргыздар эч буйдалбастан, токтоосуз, шар сүйлөшөт. Алар оюн ачык, так айта билишет. Сүйлөгөндө сөздөрүндө белгилүү деңгээлде кооздук сезилип турат. Жөнөкөй эле сүйлөгөн сөздөрүндө, айтыштардын курулушунда мезгил-мезгил менен ритмикалык өлчөмдөр байкалып турат. Сүйлөм артынан сүйлөм, ыр сабактары түрүндө келе түшкөндөй пикир калтырат. Мындай сөздөр ойлонуп айтылып, угуучуларга күчтүү таасир тийгизет. Угуучулар берилип, ыракаттанып угушат. Орундуу айтылган сөздү баалай да билишет. Сөзмөр, чечен адамдар сүйлөгөндө болуп көрбөгөндөй тынчтык өкүм сүрүп, угуучулардын көздөрү жайнап, демин ичине алып отуруп тыңшашат. Чечендин ар бир кооз айтыштары, ар бир акылман курч жана тамаша сөздөрү ийкемдүү...»

Көкөтай, Тилекмат, Жейрен чечен, ж.б. жөнүндө эл арасында легендалар таралып кеткен, алардан эл адилеттүүлүктү, акылмандыкты, тайманбастыкты, жакшы идеалдарды көрүшкөн.

Арман ырлары — оозеки адабиятыбыздын «байлыгын» арттырып турат. Адамдын ички жана сырткы арманы болот. Армансыз, телегейи тегиз адам

болбойт. Арман адамды өмүр бою коштоп жүрөт. Армандын бир түрү — жан дүйнөнүн, сүйгөнүнө жетпей калган, же өмүргө байланыштуу жеке инсандын ички күйүтү, кайгы-муңу; экинчиси — турмуштун азап-тозогунан, кыйынчылыктан, жокчулуктан, теңсиздик коомдон келип чыккан муң-зары. «Койчулардын арманы», «Жокчулук», «Чалга берген кыздын арманы», «Кенжекенин арманы», «Күңөтай кыздын арманы», «Жаш балага берген кыздын арманы», «Ойдай» ж.б. арман ырлары элибиздин баштан кечирген кайгылуу азап-тозокту, аянычтуу күндөрүн билдирет. Айыкпас жараат, так, көлкүлдөп аккан көз жаш, зордук-зомбулук, кордук, өкүнүч, акыйкатсыздык, укуксуздук арман идеяларынын идеялык мазмунун түзөт.

Кошок элибиздин каада-салтына байланыштуу жаралган оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнө жатат. Адам жашоого келгенден кийин өмүр бою дүйнөнүн түркүгү болуп калбайт. Өмүр бар жерде өлүм бар. Ар бир адамдын башына эртеби-кечпи бир күнү ажал келет. Ажал-өлүмдү эч ким токтото албайт. Барсың, анан жоксуң. Табияттын мыйзамы ошондой, бул жарык дүйнөгө бири келет, бири кетет. Жакын адамдардан айрылганда ички кайгыны, өкүнүчтү билдирген муңдуу ыйлар — кошок айтылат. Кошокто бул дүйнөдөн өткөн адамдын кыял-жоругу, мүнөзү, мамилеси, абийири, адамкерчилиги ж.б. даңазаланып кошулат, ансыз артында калган үй-бүлөсүнүн, бала-бакырасынын, тууган-туушкандарынын, жоро-жолдошторунун ички дүйнөсү кемип, бөксөрүп тургандыгы билдирилет. Колдонулган салыштыруулар, метафоралар, эпитеттер, гиперболалар, эпикалык параллелизм кошоктун поэтикалык көркөмдүгүн жогорулатып, идеялык мазмунун тереңдетет.

Макал-лакаптар оозеки чыгармачылыгыбызда орчундуу мааниге ээ, турмушта баалуу орунду ээлейт. Сөздүн эң тазасы, тунугу, таамайы, нускасы, философиясы, адам акыл-эсинин энциклопедиясы — макал-лакаптар. Ал турмуш-тиричилигибиздин, жашообуздун, жүрүм-турумубуздун, көз карашыбыздын бардык жагдайларын өз ичине камтыйт, анын тарбиялык мааниси күчтүү. Чындыгында ассонансты, аллитерацияны колдонуу аркылуу элестүүлүккө, жогорку көркөмдүккө жетишип, эки ооз макал-лакап менен бир чоң ойду так, таамай, терең түшүндүрүп келишкен.

Табышмактар — адам акылын таразалоочу фольклорубуздун үлгүлөрүнөн. Табышмактар аркылуу дүйнөнү таанып билсе болот, метафора, аллегория басымдуулук кылып, философиялык ойлор терең сиңип кеткен. Табышмак айтуучу да, жандырмагын чечүүчү адам да тажрыйбасы мол, акылдуу, кыраакы, билгич,

сезгич, зээндүү болушу керек. Табышмактар элдик оозеки чыгармачылыктын башка үлгүлөрүндө кеңири кездешет. Чындыгында эле кыргыз оозеки чыгармачылыктын жанрларын өзүнчө чектеп коюу деле болбойт, анткени жанрлар бири-биринде арбын жолугуп, өз ара сиңип кеткен.

Табышмактардын кээси жалаң сөз суроолордон турса, айрымдары комуз күүлөрү, өзгөчө кайгылуу сырлар аркылуу да берилген. «Мендирман» эпосунда табышмак комуз күүсү аркылуу берилген. Ошондой эле Кетбука табышмактуу муңдуу күү чертип, Айгандын — Чынгызхандын баласын угузган экен. Демек, табышмактар элибиздин коомдук турмушунда зор роль ойноп келген. Ааламдагы бардык нерсе табышмактуу жана анын жандырмагы бар.

Балдар фольклорунан оозеки чыгармачылыктын көп үлгүлөрүн жолуктурууга болот. Балдар фольклорунун тили жатык, көлөмү кыска, ойго жана фантазияга бай келет. Балдар чыгармалардан үлгү, тарбия алып, акылдуу, абийирдүү, дүйнөнү тааный билүүсү менен атуул болуп өсүшү керек. «Бешик ырлары», «Торпогум», «Сатуу ыры», «Акыйнек», «Улагым», «Үркөр-үркөр топ жылдыз» ж.б. ырлар балдарды эстетикалык жактан тарбиялап келген.

Кыргыз оозеки көркөм чыгармачылыктын негизги жанрларын тизме катары жөнөкөй санап чыгуудан да элибиздин бул байлыгынын чеги канчалык кеңири, темасы көп түрдүү экени таасын көрүнүп турат.

Оозеки көркөм чыгармачылыктын өзгөчө өнүгүшү жана өнөрдүн бул түрүнө эл арасында зор маани берип, көңүл буруунун натыйжасында кыргыздар жөнүндө кабар айткан ар бир инсан элдин ушул байлыгын аттап кете албай, сөзсүз кепке алууга аргасыз болгон. Мунун илимге белгилүү көптөгөн далилдерин келтирүүгө болот. Мисалы: 15—16—кылымдардын тогошкон кесилишинде жашап, кыргыздар жөнүндө маалымат жазып калтырган «Тарыхтардын жыйнагы» («Маджму ат-Таварих») аттуу кол жазманын автору аксыканттык Шах-Аббастын уулу Сайф-ад-дин молдо кыргыздар, алардын оң-сол ж.б. уруулук бөлүнүштөрү сыяктуу маалыматтарды айтууда «Манас» эпосунун материалдарын кеңири пайдаланат. Ал эми өткөн кылымда кыргыз жергесинде болуп, кыргыз эли, анын тарыхы, тили, маданияты ж.б. багыттарда кеп козгогон көрүнүктүү окумуштуулар Ч. Валиханов, В. В. Радлов өз ойлорун айтууда негизинен кыргыз фольклорунун, анын ичинен «Манас» эпосунун тексттерине таянышат. Ал турмак алдына койгон максаты такыр башка багыттагы Б. Смирнов ж.б. сыяктуу саякатчылар да «иш арасында» кыргыз

фольклорунун материалдарына кызыгып, бул тармак боюнча да илимде баалуу материалдар калтырышкан.

Кыргыз фольклорунун материалдарын жыйноо, изилдөө, орчундуу илимий пикирлер айтып, баа берип элдик бул казынаны окумуштуулар дүйнөсүнө таанытуу иштерин алгач чет элдик илимпоздор-тюркологдор башташкан. Айрыкча бул багытта жогоруда аттары эскерилген казактын белгилүү окумуштуусу Ч. Валиханов, орус окумуштуусу, теги боюнча немец академик В. В. Радловдун салымдары чоң.

Өткөн кылымдын экинчи жарымынын башталыштарында кыргыз жергесинде болгон Ч. Валиханов «Манас» эпосунан «Көкөтөйдүн ашы» аттуу эпизодду кагаз бетине түшүртүп, «Манас» — талаа «Илиадасы», «Семетей» буруттардын «Одиссеясы» — деп кыргыздардын улуу эстелигине жогору баа берген жана өзү жаздырган тексттерди кара сөз түрүндө орус тилине которуп, кыргыз фольклорунун үлгүлөрүн кагаз бетине түшүрүү жана аларды башка элдердин тилине которуу ишине чыйыр салган.

Академик В. В. Радлов өткөн кылымдын алтымышынчы жылдарынын ичинде бир нече жолу кыргыздардын арасында болгондо жазып алган материалдарынан тандап алып «Манас», (чынында жеке эле «Манас», 6. а. чыгарманын биринчи эле бөлүгү эмес, «Семетей», «Сейтектин» окуялары негизинен бүт камтылган), «Жолой кан», «Эр Төштүк» аттуу эпосторду жана бир катар кошокторду 1885-жылы транскрипцияланган орус ариби менен кыргыз тилинде Санкт-Петербургда бастырып чыгарат. Ошол эле жылы ушул материалдардын В. В. Радлов бастырып чыгарган тексттер кыргыз тилиндеги биринчи жолу басма бетинде жарыяланган көркөм чыгармалар эле. Ушул «Түндүк түрк урууларынын элдик адабияттарынын» V томуна жазган кириш сөзүндө В. В. Радлов «Кыргыз өз ырларында кандайдыр укмуштуу жана коркунучтуу, жөө жомоктук дүйнөнү баалабайт, тескерисинче, ал өзүнүн турмушун, өзүнүн сезимдерин жана умтулууларын, коомдун ар бир жеке мүчөсүнүн өзүндө жашаган идеалдарын даңазалап ырдайт» — деп кыргыздардын оозеки көркөм чыгармалары реалдуулукка, турмушка жакын экендигин баса белгилейт.

Кыргыз фольклорун изилдөөгө алгач ат салышкан көрүнүктүү тюркологдордун ичинен «Манастын» текстинен анча чоң эмес үзүндүнү өз комментариялары менен 1911-ж. Будапеште чыккан «Келети Сземле» журналында жарыяланган венгер окумуштуусу Г. Алмашинин ысмы да эскерүүгө татыктуу.

Кыргыздардын баалуу маданий байлыгы — оозеки көркөм чыгармаларды кеңири планда системалуу түрдө эл арасынан жыйноо жана изилдөө иштери үчүн Октябрь революциясынан кийин гана кеңири мүмкүнчүлүктөр түзүлдү. Натыйжада мектеп окуучуларынан тартып мугалимдерге, студенттерден тартып атайын адис окумуштууларга чейин активдүү катышып, жарым кылымдан ашуун мезгил ичинде системалуу аракеттенүү өз жемишин берип, өзгөчө бай, зор көлөмгө ээ кол жазмалар фондусу топтолду. Ал материалдардын мазмун, формалык касиеттерине, элдик маңызына күмөн келтирүүгө мүмкүн эмес. Анткени, дээрлик бардык материалдардын информаторлору негизинен ушул ишти кесип кылган атайын адистер (манасчылар, ырчы-акындар ж.б.), эл арасындагы көркөм сөз өнөрүн өзгөчө урматтап, ага чоң маани берген ырга, сөзгө шыктуу-таланттуу адамдар.

Кыргыздардын оозеки көркөм чыгармаларын жаратуучулар, сактап жана өнүктүрүүчүлөр эл арасынан чыккан таланттуу инсандар. Алар шыгынын мүнөзүнө жөндөмүнүн багытына, эмнеге, же кайсыл жанрдагы чыгармаларды жаратканына-аткаргандыгына карата топторго бөлүнүшөт жана ар бир топтун өз аталыш наамы — туюнткан термини бар: ырчылар, акындар, манасчылар, семетейчилер, санжырачылар, чечендер, куудулдар, кошокчулар, жамакчылар, сөзмөр адамдар ж.б. Алардын ичиндеги өз өнөрүн атайын кесип кылган, көркөм сөз өнөрү менен жан сактаган таланттардын мааниси өзгөчө зор. Чынында бүгүн илимге белгилүү болгон кыргыз фольклорунун баа жеткис мыкты үлгүлөрүнүн дээрлик көбү эң алды менен ошол профессионал адистердин айтуусунан жазылып алынган. Мисалы: улуу манасчылар Сагымбай Орозбак уулу менен Саякбай Каралаевден «Манас» эпосунун мазмуну кенен, окуяларга бай, мурдатан келе жаткан салттык белгилерди арбын сактаган, жогорку көркөмдүктөгү варианттары жазылып алынган. Ошондой эле кыргыздардын ата-бабалардан калган улуу эстелик мурасынын мыкты варианттары таланттуу жомокчулар эл арасында кеңири белгилүү болушкан көрүнүктүү манасчылар, семетейчилер Шапак Ырысмендеев, Тоголок Молдо (Байымбет Абдрахманов), Жаңыбай Кожеков, Багиш Сазанов, Акмат Ырысмендеев, Молдобасан Мусулманкулов ж.б. айтуулары боюнча кагаз бетине түшүрүлгөн. Көлөм жактан «Манастан» кичирээк болгону менен ар бири мааниси, эл турмушунан алган орду жактан улуу эпостон кем бааланбаган «Курманбек», «Эр Төштүк», «Эр Табылды», «Жаныш, Байыш», «Кожожаш», «Олжобай менен Кишимжан», «Саринжи Бөкөй» ж.б. көптөгөн

баатырдык, турмуштук эпостор Токтогул, Калык, Алымкул баш болгон ырчы-акындардын айтуусунан жазылып алынып, көбү бир нечелеген китеп түрүндө басмадан жарык көрдү. Жалпы эле фольклордук материалдарды алып жүрүүчүлөр, өнүктүрүп-өстүрүүчүлөр катары Жеңижоктун, Токтогулдун, Тоголок Молдонун, Барпынын, Коргоолдун, Калыктын, Алымкулдун, Осмонкулдун ж.б. белгилүү ырчылардын алган орду бийик. Ошол таланттардын артында катмарланган көптөгөн элибиздин көрүнүктүү уул-кыздары турушат. Мисалы: эл арасында айтылып жүргөн уламыш боюнча «Манас» эпосун түптөгөн адам баатыр менен кошо жүрүп, анын эрдик иштерине күбө болгон кырк чоронун бири Ырчы уул болуптур. Ал Манас өлгөндө анын баатырдыгын кошок кылып кошкон экен. Эл арасында айтылып жүргөн ошол кошокторду Токтогул (сөз Сатылгандын Токтогулу жөнүндө эмес, Жаныбек кандын тушунда жашап, Толубай сынчы, Жээренче чечен, Акылкарачачтар менен доорлош болгон адам делген легендардык Токтогул жөнүндө) ырчы ирээтке салып, бир сюжетке бириктирип, бүтүн чыгарма түрүнө келтирген экен. Андан кийинки бизге аты жеткен манасчылар Келдибек Барыбоз уулу, ага удаалаш Балык, анын уулу Найманбай, Тыныбек, Чоюке, Акылбек, Чоңбаш (Нармантай) ж.б. Ушундай эле бүгүн легенда катары илимге белгилүү маалыматтарга караганда санжырачылык өнөрдүн бизге аты жеткен ана башы Санчы-сынчы болсо, ырчылардын пири Токтогул, чечендердин башатында Жээренче турса, куудулдардын легендардык түпкү өкүлү Алдар көсөө ж.б. дешке болот. Элдик таланттардын мурасы муундан муунга кантип өтүүнүн эң таасын мисалын Келдибек, Акылбек, Чоңбаш, Тыныбек манасчылардан таалим алып өз вариантын түзгөн Сагымбайдын, же айрыкча Токтогул ырчыны ээрчип жүрүп таалимин алып, кийин устатынын көзү өткөндө анын өз чыгармаларын да, ал айтып жүргөн эпосторду да айтып берип кагаз бетине түшүрткөн Калык Акиев менен Алымкул Үсөнбаевдин үлгүсүнөн көрүүгө болот.

Бүгүн колдо бар материалдардын ичинен эпикалык жанрга жата турган көлөмдүү чыгармалар көркөм сөз өнөрүн кесип кылган профессионал жомокчу-манасчы, ырчы-акындардын айтуусунан кагаз бетине түшүрүлсө мазмун, тематика, жанрдык белгилери боюнча эң эле бай чакан көлөмдөгү материалдын басымдуу көпчүлүгү эл арасындагы сөзмөр, ышкыбоз, көркөм сөздү жогору баалап, маанисине тең берген, түрдүү кесиптеги жай адамдардан жазылып алынган. Ырас, бул багытта да ырчы, жомокчулар, белгилүү таланттар ишенимдүү да, натыйжалуу да булактардан болгону күмөнсүз, мисалы, өз төл чыгармалары менен бирге эле

«Манасты», анын бөлүмдөрүн баш кылып, кошок, арман, оюн ырларына, легенда, мифтерге чейин көптөгөн материалдарды жазып берген Тоголок Молдо, же Токтогулдун ырларын, ал айткан эпосторду баш кылып башка көп чыгармаларды айтып берген Калык буга далил болот. Ошентсе да эл ичи — өнөр кенчи. Катардагы карапайым калк өкүлдөрүнүн баа жеткис баркын жокко чыгаруу мүмкүн эмес. Колдо болгон фольклордук материалдардын орчундуу көпчүлүгү так ошолордон — калк ичиндеги катардагы адамдардан жыйналган. Алардын арасында да атын атайылап эскертип кетүүчүлөрү аз эмес. Мисалы: С. Конокбаев, Т. Жээнтаев, М. Сатыбалдиев, С. Сакетаев, М. Кабылов, К. Суранчиев, Д. Таштемиров, О. Урманбетов, С. Дыйканбаев, К. Жаңыбаев ж.б. көптөгөн инсандардын атын элибиз урматтоо менен эскерүүгө татыктуу (ар бир материалдын айтуучусу да, жазган катчысы да өз-өз учурунда ошол материалдар кирген томдо атайын сөзгө алынат).

Эл арасынан оозеки көркөм чыгармаларды жыйноодо орошон эмгек кылган бул иштин атайын күйөрмандары болгонун жана азыр да бар экенин эскерте кетүү жөндүү. Бул багытта сөз болгондо эң алды менен дээрлик бүт өмүрүн айылдан айылга өтүп кыдырып көркөм сөз өнөрүнүн элдик үлгүлөрүн чогултуу менен өткөргөн Каюм Мифтаковду, илимге белгилүү «Манас» варианттарынын басымдуу көпчүлүгүн кагазга түшүрүүгө катышкан жана бүт өмүр бою кол жазмалар фондусундагы материалдарды ирээтке келтирүү, тактоо машакаты менен алпурушуп, элге тоодой эмгек кылган Ыбырай Абдыракмановду, өз чыгармалары, «Манас» эпосу менен бирге эле эң бай фольклордук материалдарды жазып калтырган Тоголок Молдону — Байымбет Абдрахмановду эскерүү жөндүү. Ошондой эле «Манастын» тексттерин, башка чыгармаларды жазуу ишине активдүү катышып, күч-аракетин аябаган А. Чоробаев, К. Каралаев, К. Жумабаев, К. Кыдырбаева, Ж. Ырысов, Б. Токтогулов, И. Мусаев, Ж. Нааматов, Ж. Таштемиров, А. Тайгүрөңов, Буудайбек Сабыр уулу ж.б. көптөгөн адамдарды белгилей кетүү жөндүү. Айрыкча 60—90-жылдар аралыгында Кыргыз илимдер академиясынын Тил жана адабият институтунун кызматкерлери тарабынан жыл сайын бир нече айга созулуп, көптөгөн адамдар катышкан экспедицияларында Кыргыз республикасынын ар бир району кур калбай системалуу түрдө ирээти менен материалдар чогултуп, илим үчүн зор мааниси бар орчундуу иштер иштелген.

«Манас» баш болгон кыргыз фольклорунун илимдик түрдүү проблемаларын изилдөөгө үстүбүздөгү кылымдын ичинде түрдүү улуттардын өкүлдөрүнөн турган

советтик окумуштуулардын чоң тобу катышты. Алардын ичинен М. Ауэзов, В. Жирмунский, М. Богданова, К. Рахматуллин, А. Бернштам, С. Абрамзон, А. Маргулан, А. Петросян, А. Мирбадалова, Н. Кидайш-Покровская, П. Фалев ж.б. эмгектери орчундуу мааниге ээ. Ошондой эле түрк окумуштуусу А. Инан, англичан А. Хатто, кытай Ху Чжень-Хуа ж.б. чет элдик окумуштуулардын кыргыз фольклору боюнча эмгектери атайын эскерилүүгө татыктуу.

Советтик түзүлүш учурунда кыргыз фольклорун изилдөөнү атайын кесип кылган окумуштуулардын чоң тобу пайда болду. Бул багытта көңүлгө алынарлык эмгектер иштеген адамдардын арасынан Э. Арабаевдин, К. Тыныстановдун, Т. Жолдошевдин, Б. Юнусалиевдин, Т. Байжиевдин, З. Бектеновдун, Б. Керимжанованын, Ж. Таштемировдун, С. Байкожоевдин, З. Мамытбековдун, Э. Абдылдаевдин, С. Бегалиевдин, Б. Кебекованын, Р. Сарыпбековдун, Р. Кыдырбаеванын, А. Жайнакованын, К. Кырбашевдин, С. Закировдун ж.б. адамдардын ысымдарын атоого болор эле.

Эл арасынан фольклордук материалдарды жыйнап, кагаз бетине түшүрүүдөгү негизги максат жеке эле ата-бабалардан калган баалуу мурастын мыкты үлгүлөрүн сактап калуу — түбөлүк өлбөстүгүн камсыз кылуу жана керегине жараша качан болбосун түрдүү илимий изденүүлөрдө фактылык материалдар катары пайдалануу — изилдөө, үйрөнүү гана эмес, ошону менен бирге эле аларды элдин өзүнө кайтаруу — китеп түрүндөгү экинчи өмүрүнүн улантылышына шарт түзүп, камсыз кылуу. Так ушул жол бүгүнкү коомдук шартта эл чыгармачылыгынын эскиден келе жаткан мыкты үлгүлөрү узак жылдар бою алар аткарып келген жүктү — рухий байлык катары элге кызмат кылуусун, элди тейлөөсүн мурдагыдан алда канча кеңири планда, ыңгайлуу шартта, токтоп калбай үздүксүз улантылышына мүмкүнчүлүк түзмөк.

Карапайым, эмгекчи эл деген ураанды өзгөчө бийик көтөргөн советтик түзүлүш өзүнүн алгачкы мезгилдеринен тартып эле элдик чыгармачылыкка чоң маани берип, фольклордук материалдарды жыйноо, ирээтке салуу, сактоо багытында көп иштердин жүзөгө ашырылышына зарыл шарттарды түзгөнүн танууга болбойт. Ошондой эле фольклорду изилдөө, бастырып чыгаруу маселелерине көп кам көрүлгөн. Бирок элди эзүүчү, эзилүүчү деп эки топко бөлүп, бул топтордун дайымкы келишкис карама-каршылыгы жана аеосуз күрөшү жөнүндөгү бардык иш-аракеттерге багыт берген идеологиялык аныктама, буга кошумча болгон

атеисттик түшүнүк оозеки көркөм чыгармалардын тексттерин бастырып чыгаруу, изилдөө, иштеринде кедергилик кесепетин тийгизгени да чындык. Ушунун натыйжасында бир кездерде

өз көркөм чыгармаларынын үлгүлөрүн таш бетине (ал эстеликтер илимде Орхон-Енисей жазуулары деген ат менен белгилүү) түшүрүп келген элибиз башка чыгармалар турмак «Манас» эпосунун тексттерин да мурдатан кандай айтылып келсе ошол үлгүсүндө толук бастырып чыгаруу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калган.

Октябрь революциясынын жеңиши болбогондо кыргыз эли илим-билимдин, жалпы өнүгүүнүн бүгүнкү деңгээлине өз алдынча жетише алышы күмөн эле. Бул чындыкты танууга да, жокко чыгарууга да болбойт.

Советтик түзүлүштүн алгачкы жылдарынан тартып эле эл арасындагы, коомдогу башка көптөгөн өзгөрүү, жаңылыктар менен кошо эл чыгармачылыгын жыйноо, сактоо, изилдөө багыттарында да орчундуу демилгелер көтөрүлүп, жемиштүү аракеттерге жол ачылган. Натыйжада 1918-жылдардан баштап фольклор чогултуу иши түптөлүп, 1922-жылдан тартып «Манастын» тексттери улуу манасчы Сагымбайдын айтуусунда кагаз бетине түшүрүлө баштайт. 1925-жылы «Манастын» чакан үзүндүсү чоң жомокчу Тыныбектин варианты боюнча араб тамгасы менен Москвадан жарык көрөт. Ошол эле жылы лирикалык сүйүү ырларынын бир канча үлгүлөрү «Күйгөн-Секетпай» деген ат менен жарыяланат. Өкмөттүн зор колдоосуна, материалдык март жардамына таянылып жүргүзүлгөн бул багыттагы аракеттердин жемиши — бүгүн илимге «Манас» эпосунун анын бөлүмдөрүнүн 80 ден ашык түрдүү көлөмдөгү варианттары белгилүү. Кыргыздар арасында ыр, кара сөз түрлөрүндө айтылган эпикалык көлөмдүү чыгармалардын калкка аты белгилүүлөрүнүн бардыгы дээрлик ар бири бир нече варианттар түрүндө жазылып алынган. Кыргыз фольклорунун түрдүү жанрларынын үлгүлөрү сакталган Кыргыз улуттук илимдер академиясынын составындагы Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун кол жазмалар фондусу жеке эле мурдагы СССР элдеринин гана эмес, бүтүн дүйнө элдериндеги бир улутка таандык фондулардын эң байларынын биринен. Ошону менен бирге эле «Манас» баш болгон кыргыз фольклорунун мыкты үлгүлөрүнүн тексттери орус тилине которулуп, ушул аркылуу аларды окурмандардын аудиториясы өзгөчө кеңейди, илимий изилдөө иштеринин кыйласы орус тилинде жарыяланып, бул абал кыргыз фольклорунун маани-маңызы, проблемалары, өзгөчөлүгү ж.б. маселелер боюнча илим дүйнөсү кененирээк маалыматтар алууга шарт түздү.

Мурда да негизинен эскерилген бул фактыларды кайталап, көңүл буруп жатканыбыздын себеби советтик түзүлүштүн кыргыз элине тийгизген жарыгы да, көлөкөсү да болгонун баса белгилөө, элибиздин башынан өткөргөн бул тарыхый учуруна калыс карап, туура баа берүү. Анын үстүнө кыргыздардын буга чейинки тагдыры эле эмес, мындан кийинки жолунан да орус элинин таасирин тийгизе турган пайдалуу жактарын эсептен такыр эле алып салуу мүмкүн эмес. Мисалы: кыргыздар жараткан укмуш «Манас» эпосун дүйнө элдерине кененирээк жана тез жеткирүүнүн ишенимдүү жолу орус тили, орус элинин жардамы аркылуу экенинде күмөн жок.

Кыргыз мамлекети өз алдынчалыкка ээ болгон күндөн тарта элибиздин терең тамырына, ата-бабадан калган мурас-эстеликтерге чыныгы маанисине ылайык калыс баа берилип, жогору бааланып, урматталуу иши колго алынды. Элдик оозеки көркөм чыгармачылыкты аздектөөнүн ишенимдүү далили «Манас» эпосунун 1000 жылдык юбилейин дүйнөлүк масштабдан кеңири белгилөө болду деш жөндүү.

Республиканын Президенти А. Акаев калкка «Манас» эпосунан алынган жети осуятты сунуш кылып, мамлекеттик идеологиянын иштелип чыгышында элибиздин улуу эстелиги негизги булактардын бири экендигине көңүл бурду. Ушул коомубуздагы жаңы шартта гана кыргыз фольклоруна, басма кызматкерлерине, ар бир демилгелүү ата уулуна элдик оозеки көркөм чыгармачылыктын материалдарын жалтактабай, дагы эмне балээ болуп кетер экен?! — деп, сарсанаага түшүп, убайым жебей калк арасында мурдатан кандай айтылса так ошол үлгүдө жарыялоо мүмкүнчүлүгү түзүлдү. «Манас» эпосунун Сагымбай, Саякбайдын айткан варианттарынын тексттерин академиялык басылышта жарыялай баштоо мунун далили.

Кыргыз фольклорундагы көптөн берки келе жаткан кенемтикти толтуруу — элдин рухий казынасынын мыкты жетишкендиктерин ошол чен-өлчөмүндө, деңгээлинде элдин өзүнө кайра жаңы формалык үлгүдө — китеп түрүндө берүүнү жүзөгө ашыруу үчүн Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору, Кыргыз полиграфия комбинатынын алдындагы «Шам» басмасы менен бирдикте кыргыз оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүн «Эл адабияты» деген наамдагы серия түрүндө 40 том кылып чыгарууну колго алды.

Кырк том делиш чынында шарттуу сан. Азыркы учурдагы чарк-чаманы эске ала ушул түрдө орчундуу чоң ишти баштап көрөлү деген гана бүтүм. Бул жактан

алганда 40 томдук аракеттин биринчи гана этабы. Ушуга ылайык бастырылыштын өзүнчө мүнөздүү белгилери, атайын чек менен шартталган өлчөмү бар.

Кырк томдук жанрлар боюнча чогултулган илимге белгилүү материалдарды бүт ичине сыйгыза албайт. Анын үстүнө колдо болгон материалдарды толук түрдө, кеңири комментариялары менен, тиешелүү текстологиялык иштер жүргүзүп жарыялай турган академиялык бастырылыш узак убакытты, машакаттуу эмгекти, көптөгөн адистердин аракетин талап кыла турган жумуш. Андай ишке да аманчылык болсо өзүнчө кезек келер. Азырынча колдон келери кыргыз фольклорунун мыкты үлгүлөрүн тандап жарыялап, ошол аркылуу калкыбыздын бул өнөр жаатындагы чексиз бай да, маанилүү да байлыгы менен окумуштуулар дүйнөсүн кабардар кылуу жана эл алдындагы кечиктирилгис карыздан кутула туруу.

Даярдалып жаткан кырк томдук буга чейинки бул багытта иштелген аракеттерден орчундуу белгилери менен айырмаланат: биринчиден, бастырылыш мындай ири көлөмдөгү жана кыргыз фольклорунун бардык жанрларынын үлгүлөрүн ирээти менен камтыган алгачкы иш. Экинчиден, илимдик принциптерди так сактап, түп нусканын үлгүсү кандай болсо ошол түрдө, кыскартууларсыз (чынында советтик түзүлүш учурундагы бастырылыштарда, таптык, идеялык максаттар үчүн чыгарманын тексттеринде кыскартуулар жүргүзүү кеңири колдонулган, адаттагы көрүнүш эле. Кыскартуулар гана эмес кээде сөз алмаштыруу — оңдоо-текстке түздөн түз кийлигишүү фактылары да кезигүүчү), кандайдыр текстке кийлигишүүгө такыр жол бербей жарыяланып жатат. Булардан башка да айрым томдордо ага кирген материалдардын мүнөзүнө жараша басмага даярдоонун өзүнчө ыктары колдонулмакчы. Мисалы: бир чыгарманын колдо болгон варианттарынын канчасы, же кайсыларын бастыруу күн мурунтан чек коюлуп, бүтүм чыгарбай, иш процессинин жүрүшүндө, колдо болгон фактылык материалдардын маани-маңызына, көркөмдүк деңгээлине, ыр же кара сөз түрүндө айтыларына ж.б. белгилер эсепке алынуу менен өз-өз учурунда жеке мүнөздө чечилүү туура деп эсептелди. Түзүүчү даярдаган материалдарды анын пикирин, сунушун эске ала борбордун Окумуштуулар Кеңеши кеңири талкууга алгандан кийин гана томдун мазмуну, ага кирген материалдардын составы акыркы үлгүсүнө келтирилет. Бул маселени чечүүдө жалпылык мүнөзгө ээ принцип ыр менен да, кара сөз түрүндө да айтылуучу айрым эпостордун («Кожожаш», «Эр Төштүк» ж.б.) варианттарын тандоодо мазмундук жана көркөмдүк деңгээлдери туура келсе

варианттардын ыр түрүндөгү үлгүлөрү менен катар эле кара сөз түрүндөгүлөрүн да берүү аракетин көрүү.

Тексттерди басмага даярдоодогу башкы таяныч катары кол жазмалардын түп нускасы («кол жазмалардын түп нускасы» — деген терминди колдонуунун өзүнчө себеби бар, анткени фондуда сакталган бардык эле кол жазма түп нуска эмес, кээде түп нускадан көчүрүлгөн кол жазмалар да бар, анын үстүнө түп нуска кандайдыр себептер менен жоголуп кетип, анын ордуна милдетин көчүрмө кол жазмалар, ал эмес машинкага басылган көчүрмө аткарып калган фактылар да жолугат. Мындай учурлардын ар бир фактысы өз-өз учурунда атайын эскерилет) эсептелет, түп нуска жок учурда мааниси, аткарган милдети жактан мүмкүн болушунча ошого тете, же жакын материал пайдаланылат да, тиешелүү комментариялар берилет жана жарыяланып жаткан тексттерди айтуучу информатордун өз аткаруусундагы үлгүгө жакындатуу максаты үчүн кызмат кылган текстологиялык иштер да жүргүзүлөт. Ушуга байланыштуу мурдатан бери илимде белгилүү, ошентсе да атайын көңүл буруп, эскерте кетүү зарыл болгон бир учур — эл арасында чоң атакка ээ болгон таанымал ырчы-акындардын айтуусу боюнча кагаз бетине түшүрүлүп, тексттери ар бири өзүнчө китеп түрүндө отузунчу жылдардын аяк чендеринде басмадан чыгарылган бир катар эпостордун алгач жазылган түп нускалары да, ошол түп нускадан кол менен же машинкага басылып алынган көчүрмөлөрү да жок. Ырас, жарыяланган китептерде тексттерди кайсыл ырчы айтканы эскерилет жана буга бүгүн эч ким шек туудура да албайт. Бирок кол жазмалардын канча, эмне себеп менен жоголгону али күнгө илимде белгисиз. Текст алгач кагаз бетине түшүрүлүп, анан китеп катары даярдалганында күмөн жок. Ошол тарыхый шартта китеп чыгаруунун андан башка жолу жок да болчу. Демек, кол жазма — түпкү нуска болгон, ал материал жөн эле шалакылыктан, же китеп болуп басылып жаткандан кийин кол жазманын кимге кереги бар деген билбестиктен, же кандайдыр башка себептер аркылуу сакталбай калышы мүмкүн. Ошону менен бирге эле түп нуска атайылап жоготулушун да такыр эсептен чыгарып салууга болбойт. Анткени, ырчылардан жазылган тексттерде ислам динине, эски салт-жөрөлгө түшүнүктөргө байланышкан ошол кездеги өкүм сүрүп турган идеологиялык аныктамаларга кандайдыр себептер боюнча туура келбей турган фактылар болсо ал жерлерин китепти басмага даярдоодо жымсалдап, же кыскартып салып жарыкка чыгарган түзүүчү, же редактор ач кулактан тынч кулак — деп «кемчиликтери» бар кол жазманын жигин чыгарбай жоготуп, ошол аркылуу

өзүн, же өзүлөрүн кокустуктан актоо — илгери-кийинки жоопкерчиликтен кутулуу аракетин көрүшү да болууга мүмкүн иш эле. Не болгон күндө да бүгүн ал материалдарды басмага даярдоодо негизги таяныч катары биринчи жарыяланган үлгүнү алуу жана аны да сын көз менен карап, тексттерге текстологиялык иштерди мүмкүн болушунча кененирээк мүнөздө жүргүзүүгө аракеттенүүдөн башка ылаажы жок (дайынсыз жоголгон кол жазмаларды издөө аракети жүрүүдө, алардын табылып калуу мүмкүнчүлүгү да жок эмес. Анткени, фондуда сакталбаганы менен тексттерди айтып берип жаздырган адамдардын урук-туугандары, тукумдары, же тексттерди басмага даярдаган, редакциялаган (эгер кол жазма ошолордун колуна тийген болсо) адамдардын тууган-туушкандары, бала-бакырасы ж.б. биздин оюбузга келбеген түрдө сакталып жүрүүсү ыктымал). Эң эле айла кеткенде колдо болгон бир нече варианттарды салыштыруу, кеңири мүнөздөгү терең текстологиялык иштер жүргүзүү аркылуу да ошол алгач китеп түрүндө жарык көргөн тексттерди тактоо, толук алгачкы калыбына келтире албаганда да бир кыйла жакындатуу аракеттерин көрүүгө болор эле (албетте, бул келечектин иши). Азыр болсо андай түп нускасы жок чыгармалардын тексттери басмага эң алгач жарык көргөн китепке таянуу менен жүзөгө ашырылат. Албетте, бул ошол биринчи чыккан үлгү толук түрдө түп нускага туура келет дегендик эмес. Ошентсе да улам кийинки басылыштарга караганда алгачкы текстке жакыныраак дешке негиз бар.

Кырк томдук мүнөзү боюнча илимий бастырылыш. Ушул өзгөчөлүк эске алына томдорду даярдоочулар үчүн тексттердин үстүндө иштөөдө эске алынуучу төмөнкү принциптер сунуш кылынды:

1. Кырк томдукка мурда жарык көргөн чыгармалар, материалдар, ошондой эле буга чейин бир да жолу басмадан басылбаган чыгармалар, материалдар да киргизилет.

2. Ар бир томдун көлөмү 25—30 басма табактан кем болбоо керек.

3. Томдорго материалдар жанрлык белгилерине карата жайгаштырылат, көлөмдүү чыгармалар бир томго жалгыздан, же бир нечеси бирге берилиши мүмкүн.

4. Ар бир томдо тексттен башка да ошол тексттерге мүнөздөмө берген кириш сөз, комментарийлар, түшүндүрмө сөздүк ж.б. зарыл тиркемелер берилет.

Кириш сөз жарык көрүп жаткан тексттердин гана илимдик мүнөздөмөсү менен чектелбестен, варианттар, айтуучулар, катчылар ж.б. маалыматтарды, ошондой

эле башка варианттар эмне себептен бул томго киргизилбегендикти түшүндүргөн кеңири баяндаманы да камтышы зарыл.

5. Тексттерди басмага даярдоодо илимдик принциптердин так сакталышы талап кылынат. Бул үчүн: 1) тексттер түп нуска менен салыштырылып, ага толук туура келүүсү зарыл; 2) Тексттерди түп нускадагы үлгүдөн өзгөртүү, оңдо, кыскартуу, кошумчалоо ж.б. түрлөрдөгү тексттерге кийлигишүү иштерине жол берилбейт; 3) басмага кете турган тексттерге зарыл текстологиялык иштер жүргүзүлөт жана алар комментарияланат (мисалы: текстти кагаз бетине түшүрүүдөгү катчы тарабынан кетирилген мүчүлүштүктөр, бурмалоолор, каталар ж.б. айтуучуга мүнөздүү ыкта калыбына келтирилет).

6. Чыгарма толук, же үзүндү түрүндө мурда басылып чыкса, же бир нече жолу басылса томдун кириш сөзүндө эскертилет жана азыр жарыяланып жаткан тексттер ошол мурда жарык көргөн үлгүлөр менен салыштырылып, айырмалар болсо белгиленет, айырмачылыктын себептери көрсөтүлүп, комментарияларда чечмеленет.

7. Чыгарманын түп нускасы жок учурда колдо болгон материалдардын ичинен тандалып алынып, түп нуска катары пайдалануу керек. Мындай бүтүмгө келүүнүн жүйөөлүү себептери көрсөтүлүп, кириш сөздө кеңири түшүндүрмө берилүү зарыл. Ошону менен бирге эле ошол түп нускалык милдетти аткарган үлгү да сын көз менен каралып, басмага даярдалган текстке колдон келишинче кененирээк текстологиялык иштер жүргүзүлүү абзел.

8. Басылып жаткан тексттерге чыгарманын бир эле варианты эмес, бир нече варианттын киргизилиши да мүмкүн. Мындай учурда томдун кириш сөзүндө түшүндүрмө берилет. Жалпы эле бир чыгарманын бир нече вариантын дароо жарыялоо бүтүмү материалдардын I идеялык, көркөмдүк деңгээлине шартташат. Айрым учурларда варианттардын бүтүндөй ыр, экинчиси кара сөз болуу, же сюжеттик түзүлүш жактан чоң айырмачылык ж.б. эске алынышы да мүмкүн (томго бир эле чыгарманын бир нече вариантын берүү бүтүмү окумуштуулардын кеңешинин атайын чечими менен жүзөгө ашырылат).

9. Түп нуска кайсыл тамга (араб, латын, орус) менен жазылгандыгына карабастан тексттер басмага даярдалууда бүгүн кыргыздар пайдаланып жүргөн тамгага которулуп берилет. Ошондой эле түп нускада үтүр, чекит ж.б. пунктуациялык белгилер коюлбаса, же коюлгандар туура болбосо бүгүнкү орфографиянын талабына ылайыкталат, бирок сөздөрдүн жазылышы оозеки түрдө

айтылуу ыгына жакын үлгүдө берилүү шарт. Бул багыттагы иштерде чечүүчү мааниге кара сөздөгү, ыр саптарындагы контексттик маңыз ээ. Контексттин бузулушуна эч качан жол берүүгө болбойт. Өзгөчө учурлар өз-өз ордунда — ошол текст басылган бетте комментариялануусу зарыл.

10. Азыр жарыяланып жаткан вариант менен мурда жарык көрүп, эл арасына тарап кеткен варианттын арасында окуялар, сюжеттин өнүгүш нугу ж.б. жактан орчундуу айырмалар болсо, же мурдагы Жарык көргөн варианттын айтуучусу менен азыркы жарыяланган материалды айткан адам башка болсо мурдагы жарыяланган тексттердин кыскача мазмуну, ошол бастырылуунун мүнөздөмөсүн берген тиешелүү комментариялары менен тиркеме катары томдун аяк жагында кошо орун алат. Тексттерде чоң айырма болбосо, же айтуучу бир эле адам болгондо, ошондой эле бир айтуучунун вариантын кайра жарыялаганда тиркеме түрүндөгү кыскача мазмундун, түшүндүрмөнүн зарылдыгы жок.

11. Тексттерди басмага даярдоонун процессинде пайда болгон же байкалган жогорудагылардан башка ар бир учур, эгер алар принципиалдуу мүнөзгө ээ болсо, окумуштуулар кеңешинин талкуусуна коюлушу жана анын чечимине жараша иш алып баруу зарыл.

Кырк томдуктун бирден тартып акыркысына чейинки коюлуучу катар тизмеги да шарттуу. Эгер күн мурунтан ар бир томго кайсыл материалдар кирери жана алардын так көлөмү белгилүү болсо анда чыгармалар илимдеги жалпы кабыл алынган салтка ылайык жанрдык жана пайда болуш мезгили эске алына хронологиялык тартипте берилип, ошого жараша катар номерлер да коюлат эле. Томдуктарды даярдоо иши жаңыдан колго алынып жатат. Демек, бул же тигил томго кайсыл жанрдан кандай материалдар кирери да, ошондой эле алардын басмага даяр түргө келгендеги көлөмү да (кеп жеке эле тексттердин өзүлөрү гана эмес, ошол тексттерге тиркеме же илимий аппарат түрүндө берилүүчү кириш сөз, комментариялар, сөздүктөр ж.б. кошулгандан кийинки ар бир томдун жалпы көлөмү жөнүндө бара жатат) азырынча так белгисиз (кырк томдук деп аталуунун өзүн да шарттуу дегендик да ушул жагдайга байланышкан). Томдордун бардыгынын басмага даяр болушун күтүп, ошондон кийин аларга тиешелүү катардык тизмесин коюу максатка ылайыксыз экенин эске ала азыркы абалда туура жол деп томдорго номерди шарттуу берүү эсептелди. Ырас, ар бир китеп номерсиз эле жарыяланса деле болмок. Бирок бастырылыштын кандайдыр белгилүү сан-өлчөм менен аталышы (кырк томдук) жана ошол аталган сандын жүзөгө ашырылышы, качан,

канчасы чыкканы көрсөтмөлүү даана байкалып турулушу да пайдалуу иш болмок. Ушул жогорку жагдайлар эске алына томдорго номерлер коюу жана ишти мурда андай иштерди жүзөгө ашыруу багытында бир топ тажрыйба топтолгон (мисалы, «Манастын» варианттарын жарыялоо, элге кеңири белгилүү эпостордун көбүн бир эле жолу эмес, айрымдарын бир нече жолдору бастырып чыгаруу ж. б.) эпостордун тексттерин бастырууга даярдоодон баштоо туура деп табылды. Чыгарманын байыркылык мүнөзүн эске ала эпостордун ичинен «Кожожашты» биринчи коюп, жалпы эле кырк томдуктун да биринчи китеби делип ушул том эсептелмек болду (чыгарма жөнүндөгү кеңири мүнөздөмө томдун өз кириш сөзүндө берилет).

Ошентип кырк томдуктун азырынча макулдашылган болжолдуу тизмеси бул:

1) «Кожожаш»; 2) «Эр Төштүк»; 3 «Жоодарбешим»; 4) «Жаныш, Байыш»; 5) «Курманбек»; «Сейитбек», «Шырдакбек»; 6) «Саринжи, Бөкөй»; «Жаңыл мырза»; «Мендирман», 7) «Багыш»; 8) «Толтой»; 9) «Кедейкан», «Олжобай менен Кишимжан»; 10) «Эр Эшим», «Эр Солтоной», «Эр Болот»; 11) «Карач, Көкүл баяны», «Эр Табылды»; 12) «Бостон», «Тайлак баатыр», «Жолой кан»; 13) Бегарстан», «Акбарак», «Жалайыр жалгыз», «Карагул ботом»; 14) «Ак Мактым», «Кулмурза менен Аксаткын», «Ак Мөөр», «Качкан кыз»; 15) «Муңдук, Зарлык», «Кыз Дарийка», «Кыз Сайкал», «Гүлгаакы»; 16) «Боз жигит», «Козуке, Баян», «Кыз Жибек»; 17) «Нарикбай», «Шакир менен Шакирет», «Көр уулу Султан», «Алпамыш баатыр»; 18) «Макал-лакаптар»; 19) «Табышмактар», «Жаңылмачтар», «Калптар», «Учул сөздөр», «Чечендик сөздөр»; 20) «Балдар фольклору — оюн ырлары»; 21) «Кошоктор»; 22) «Тарыхый кошоктор»; 23) «Тарыхый ырлар»; 24) «Арман ырлары»; 25) «Эмгек ырлары»; 26) «Сүйүү ырлары»; 27) «Санат-насыят, терме ырлары»; 28) «Күү ырлары»; 29—30) «Айтыштар»; 33—34) «Санжыралар»; 35) «Алкыш, каргыш, бата, тилек, керээз, жарамазан, жоктоо»; 36—39) «Жөө жомоктор»; 40) «Мифтер, легендалар, уламыш-аңыз».

Кырк томдуктун бул тизмеси ушул ирээтте жанрдык белгилерине карата жана бүгүн колдо болгон фактылык материалдардын болжолдуу көлөмү эске алынып түзүлдү, тизме атайын адис фольклорчулардын бир нече жолу талкуусунан өтүп, сунуш-пикирлер эске алууну менен акыркы үлгү такталды. Бирок иш процессинин жүрүшүндө томдордун тизмеси да, айрым томдордун ички түзүлүш мазмуну өзгөрүүлөргө учурашы да толук мүмкүн. Анткени, варианттарды тандоодо, жалпы эле тексттерди ылгап, ирээтке келтирип, басмага даярдоодо оош-кыйыштардын

болушу, ошондой эле бир нече чыгарманы бир томго киргизүү сунушу кандайдыр жүйөөлүү себептер боюнча андан башкача түрдө берилүү оң деп эсептелүү ж.б. боло берүүчү нерсе.

Тизмеден көрүнүп тургандай бул кырк томдукка «Манас» эпосу, анын бөлүмдөрү киргизилген жок. Бул «Манасты» кандайдыр себептер менен өзгөчөлөнтүп бөлүнүп, же аны фольклорго жатпайт дегендиктин белгиси эмес. «Манас» да башка элдик оозеки көркөм чыгармалар сыяктуу эле фольклорго жата турган мурас экендигинде күмөн жок. Демек, анын тексттери да башка чыгармалардын катарында жарыялануу жүйөөлүү иш болмок. Бирок «Манас» эпосунун өзгөчө зор көлөмүн эске алганда бул чыгарманын бир нече вариантын бастыруу эле кырк томдуктун басымдуу көлөмүн ээлеп калып, башка чыгармаларга орун калбай калмак. Анын үстүнө мурдатан эл арасында өзгөчө орунда турган чыгарма. Ага мамиле да башкача, Эпостун өзгөчө маанилүү эки вариантынын тексттери академиялык бастырылышта өкмөттүн өз каражаты менен жарыяланып (беш тому жарык көрдү, мындан нары да ар жыл сайын экиден кем эмес китептер басмадан чыгарылып турмак) жатышы мунун ачык далили. Ушуларды эске ала «Манасты» басмадан чыгаруу ишин кырк томдуктун көлөм чеги жана мүмкүнчүлүгү менен чектебей мурдагы абалында калтыруу, б.а. анын тексттерин өз алдынча жарыялоо туура деп табылды.

Кырк томдуктун ар бир тому өз алдынча, кеңири мүнөздөгү кириш сөз менен жабдыларын эске ала бул жерде жалпылык маанидеги ойлор гана айтылды. Анын үстүнө сериянын акыркы томунда материалдарды басмага даярдоо учурундагы ойго алардын кеп-сөздөрү, жалпы эле иштин жүрүшүн кенен чагылдырган аяккы сөз — илимий жыйынтык беребиз деген максат да бар.

Кырк томдуктун биринчи китебинен тартып ар бир томдун сапаты, ийгилиги менен кемчилиги ж.б. жөнүндө пикир алышууну каалагандарга алдын ала ыраазычылыгыбызды айтуу менен ар бир томдун түзүүчүлөрү да, сериянын редколлегия мүчөлөрү да даяр.

Биздин дарек: Бишкек шаары,
Кыргыз республикасынын Улуттук
илимдер академиясы, Манастаануу
жана көркөм маданияттын улуттук
борбору.

*А. АКМАТАЛИЕВ,
С. МУСАЕВ*

«КОЖОЖАШ» ЖАНА АНЫН ВАРИАНТТАРЫ

Эл турмушунун басып өткөн коогалуу тарыхый жолуна кайрылганыбызда статистикалык маалыматтардан сырткары эл өзү жашап өткөн доордун фактыларын көркөм образ аркылуу кайра элдин өзүнө тартуулаган фактыларга күбөбүз. Бул көркөм образдар бир сүйлөм менен түзүлгөн макал-лакаптан тартып, залкар эпикалык дастандарга айланып, элдин кубанычы менен кайгысын, каармандардын баатырлык күрөштөрүн, элдин байкерчилик турмушундагы жүрүм-турум аракеттерин, табият менен болгон карым-катыштарын баяндаган көркөм чыгармалардын мазмунунан окуй алабыз. Ушул аспектиден алып караганыбызда Кожожаш мерген жөнүндөгү баян алгачкы коом баскычында жашаган элдин жашоо тиричилигинде табият кубулуштары ортосундагы кагылыштардан пайда болгон ситуациялар жөнүндө түшүнүк берет.

Адам баласынын коомдук түзүлүштүн алгачкы баскычында жаралып, азыркы мезгилге жеткен фольклордук чыгармалар өзүнүн комплекстик курамында байыркылыгына карабастан, иштелип жетилген үлгүсүндө жетип олтурат. Эл турмушунун ар кыл аспектилерин чагылдырган көркөм сюжеттер эл арасында жаралып, оозеки түрүндө сакталган. Булар элдин жашоо тиричилигиндеги күндөлүк турмушунан пайда болуу менен байыркылык формасын жоготкон эмес. Ошондуктан, айтылган баяндын мазмуну өзүнүн түп нускасындагыдай бизге жетти дегенден алыспыз. Анткени, ар бир доор басып өткөн жолунда өзүнүн үлүшүн кошуу менен ошол чыгармага кандайдыр бир жаңылык киргизе алды десек да болот. Бирок сюжеттик композиция өзгөргөнү менен мазмунду түзгөн көркөм поэтикалык элестер ошол доордун көз карашын чагылдырган көркөм пафосун, үрп-адатын, каада-салтын жана элдин түшүнүгүн ачып берип турат.

Кожожаш жөнүндөгү баян доордун алгачкы баскычындагы элдин коллективдүү жашоо тиричилигинин көркөм баяны катары кабыл алынган. Жашоо үчүн табияттын ар түрдүү ситуациялык кубулуштарынан кутулуу жана жашоо тиричилигин улантууда, табигый күчтөр менен күрөшүүнүн жолун издөөдө, адамдарды бирдиктүү күрөш жүргүзүүгө түрткү берген. Мына ушундай кырдаал

түзүлгөн жагдайларда жашаган элдер өз тагдырынын боштондугу үчүн жашоодо кездешүүчү ар кыл маанайдагы карама-кыршылыктарга учурап турушкан. Адамдарга терс таасир берген карама-каршылыктар өз аракеттери менен адамдарды бирдиктүү түрдө кармашууга түрткү берип, бир топко чогулууга мажбурлаган. Бул сыяктуу жигердүү аракеттердин аркасында эл өз жашоосун камсыз кылуу менен коллективдүү эмгек өндүрүмүнө өтүшкөн. Буларды оозеки чыгармачылыктын мал чарбачылык, мергенчилик, дыйканчылык, кесипчилик сыяктуу адам баласынын турмушу менен байланышкан чыгармалардан окуй алабыз.

Алгачкы коомдук түзүлүш өзүнүн атрибуттары менен табият кубулуштарынын ар кандай шарттарына карата элдин ыңгайлашуусуна мүмкүнчүлүк түзгөн. Демек, мунун өзү ар кандай шартка карата адам баласынын прогресске жараша өзүнүн жашоосун камсыз кылуу аракетин жасаган дегендикке жатат. Ошон үчүн сөз болуп жаткан «Кожожаш» дастаны өзүнүн сюжеттик композициялык куруму менен алгачкы коомдо жашоо тиричилигин өткөргөн бир урук элдин турмушуна арналган. Ошол уруунун жашоо тиричилигин сүрөттөөдө мифтик атрибуттардан болгон, адам баласынын көз карашында негизги орунду ээлеген ошол доордогу тотемдик жана анимисттик түшүнүктөр кеңири орун алган.

Кожожаш мерген жөнүндөгү окуянын эл арасына таралышы жөнүндө легенда, аңыздар да жаралган. Анткени, ошол аңыз, легендалардын мазмунуна караганда бир айылды ошол айылдан чыккан мыкты мерген ачарчылыкта, оорчулук учурда жалаң илбээсин, кийиктерди атып келип, элди ачкачылыктан куткарып, өлүмдөн сактап калган деген сөздөр тараган. Ушул сыяктуу легенда, аңыз сөздөр бара-бара эл арасына тарап, өз жашоосун улантып, элден чыккан көркөм сөз чеберлери ал мергенди аңыз кылып ырдап, улам барган сайын чакан ырдан көлөмдүү поэмага же эпикалык чыгармага айландырган. Мына ушундай аңыз, легендадан «Кожожаш» дастаны айтылып калган десек да болот.

«Кожожаштын» Алымкул Үсөнбаевдин вариантынан башка да фондуда сакталган Сулайман Конокбаев менен Төлөмүш Жээнтаевдин варианттары бар. Албетте, акындык чеберчиликтин эң бийик чокусуна жеткен Алымкул Үсөнбаевдин айтуусундагы «Кожожаш» сюжет куруму, мотивдердин берилиши, композициялык түзүлүшү жана мазмуну боюнча алганда толук кандуу көлөмдүү эпос.

Кыргыз оозеки чыгармаларынын үлгүлөрүн жыйноочулардын эң алгачкыларынын бири Каюм Мифтаков эле. Ал киши оозеки чыгармачылыкка

талыкпастан киришип, эл аралап жүрүп, мугалимдик кесибин таштабастан чогулткандыгы маалыматтарда кеңири эскерилет. Каюм Мифтаков 1923-жылы «Кожожаш» дастанын. Сулайман Конокбаевден Таластын Кеңкол болушунда жүрүп жазып алган. Дастанды ал алгач атасы Конокбайдан уккан. Сулаймандын айтуусунда атасы ырга шыктуу, сөзгө устат адам болот. Конокбайдын бир тууганы Сартбай да кадимки «Күнөтайдын» автору болуп, ырчылыкты кесип кылат. Ал «Саринжи-Бөкөй» сыяктуу эпосторду өтө чебер аткаруучу экен. Мына ушундай чыгармачыл чөйрөдө жашап калган Сулайман атасынан жана агаларынан көптөгөн оозеки чыгармалардын үлгүлөрүн үйрөнүп, аларды эл арасында айтып жүрөт. Бирок кийинчерээк толук ыр түрүндө эмес, айрым окуяларды кара сөз түрүндө айтып калган экен. Ал эми 1910-жылы Сулайман чоң жомокчу, залкар акын Эсенаманга жолугуп, аны коштоп жүрүп, ырчылыгын өнүктүрөт, эпосторду айтуу чеберчилигин арттырат. Андан соң Алымкул ырчы менен төрт жыл жолдош болуп жүрүп, таалим-таасир алат. К. Мифтаков тарабынан «Кожожаш» 1923-жылы 24-июнда Сулайман ырчынын айтуусунда араб арибинде биринчи жолу кагаз бетине түшүрүлгөн. Сулаймандын варианты Алымкулдукуна салыштырганда көлөмү жагынан чакан, бирок окуя жагынан өзгөчөлөнүп, өзүнчөлүк мааниге ээ.

«Кожожаштын» дагы бир вариантын Ысык-Көлдүк ырчы Төлөмүш Жээнтаевден филология илимдеринин кандидаты З. Ч. Мамытбеков 1949-жылы жазып алган. З. Ч. Мамытбековдун кыскача жазган маалыматына караганда Т. Жээнтаев 11-12 жаш курагында эле кыз оюндарына катышып, ыр чыгарып, ырдап жүргөн. Ал чыгармачылыгы жетилип калган мезгилде элге таанымал залкарлар Тыныбек, Акылбек, Азар, Кара ырчы, Дыйканбай, Багыш, Солтобай сыяктуу белгилүү жомокчулар менен акындардан таалим алып, акындык чеберчиликти үйрөнгөн. Т. Жээнтаев аты аталган улуу залкарларды жандап жүрүп, алардан уккан элдик жомок, поэмаларды терең өздөштүрүү менен акындык талантына жараша өз репертуарына кабылдаган. Анткени, ыр куруу ыкмасына караганда таланттуу ырчы экендиги сезилип турат. Муну «Кожожаш» дастанынын ыр курумунан баамдоого болот. Ал «Чыныбайдын кошогу», «Бир кызды бир байдын алганы» аттуу ыр түрүндөгү жомокту да билген жана айтып жүргөн экен.

Колдогу нускалардын көркөмдүк өзгөчөлүгү жана айтуучулук манералары ар кыл. Ар бири өз алдынча ырчылыкты кесип кармап, эл аралап ырдап жүрүшсө да, акындык арымдары бири биринен айырмалуу. Кол жазманын тексттине караганда жогоруда аталган эки айтуучунун чыгармачыл өнөрканасы Алымкулга

салыштырганда өзгөчөлөнүп турушат. Анткени, бул эки айтуучу Алымкулдай эл аралап, көп айтып жүрбөгөндүктөн, дастандын айрым жерлери унут калып, кыскарган түрүнө бизге жетиши да мүмкүн. Бул сыяктуу себептердин натыйжасында дастандын ыр формасы кара сөз менен айтылып калгандыгы күбөлөндүрүп жатат. Бирок муну суна карабастан ар бири өз алдынча варианттык өзгөчөлүккө ээ. Анткени, үчөө үч башка аспектиде Кожожаш мергендин башынан өткөн трагедиялуу окуянын чечилишин берүүгө аракеттенген.

Алымкул эл ичин көп аралап, эл арасындагы мергенчилик тууралуу уламыш, аңыз сөздөрдү угуп жана да өзүнүн ырчылык кесибин күндөн күнгө өөрчүтүүнүн аракетинде болгондуктан акындык таланты өркүндөп, калкка таанымал болуп калгандыгы белгилүү. Мына ушундай жигердүү аракеттин аркасында ал куюлуштуруп ыр жаратуу чеберчилигин арттыруу менен бирге элдик оозеки чыгармачылыкты терең өздөштүрүүнүн натыйжасында чыгармачыл, айтуучулук деңгээлин көтөргөн. Буга ал айткан «Кожожаш» дастаны ачык мисал.

Албетте, элдик аңыз, уламыштык окуяларды алгач кимдин ырга айландырып, эпостук деңгээлге көтөргөндүгүн так айтуу кыйын. Бирок бери болгондо жогоруда аты аталган ырчылар таалим алган Балык, Эсенаман, Сартбай, Арстанбек, Тыныбек, Акылбек, Кара ырчы, Азар, Дыйканбай, Багыш, Солтобай, Чонду, Токтогул сыяктуу залкар акындардын репертуарынан кенже эпикалык чыгармалардын орун алып келгендигин эске алсак, анын жаралышы, калыптанышы, өсүп-өнүгүшү узак убакытты жана бир канча акындардын чыгармачыл өнөрканасын өз кучагына камтыгандыгы ачык.

Алымкулдун айтуусунда Кожожаштын окуясы Таластын башы Караколдо өтүп, Кожожаш кытай уруусунан чыгат. Карыпбайдын жалгыз баласы кыраан мерген аталып, жыйырма түтүн кытайлар кошо көчүп жүрүп, тиричилик жасашат. Кожожаштын мергендигинин аркасы тийип, «элдин мал сойгон менен иши жок» жалаң кайберендин эти менен жан сактайт. Буга караганда башка түрк элдери сыяктуу кыргыздарда да бир учурда аңчылык кесиби жашоо тиричилигинин негизги булагы болгон көрүнөт.

Адам баласы өз жашоо тиричилигинде прогресске жетүүгө чейин табият кубулуштарынын сырларын жана дүйнөнү таануу маселесинде өздөрүнүн чектелүүсүн көрсөткөн. Анткени, жаратылышта болуп жаткан табият кубулуштарынын сырлары аларды өзүнө карама-каршы коюу менен адамдардын баео түшүнүгүндө коркуу сезимин пайда кылып турган. Ошон үчүн жаратылыш

сырларын ачып, кененирээк таанууга күчсүз да болушкан. Бара-бара айлана чөйрөнүн таасири, табийгы кубулуштар менен болгон элдин алакасы жана байланышы башталган соң адам баласынын аң-сезими өсүү менен табияттын кубулуштарын таанууга аракеттене баштайт. Мындай аракеттин өзү адам баласынын прогресске карай умтулгандыгын көрсөтүп жатат. Прогресске жетишүү үчүн, адамдын бирден бир негизги куралы өзүнүн жигердүү аракетин көрсөтүү болуп эсептелет. Ошондо гана барып адам баласы өз күчүн көрсөтүү аркылуу жаратылыш сырлары менен тең тайлаша алат. Коомдун өсүшү, эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн өөрчүшү адамды жаратылыш кубулуштары менен жакын таанышууга жана сырларын ачууга, ошондой эле өзүнө баш ийдирүүгө умтулуп, адамдын табиятка болгон мамилелери өзгөргөндүгү ачык көрүнө баштайт.

«Кожожаш» дастанынын мазмуну тапсыз коомдо жашап, коомдук түзүлүштүн атрибуттарынын негизинде ошого карата өз аракеттери менен күрөшүүнүн аркасында жашоо тиричилигин өткөрүшөт. Булардын жашоо тиричилигинин өөрчүшүнө жана табият сырлары менен күрөшүүгө бирден бир куралы — бул мергенчилик кесип эле. Бир айылдын элине таанылып аты чыккан Кожожаш өз башына жана үй-бүлөсүнө түшө турган трагедиялуу конфликт-ситуацияга карабастан, Сур эчки менен айыгышкан кармаш жүргүзөт. Бул каардуу күрөштү элдин тотемдик ишеними да токтото алган жок. Анткени, Сур эчки менен Кожожаштын ортосунда болгон айтышуу монологдору эки жактын тең жашоо үчүн болгон күрөшүн ачып берип жатат. Сур эчки элдик түшүнүк боюнча кайберендердин ээси катары берилет да, ал адамча сүйлөйт, ой жүгүртөт. Кожожаштан Алабаштын чымындай жанын калтыруусун суранып өтүнөт. Мергенчилик кесиптин кызыгына берилген мерген Сур эчкинин өтүнүчүн кабыл албайт, адамдык гумандуулукту көрсөтпөстөн, тукумун кырып салат. Тотемдик жана анимисттик түшүнүктүн күчтүүлүгүнө карабастан, Кожожаш көздөгөн максатынан кайтпайт да коркпостон жеңишке жетишүүгө аракеттенет. Бирок бул аракет акыр аягы барып трагедия менен аяктап, Кожожашты аскадан учуп өлүүгө аргасыз кылат.

Кожожаштын курман болушу жана анын чечилиши эчки менен мергендин ортосундагы антташуу маселесинен башталып, бирок прогресске умтулган Кожожаштын аракети кандайдыр бир тоскоолдуктарга туш болгондугу менен чечмеленет. Мындай учурда Сур эчкинин ролу чоң. Анткени, тотемдик түшүнүк мезгилдин, доордун жүрүшүн чагылдырып турат. Алабаштан айрылган Сур эчки

Кожожашты кармап, аны азгырып алып кетерин айтып, ошол убадасына жетет. Ал эми Кожожаш болсо ок чыгарбастан кууп кармап аларын эскертет. Жаратылыштын эки каарманы бири аң-сезими жетилген мерген Кожожаш менен, экинчиси кайберендин ээси Сур эчкинин ортосунда болуп жаткан күрөштүн жыйынтыгы кайберен тарапка өтөт да эчки жеңишке ээ болуп жатат. Анткени, адам баласынын баеи сезиминде сакталган мифологиялык түшүнүк дагы эле болсо өз күчүндө болуу менен адамдын табияттын сырларын чечүүгө али күчсүз экендигин баса белгилеген. Бирок муну карабастан доордун улам илгери жылуусу менен, аң-сезимдин өсүшү менен акыр аягы адамдын жеңишине алып келери ачык далилденет. Бул далилди Кожожаштын уулу дасыккан мерген Молдожаштын Сур эчки менен болгон күрөшүндө даана баяндалган.

Жогоруда эскерилгендей Кожожаштын жашоо турмушунун алгачкы кадамы жакшылык кубаныч менен башталып, аягы трагедия менен аяктоонун бирден бир мотиви анын түшүнө Сур эчкинин, Алабаштын жана анын тукумдарынын кирүүсү негизги критерий болуп жатат. Көргөн түштү Зулайка терс жоруп, Кожожаштын эчкиге барбоосун суранса да мерген баруудан баш тартпайт. Мына ушундан баштап Кожожаштын трагикалык турмуш аракети уланат. Кожожаштын трагедиялык окуяга баш багышы жалгыз өзүнүн гана азап-тозогу эмес, жалпы үй-бүлөсү жана аны каралап жашоо тиричилигин өткөргөн жыйырма түтүн элдин башына түшкөн түйшүк экендиги баяндалат. Мергендин жана элдин башына түшкөн оор мүшкүлдү берүүдө мейли А. Үсөнбаев, мейли, С. Конокбаев, мейли Т. Жээнтаевдин айтуусунда болсун сюжеттин өөрчүтүлүшүндө Зулайка менен Кожожаштын, Кожожаш менен ата-энесинин армандуу монолог, диалогдору, Сур эчки менен Кожожаштын курч айтышуулары аркылуу ачылып берилет. Бул арман монологдордо Кожожаш өзүнүн өлүмгө баратканын сезип турса да, тирүүлөй кармап аламын деген убадасы, анын келечек үмүт үчүн болгон күрөшкө чакырат. Сюжет улам барган сайын татаалдашып, акыр аягы Кожожаштын эчкинин артынан түшүшүнө түрткү берет.

Талас өрөөнүнүн залкар акындары Эсенаман, Сартбай сыяктуу ырчылары менен баарлашып, алардын аткаруусун уккан эмес деп эч ким кепил боло албас. Эл оозеки чыгармачылыгын, ырчылык өнөрдүн салтын терең өздөштүргөн Алымкул элдик жомок, поэмаларды айтууда элдик салтка өз чыгармачылык үлүшүн кошкон. Алымкулдун вариантында окуянын биринчи бөлүгү Кожожаштын дасыккан мерген аталышы, үйлөнүшү, Сур эчки менен антташып кубалашы, акыры аскага

камалып, ажал табышы сыяктуу трагедия менен аяктайт. Бирок оозеки чыгармачылыкта канчалык трагедия менен бүтсө дагы, элдин көксөгөн үмүт-тилеги акыры жүрүп жакшылыкка алып келерлиги оптимисттик көз караштагы жыйынтык менен чечмеленет.

С. Конокбаев менен Т. Жээнтаевдин варианттары деле өзүнүн сюжет куруму, композициялык түзүлүшү жактан Алымкул айткан варианттын деңгээлинде болбосо да, ар бири өзүнүн ырчылык чеберчилигинин күчүнө жараша «Кожожаш» дастанын поэтикалык формага айландырышкан. Бул нускаларда да чыгарманын жомоктук-мифтик мазмуну кара сөз түрүндө айтылышынан бөлүнүп, ыр формасына өтүп, окуялардын ырааттуулугу чакан поэмалык формага жеткирилген. Бирок окуянын берилиши Кожожаштын түшү менен башталып, өлүмү менен аяктайт. Анчалык тармак жая алган эмес. Бул варианттарда деле сюжеттик өзөктү башкы каармандардан болгон Кожожаш, Зулайка, Сур эчкинин армандуу монологдору менен диалогдору түзөт. Алымкулдун айтуусунда Кожожаш келечекте өзүнүн кесибинин уланышына ишенимин жоготпойт. Зулайканын алты айлык боюнда калган наристеге зор каниет кылып, кунумду кууп ала турган тукум болор деген үмүт менен эркек болсо атын Молдожаш коюусун, өзү жөнүндө айтып берүүсүн жарынан өтүнөт. Т. Жээнтаевдин вариантында Алымкулдун же С. Конокбаевдин вариантында эскерилген Зулайканын боюнда калышы орун албайт. Бул нуска боюнча Кожожаш үйлөнө элек, бирок кудалап койгон колуктусу болот. Натыйжада бул вариантта келечек үчүн болгон күрөштүн жыйынтыгы болбостон, дастандын окуясы трагедия менен аяктайт. Кожожаш асканын башында калганда калк чогулуп келип, эч жардам кыла албай секирүүсүн өтүнгөндө Кожожаш макул болбойт. Ошондо Кожожаштын курдаштарынын акылы менен колуктусу Кермекашты алып келишет. Аскада камалып турган Кожожаш менен Кермекаштын армандуу диалогу экөөнүн ортосунда бүчүр алган чоң сүйүү жөнүндө кабар берип, терең философиялык ойду камтыйт. Улуу адамкерчилик сапат жөнүндө баяндайт. Кермекаштын арманы өзүнүн сүйгөн адамына жетпей калышы, ички күйүтү Жээнтаевде арман кошок формасында берилип, угуучулардын сезимин козгойт. Өкүнүчтүү трагизм жалгыз эле Кожожашты эмес, ошондой чын дили менен берилип сүйгөн Кермекашты да алып кетет. Кыз Кожожаш аскадан учуп өлгөндө өзүнө канжар салып, жарыкчылык менен кош айтышат. Ошентип, эки жаштын максаты иш жүзүнө ашпастан, үмүт тилеги үзүлүп калат. Жээнтаевдин айтуусунда көлөмү жагынан өтө чакан, ал сюжетти тереңдетип арбыта алган эмес. Мында

негизинен окуя Көк-Ойрок, эки — Ак-Суу, Алматы, эки Көк-Ойрок деген жерлерде өтөт. Окуянын кыскалыгы дастанды айткан ырчынын акындык мүмкүнчүлүгүнө, талантына да байланыштуу болушу мүмкүн, анткени, айтуучу Алымкул сыяктуу эл аралап дайыма айтып жүрбөгөндүктөн, айрым окуялары эстен чыгып, унуткан жерлерин кара сөз менен айтып толуктаган болуу керек. Мына ушундай объективдүү жана субъективдүү себептер дастандын кеңири канат жайышына мүмкүнчүлүк түзгөн эмес чыгар.

С. Конокбаевдин айтуусунда да «Кожожаштын» көлөмү чакан. Окуянын курулушу, мотивдердин берилиши жагынан башка варианттардан айырмалуу. Көркөмдүк деңгээли бир кылка эмес. Күчтүү сүрөттөлгөн эпизоддору да бар. С. Конокбаев белгилүү ырчыларды ээрчип жүрүп үйрөнгөнүнө карабастан, дастанды өз деңгээлине жеткирип арбыта албагандыгына караганда, акындыгы анчалык артык болбосо керек. Мында деле окуя Кожожаштын түшү менен башталып, акыркы финалы анын аскага камалып, учуп өлүүсү менен аяктайт. Окуя Кожожаш менен Зулайканын жана ата-энесинин ортосундагы армандуу монолог, диалогдор аркылуу өөрчүтүлүп олтурат. Эгерде Т. Жээнтаевде Кожожаш үйлөнө элек болсо, С. Конокбаевдин айтуусунда ал Зулайкага үйлөнгөн болот. Алымкулдун вариантында Кожожаштын эскерүүсүндө Зулайканын алты айлык боюнда калса, С. Конокбаевден да бул Кожожаш тарабынан эскерилет. Бири Таластан, бир Көлдөн же мурун, кийин жазылып алынгандыгына карабастан, Т. Жээнтаев менен С. Конокбаевдин варианттарында айрым деталдык жалпылыктар орун алат.

Кожожаш мерген жөнүндөгү варианттардын бардыгы тең эле образ системасынын өөрчүтүлүшүнө жараша жана идеялык багыты жагынан элдик идеалды чагылдыра алган элдик варианттардан болуп эсептелет. Албетте, үч варианттын ичинен идеялык жана көркөм системасы боюнча алганыбызда Алымкулдун варианты жогору экендигин жана эл арасына кеңири тарагандыгын белгилөөгө татыктуу.

«Кожожаш» дастаны кыргыз элинин байыркы замандагы алгачкы көз карашын, үрп-адатын, элдин жаратылыш кубулуштары менен болгон байланышын, алардын эртеңки күнгө болгон умтулуу үмүт-тилегинин элдик идеалы экендигин айтууга болот.

«Кожожаш» дастаны менен окурмандарды толук тааныштыруу максатында үч вариантын тең жарыялоону туура көрдүк. Анткени, жогорку нускалардын текстине көз жүгүртүүдө биринде көтөрүлгөн проблема экинчисинде тереңдеп, чыгарманын

идеясына толуктоо киргизип турат. Мисалы, С. Конокбаевде мергендин аткан кийигинин саны жүз миңге толуп, Кожожаштын эчки-текени эпсиз кырып, кайберендин тукумун азайткандыгы жөнүндө эскерүү алат. Бирок айылдаштарынын суроосу менен түшүндө да аян алгандыгына карабастан, ууга чыгып, кырсыкка учурайт. Натыйжада дастанды жаратуучулардын, калк идеалынын Кожожаш тарапта экендигине карабастан, жаратылыш байлыгына ысырапчылык менен мамиле кылган мергендин трагедиясы баяндалат.

Бул байыркы элдик түшүнүктүн, көз караштын дасданда чагылышы, жаратылышты коргоо проблемасынын эл оозеки чыгармачылыгында көтөрүлүшү болуп саналат. С. Конокбаевде, Т. Жээнтаевде окуянын Кожожаштын аскадан кулап, каза табышы, атасынын, алган жары Зулайканын, эли-журтунун оор кайгысы менен аякташы — бул чыгарманын сюжеттик өзөгүндөгү байыркы мотив сыяктуу. Бара-бара адамдардын аң сезиминин өзгөрүшү жаратылыш кубулуштарынын закондорун баамдоо, кабыл алуу түшүнүгүнүн өөрчүтүлүшү менен дастанга Молдожаштын окуясы кирип, алгачкы окуяны жаңыланып, байыркы мотивге өзгөртүү киргизген сыяктуу. Мындан башка бир топ окуялык, мотивдик жагынан айырмачылыктар орун алат. Варианттар арасындагы айырмачылыктардын болушунун негизги себеби «Кожожаш» дастанынын эл арасына кеңири тарашынан келип чыккан. Анткени, дастан калыптанган эпикалык формасында эле жарала койгон эмес. Ал алды менен эскерилгендей эл арасынан чыккан мыкты мергендин баяны таралып, аңыз түрүндөгү баян бара-бара жомок формасына өтүп, ооздон оозго көчүп олтуруп, ак таңдай ырчылардын айтуусу менен көлөмдүү эпикалык чыгармага жеткирилген. Мергендин баянын алгач айткан адамдын аты белгисиз болсо да ошол адамдан угуп, бир акындан экинчисине өтүп, уланып олтуруп келген дастанды эл арасынан чыккан белгилүү ырчылар Эсенаман, Акылбек, Кара ырчы, Дыйканбай сыяктуу залкарлар элдин эстетикалык мүдөөсүн канагаттандырып, байыркы элдин жашоо тиричилиги менен кенен тааныштырууга жетишишкен. Бул сыяктуу уламыштан уланып, учугу үзүлбөй келген мергендин баянын азыркы биздин күнгө жеткирген А. Үсөнбаев, С. Конокбаев жана Т. Жээнтаев сыяктуу көркөм сөздүн устаттарынын эмгектери зор экендигин баалабай коюуга болбойт.

Бир мергендин башынан өткөн окуянын жүрүшү жана өөрчүтүлүшү бир сюжетти түзсө да окуянын өткөн жерлери, ага катышкан каармандардын жана эл аттарынын ар кыл экендигин байкоого болот. Бири Кеминдин башы Көк-Ойрокто өткөндүгүн

баяндаса, калган экөөндө Таластын башы Караколдо болгон окуянын баянын берет.

Эгерде С. Конокбаев менен Т. Жээнтаевдин варианттарына көңүл бурсак алардын айтуусундагы дастандын сюжеттик өзөк окуялары байыркылыкты түзүү менен трагикалык арман мотивдердин негизинде курулат да Кожожаштын аскадан учуп өлүшү менен аяктайт. Ушундай трагедия менен аяктаганына карабастан С. Конокбаёвде келечек үчүн болгон элдик идеалдык үмүттүн шооласы сезилет. Бул үмүт Кожожаштын Зулайканын кош бойлуу экендигин эскерүүсүндө. Демек, С. Конокбаевдин айтуусундагы Кожожаштын эскерүүсү А. Үсөнбаевдин варианты менен бирдейликти түзүп жатат. Алымкул менен бирге жүрүп Сулайман андан таалим алгандыгы жогоруда да эскерилген. Бирок таалим алууда ар бир ырчы таалимчисинин чыгармачылык өнөрканасын жөн гана кайталап калбастан, ошол эпикалык баянга өзү тараптан чыгармачылык мамиле жасоо менен алымча-кошумчаларын киргизе алат. Ал эми сөз болуп жаткан дастанды Кожожаштын өлүмү менен гана бүтүрүп, андан ары уланткан эмес деп айтуу да кыйын. Анткени, эки ырчыда тең уулу Молдожаш жөнүндө сөз болот. Алымкул сюжетти улантуу менен Молдожаш жөнүндөгү баянды көркөмдүк деңгээлине жеткире кеңири аспектиде ачып берет. С. Конокбаевде болсо Кожожаш асканын башында туруп, Зулайка эркек төрөсө Молдожаш коюусун өтүнөт. Демек, элдин идеалында сакталган баатырдын ишин улантуучу баатырдын жаралышы жөнүндөгү үмүт-тилеги үстүртөдөн болсо да эскерилип жатат.

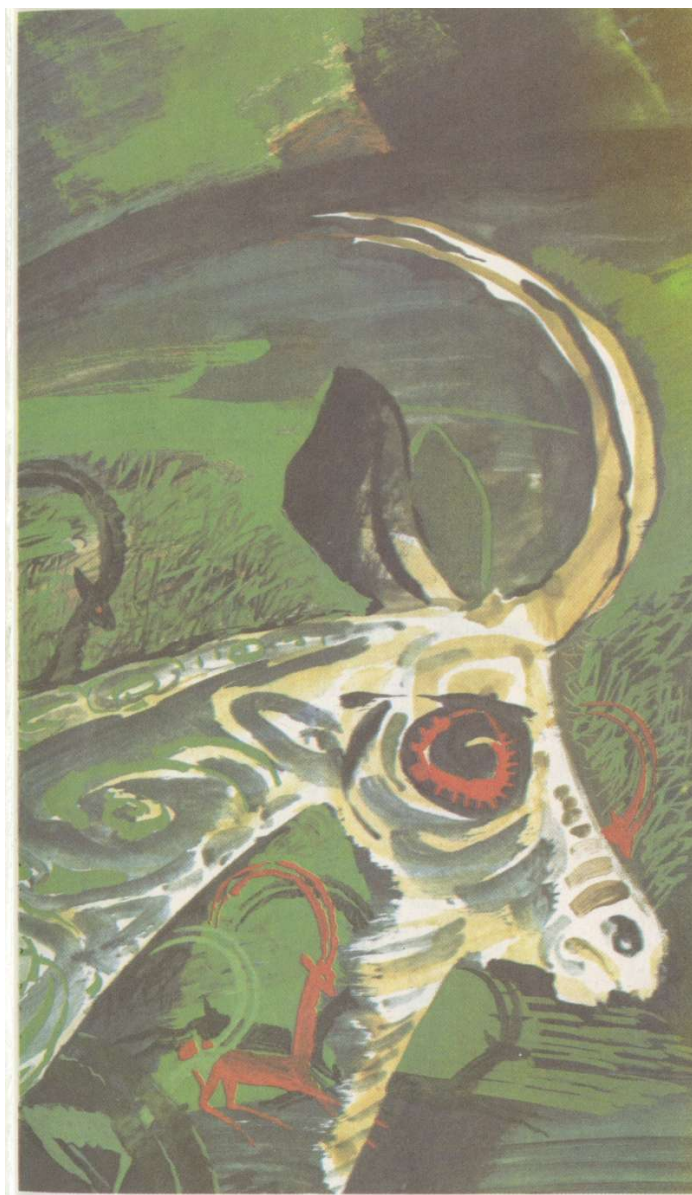
Т. Жээнтаевдин вариантында деле ушул эле окуялар айтыларын дагы бир жолу эскерүү менен дастандагы окуянын жүрүшү аймактык жактан башка чөлкөмдө өткөндүгүн айтууга болот. Дастандагы Кожожаш жөнүндө айтылып келген окуялар кыска, так баяндама аркылуу берилсе да мурда айтылган мазмуну, сюжет куруму сакталган. Бул вариантта деле эл ишенимин актоочу баатырдын жарык дүйнөгө келишине карата болгон элдин үмүт-тилеги Кожожаштын сөзү аркылуу бир үзүм деталдык белги аркылуу мотивдештирилип жатат. Муну Кожожаштын асканын башында туруп, атасына аял алып берип, инилүү болуусун элинен өтүнүп сурануусу анын ишин улантуучу адам каларлыгына ишеним туудуруп жатат. Демек, варианттар арасындагы айырмачылыктарга карабастан, окуянын жүрүшү Кожожаштын тегерегине топтоштурулат. Окуянын схемалуу түрдө баяндалганына карабастан, көркөмдүгүн төмөнкү деңгээлде деп айтуу да калыссыздыкка жатар эле. Жогорку эки нуска биринчи жолу басмага даярдалды. С. Конокбаев (инв. №

347) жана Т. Жээнтаевдин (инв. № 347) варианттары Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун корунда сакталууда. С. Конокбаевдин варианты арабча жазуудан которулуп берилди. Басмага даярдоодо жазуу мезгилинде кетирилгенби, же айтуучунун кемчилигиби, азыр тактоо кыйын десеңчи, айрым механикалык түрдө кетирилген мүчүлүштөрдү чектелүү түрдө калыбына келтирдик. Мисалы, сөздүн өз ордунда болбой калышы, маанисинин бузулушу, өйдө-төмөн орун которушу ж.б. Жогорку эки вариант тең түп нускасы боюнча берилди.

Алымкул Үсөнбаевдин вариантынын кол жазмасы жоктугунан М. Элебаев тарабынан басмага даярдалган 1938-жылкы басылышын түп нуска катарында пайдаландык. Ал дастандын 1956—1974- ж.ж. 2—3-басылыштарынын тексттери менен салыштырылды. Айрым орунсуз кыскартуулар, сөзгө оңдоо же текстке кошумча киргизүү сыяктуу кемчиликтерден тазартылды.

КЕҢЕШ КЫРБАШЕВ.

I КОЖОЖАШТЫН БАШ ДООРУ

Кожожаш кыргыз ичинде кытай уруусунан чыгат. Атасынын аты Арыпбай, энесинин аты Акеркеч экен. Кожожаш дүнүйөдө жок мерген болгон экен.

ЖАШ УБАГЫ

Бир жашарда билинген,
Эки жашар болгондо,
Эл көзүнө илинген.
Үч жашарга чыкканда,
Чыгырык кармап жүгүргөн.
Төрт жашында төп болгон,

Беш жашында белсенген.
Алтысында атыккан,
Жетисинде машыккан.
Сегизинде сергиген,
Тогузунда толгонгон.
Он жашына келгенде,
Кайберен кирип түшүнө,
Анан кийин ойгонгон.
Он биринде бук болгон,
Он экиде жык толгон.
Он үчкө жашы келгенде
Кайберен десе бүлүнгөн.
Он төрт жашка келгенде,
Каныгы* мерген болду — деп,
Ак жөкөр мылтык колго алып,
Кайберен көздөй жүгүргөн.
Он беш жашка келгенде,
Каныгы мерген болду — деп,
Калың кытай сүйүнгөн.

МЕРГЕНДИК

Жашында өнөр бериши,
Зорго чыккан саадагы,
Жарты өгүздүн териси.
Багына чыгып бир мерген,
Ырыстуу кытай журту үчүн,
Бир бут тарык * батычу
Мойнундагы кутусу.
Багына чыккан бир мерген,
Калың кытай журту үчүн.
Бендеден артык жүрүшү,
Жанындагы майлыгы
Чаар өгүздүн териси.
Кыраңдан кийик көрүнсө,

Кыюусун таап атычу.
Тез атары дагы бар,
Жүз атым * дары батычу.
Ан үчүн кийик шашычу.
Орундуу мерген заманы,
Он эки куран * мойногу,
Зорго чыккан таманы.
Кожожаш деген мергендин,
Жалпы журттан бата алып,
Ошондой экен заманы.
Тескейге чыкса жүгүрүп,
Тегеле жандан түңүлүп,
Кара бараң колго алып,
Капкалап мерген жүгүрүп.
Куюуккансып жүгүрүп,
Кулжалар жандан түңүлүп.
Каныгы мерген келет — деп,
Кайберен жандан түңүлүп.
Эригип калган кезинде,
Эриккенсип жүгүрүп.
Эликтер жандан түңүлүп.
Чыккан экен Кожожаш
Калың кытай багына.
Кожожаш мерген көрө албай,
Кайберен токтоп тура албай.
Тегизден чыгып теке аткан,
Текечерин кошо аткан.
Атканын ката жибербес,
Айтылуу мерген Кожожаш.
Алтын туяк, жез билек,
Алача деген бир буу жан.
Бактысына туулган.
Кайберенге чыгарда,
Кудайына сыйынган.

Албардуу * мерген жетпеген,
Адырдан кийик көрүнсө,
Бирөө тирүү кетпеген.
Башынан түтүн булаткан,
Кайберен көрсө сулаткан.
Албардуу ишти кылдырбайт,
Аркарды көрсө жылдырбайт.
Аюуну көрсө сулагат,
Ажалдуу кийик көрүнсө,
Тирүү койбой кулатат.
Каныгы мерген дедирет,
Калың кытай элине,
Кайберен этин жедирет.
Байкаса андай киши жок,
Калың кытай көп журту,
Кожожаштын тушунда,
Мал сойгон менен иши жок.
Айтылуу мерген деп турат,
Калың кытай көп журту,
Кайберен этин жеп турат.
Каныгы мерген ошо эле,
Алган жары мергендин,
Каалап алган бир керет *.
Кожожаш мерген алганы,
Зулайка Каракожо кызы эле,
Кадимки керет ошо эле.
Кожожаш мерген колдогон,
Азиз кайып *, пир * эле,
Ал мергендей ким эле?
Адырга чыгып жүгүргөн,
Ага, ини, журту сүйүнгөн.
Адырдан кийик көрүнсө,
Айтылуу мерген келет — деп,
Аманат жандан түңүлгөн.

Кайкыдан кийик көрүнсө,
Карап * жандан түңүлгөн.
Каныгы мерген кетти — деп,
Калың бир кытай сүйүнгөн.
Айтылып жүргөн ураандан *,
Адырдан көрсө эчкини,
Алдын тосуп чураган.
Асемине адам жетпеген,
Ажалдуу неме кетпеген.
Андан бир мерген өтпөгөн.
Аманат жанын кыйналткан,
Аюуну көрсө ыйлаткан.
Белгилүү жөкөр майлаган,
Бет алганын жайлаган.
Жүдөбөй мерген басты эле,
Бөлөсүн * таап атты эле.
Мал сойгон менен иши жок,
Калың кытай көп журту,
Мергендин, аманын тилеп жатты эле.
Алганы Зулай керет күң,
Айтылуу керет болду эле.
Атанып чыккан Кожожаш,
Атканы санга толду эле.

II. КОЖОЖАШТЫН ТҮШҮ ЖАНА МИҢ УЛАКТУУЭЧКИ

ТҮШ

Мергендин аткан кийигинин саны жүз миңге толгон экен. Зулайканы алып, андай кийик атпай, Зулайкадан чыкпай, эл-журту «кайберендин этин сагындык» — дегени менен барбай, калың кытай журтунун тилин албай жаткан эле.

Караган бенде таң калат,
Каныгы мерген ишине,
Кайберен кирет түшүнө.
Түндө бир жатып түш көрөт,

Түшүндө мүшкүл иш көрөт,
Ойрон мерген үшкүрөт.
Түшүндө жатат түрдөнүп,
Зулайка керет мойнунда,
Керебет деген ордунда.
Ак жөкөр мылтык колго алып,
Мерген, жата албас болду ордунда.
Алкынды мерген жүрөгү,
Отуз улак, кырк чебич
Жуушоондо жүрөдү.
Буулугуп жаткан мерген кул,
Мурутунан күлөдү.
«Бу, кийикке чыгам — деп,
Бирин койбой кырам» — деп,
Алданын салган ишине,
Айтылуу мерген көнөдү.
Көп улактын атасы,
Алабаш теке көрөдү.
Алабаш көрүп кубанып,
Алдадан кубат тиледи,
Көөнүнө кош убак киреди.
Алабаштай текече,
Жаткан жерден биледи.
«Алабаш сага кылсам — деп,
Бириңди койбой кырсам» — деп,
Мерген, мурутунан күлөдү.
Түндөгү жаткан түшүндө,
Атамын деп түрдөнүп,
Айтылуу мерген күүлөнүп.
Алабаш атып кулатат,
Зооко таш ылдый кулатат.
Алабаш атып алганда,
Көңүлүнө кош убак,
Мергениң келе калганда,

Оңду, солду чоң сака,
Көң* кисеге* салганда.
Үстүндөгү тай тери,
Балбанга буйрук кылады,
А, кийикти атып алган — деп,
Кожожаш мерген кубанды.

КОЖОЖАШ КӨРГӨН ТҮШҮН ЗУЛАЙКАГА АЙТКАНЫ

«Айтылуу мерген мен элем,
Алганым Зулай сен элең.
Түндө бир жатып түш көрдүм.
Түшүмдө жакшы иш көрдүм,
Ошону менен үч көрдүм.
Урматтуу мерген Кожожаш,
О, Зулайка, байбиче,
Шондой жакшы түш көрдүм.
Отуз улак, кырк чебич,
Жуушоонун ылымын,
Буулугуп жаткан мерген кул,
Мурутумдан күлүпмүн,
Кош убак кылып жүрүпмүн.
Мен, аянбай бастым бийикти,
О, керетим, аттым бир сонун кийикти.
Ак ала зооко арасы,
Миңге жеткен экен Алабаш теке баласы.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Артылды мерген санаты.
Алабаш теке алыпмын,
Мен, көп олжого батыпмын,
Кош убак болуп жатыпмын.
Оңдуу, солдуу чоң сака,
Көң кисеге салыпмын.
Үстүндөгү тай тери,
Балбанга шым кылам — деп,

Буйрук кылып алыпмын.
Ээгиндеги чоң сакал,
Сизге чылбыр кылыпмын.
Көп олжого тунупмун,
Кудайга шүкүрлүк кылыпмын.
Буулугуп турган кезимде,
Бир кумардан чыгыпмын.
Билгич бир мерген Кожожаш,
Бирин койбой кырыпмын,
Бир чукурга жыйыпмын.
Алабаштай текени,
Ошентип кайгы кылыпмын.
Түндөгү көргөн түшүмдү,
Жооруп бер жакшы ишимди.
Алабаштай текеге,
Жолуктурду кудайым,
Жооруп бер, керет Зулайым!
Сен, жети алалдын бири элең,
Бу түшүмдү жооруйт — деп,
Кош убак болуп жүр элем.
Жолуккан жакшы ишимди,
Жооруп бер Зулай түшүмдү!»
Эшитип Зулай түшүнү,
Шумдуктуу түш экен — деп,
Байбичеси Зулайдын,
Жүрөгү жаман чочуду.
Анда бир Зулай буркурайт:
«Түшүңдү мага айтпа — деп,
Мергенди көздөй зыркырайт. —
Түндө бир жатып түш көрдүң,
Түшүңдө кыйын иш көрдүң.
Чымындай жанга күч көрдүң,
Кайраттуунун белгиси,
Качырган жоодон каччу эмес.

Кагылайын, мергеним,
Катынга түшүн айтчу эмес.
Асемдүүнүн белгиси,
Алышкан жоодон кайтчу эмес.
Андай дебей сабыр кыл,
Аялга түшүн айтычу эмес.
Калың кытай журтуңдан,
Карыга айтсаң болбойбу?
Калык бийлеген жакшыңдын,
Баарына айтсаң болбойбу?
Ак селде башка чалынган,
Эшенге айтсаң болбойбу?
Акыл менен сөз тапкан,
Чеченге айтсаң болбойбу?
Түндөгү көргөн түшүңдү,
Түрөнгөн мерген, жалгызым,
Катынга айтпа түшүңдү!»
Айтасың деп болбоду,
Алганы керет Зулайдын,
Алды-кийнин торгоду.

ЗУЛАЙКАНЫН ТҮШ ЖОРУГАНЫ

«Түндө мерген түш көрдүң,
Түшүңдө кыйын иш көрдүң,
Чымын жанга күч көрдүң.
Айттырбагын арманым,
Бу кийикке барбагын!?
Мергеним, капа салбагын,
Түндө болот экен жаңжалың.
Отуз улак, кырк чебич,
Бу кийикке барбагын!
Айттырбагын арманым!
Алабаш атып албагын,
Мерген, артык болот жаңжалың.

Алабаш атып алганың,
Оңдуу, солдуу чоң сака,
Чоң кисеге салбагын.
Менин көп болот арманым.
Балалык менен байкабай,
Качып кылган жаңжалың.
Ээгиңдеги сакалды,
Зулайкага чылбыр кылганың,
Менин, кандай болот жыргалым!»

ТҮШҮН АКСАКАЛГА ЖОРУТКАНЫ

«Аксакал кутман карыңар,
Аңдагын сөздү баарыңар.
Асемдүү мерген Кожожаш,
Түндө жатып түш көрдү.
Алда таала жараткан,
Артык болгон мергени.
Түндө, атып жүргөн экенмин,
Алабаштай текени.
Ошо түшүм кандай түш,
Аксакалдар жоручу?
Силерге келип түш айткан,
Айтылуу мерген болуучу».
Анда, аксакалдар кеп айтат:
«Алабаш деген бу теке,
Анык сонун — деп, айтат.
Алда дүйнө бекерсиң,
Айтып келет экенсиң.
Көп олжого чырагым,
Батып келет экенсиң!»
Барар болду мергениң,
Алабашты атмакка,
Сыйынды мерген арбакка.
Жараткан тилек берер — деп,

Дем байлады Кожожаш,
Алабаш атып келем — деп.
Барам — деди түрдөнүп,
Бактуу мерген түрдөнүп.
Ойлоду мерген бармакка,
Сыйынып туруп арбакка.

МИН УЛАКТУУ ЭЧКИ ЖАНА КОЖОЖАШ

Мерген түш көргөн күнү миң улактын энеси Суречки да түш көрдү. Аманат жандан түңүлдү. Суречки Алабаш текеге жалынып төмөндөгү сөздөрдү айтты.

Алабаштай текеге,
Айтайын деп жүгүрүп:
«Алабаш текем сен элең,
Айтылуу керет мен элем.
Түрдөнүп жаткан Алабаш,
Мен, түшүм айтпай жарабас.
Чыйырчыктын Кызыл-Таш,
Жейрен аяк Кожожаш.
Тилегин кудай бериптир,
Тиктегенин жибербес,
Ошо мерген келиптир.
Артыкча кордук кылыптыр,
Көп улагым кырыптыр,
Бизди кудай уруптур.
Кыпча белдүү улакты,
Темтеңдетип бастырып,
Кетелик орун жаздырып.
Капа болом Алабаш,
Мергенге койбо аттырып.
Оро-Койчуга оттойлу,

Сура-Койчуга дуулайлы.
Алтын маша суулайлы,
Бул жерде несин куурайлы.
Кел, Алабаш, кетели,
Кутулар жерге жетели.
Алабаш, Куу-Чокуңдан безели!»
Алабаш тилин албады,
Эчки, арманда болуп зарлады.
Алдага наалыш кылады,
Эчки аскага чуркап чыгады.
Мерген качан келет — деп,
Кароол карап турады.
Кандай шумдук болот — деп,
Аскада Эчки ыйлады.
Төрт аягын талытып,
Эчки, бир карап туяды.
Кожожаш мерген жөнөдү,
Ошо кийикти атам — деп,
Баягы мерген келеди.
Алтын туяк, жез билек,
Айтылуу мерген мыгады*.
Мерген, атамдын деп чуу — деди,
Кырданып мерген жатпады,
Кыдырып жүргөн жеринен,
Кыйналып кийик таппады.
Асемдүү мерген жатпады,
Айтып жүргөн жеринен,
Асты кийик таппады.
Табалбастан мергениң,
Капаланып турады.
Бир кайкыга чыгады.
Көрө салып көп кийик,
Мерген, кош убак болуп турады.
Ал себептен мергендин,

Айтылган эле урааны.
Артык көздөп жылады,
Мергендин чыккан урааны.
А, кудайлап кубанып,
Мерген, атар жерде турады.
Арт жагын көздөй жылады,
Мерген, бир кумардан чыгады.

Эчки: «Мергенди сак карап тур» — деп, эки улагын кароол коюп, өзү карды ачып, көзүн боз чалып, оттоп кетти.

КОЖОЖАШ АЛАБАШ ТЕКЕНИ УЛАКТАРЫ МЕНЕН КЫРГАНЫ

Бир кумардан чыккан соң,
Алабаш теке көрөдү,
Атамын деп жөнөдү.
Көңүлүнө кош убак алады,
Мергендин жакын болду,
Алабашка барары.
Мергендин, арышында чара жок,
Же, бир талааланар* паана* жок.
Медер кылар жылуу жок,
Бетеге чөптөн бөлөк жок.
Мерген, а, кудайлап албастап,
Алабашты көргөндө,
Барар болду далбастап.
Жараткан жардам кылады,
Мерген, жанбаш менен жылады.
Мерген, болжолуна келеди,
Алабашты көрөдү,
Атар жерге келеди.
Алабашты көрөдү,
Айтылуу мерген өткөнсүң,
Алабашты көргөнсүң.
Ошондо мерген бөлүнүп,
Болжолго келип сүйүнүп.

Короз болот оттукту *,
Коюп, чагып алады.
Алабаш түрүн карады,
Атамын деп мергендин,
Ойлоп турган заманы.
Мерген, атамын деп турганда,
Аскада турган Куу улак,
Мергендин түрүн карады.
Ошо мергенди көргөн соң,
Улактын ыйлап турганы.
Көзүнүн жашы булады,
Куу улак, апакелеп ыйлады.
«Апакем кыйноо көрүптүр,
Айтылуу мерген келиптир.
Атакем шордуу өлүптүр,
Эрте жадал* жүгүргүн,
Жүгүрбөсөм амал жок,
Атакемден түңүлдүм».
Аны аңдай салып өкүнүп,
Аскага чыкты секирип.
Алдындагы мергенди,
Аңдайга сал деп буркурап,
Алабаш деп зыркырап,
Айтты бир Эчки чыркырап.
Айтканыма болбодуң,
Алабаш текем оңбодуң.
Алдында жатат мергениң,
Ошо бир Текей өлгөнүң.
Баш тарттырдым өзүмдү,
Баламдан ыраат* көрбөдүм».
Айтып оозун жыйгыча,
Алабаш теке тургуча,
Милтеден огу жылт этип,
Кулактан дары бурк этип,

Алабаш теке тырп этип,
Аскадан түштү кылт этип.
Башынан түтүн булатты,
Алабашты сулатты,
Аска таш ылдый кулатты.
Суречкини ыйлатты.
Чымын жанын кыйналтты.
Ачуу келип жүгүрдү,
Көк улак качып жөнөдү,
Бу, Кожожаш мерген өнөрү.
Качып берди көп улак,
Алдын тосуп чурады.
Канетемин деп ыйлады.
Бир ордуна он атты,
Онун бирдей сулатты.
Көк улагын жыга атты,
Бирин койбой кыйратты,
Суречкини ыйлатты.
Алабаш көздөй жүгүрүп,
Соемун деп сүйүнүп.
Анда бир Эчки чурады,
Бирөө тирүү калган жок,
Суречкинин улагы.
Алабашты сойбо — деп,
Эчки бир ыйлап турады.
Кожожашка жалдырап,
Текесин эчки сурады:
«О, Кожожаш мергеним,
Атып алдың тартынбай,
Насибине бергениң.
Алабаш теке сураймын — деп,
Мергеним сага келгеним.
Алабашты сойбогун,
Ылайык тирүү койгунуң.

Аманат жаным кыйналтпа,
Алабашты бир союп,
Мени, армандуу кылып ыйлатпа!
Наркы турган бир улак,
Бирин койбой союп кет,
Алабаш текем коюп кет,
Мергеним, акытылга болуп кет!
Капа кылба жанымды,
Таштап кеткин мергеним,
Алабаштай жанымды!»
Айтууна болбоду,
Ачуу келип мерген кул,
Алабашты сойгону.
Эчкинин башын азапка койгону,
Алабаштай текени,
Асты тирүү койбоду.
Анда, бу Эчки зарлады,
Бу мергенди каргады.
«Алабаш кунун төлөрмүн,
Сенин, адебиң колго берермин.
Алда жардам кылбасын,
Алганың Зулай туубасын!
Биледи кудай уарын,
Аска ташта турарын.
Алабашты бергин — деп,
Кыйнап сурап ыйладым.
Андай бер мерген кебимди,
Сенин азгырармын элиңди.
Капа тартып карырмын,
Бу Текенин жөнүнөн,
Асылган мени билбедиң.
Турумдуу Теке болду эле,
Алабаштай текенин
Тукуму миңге толду эле,

Алабаш касиеттүү болду эле.
Сага артыкча берди мекени,
Атып алдың тартынбай,
Алабаштай текени.
Ажалым жетип өлөрмүн,
Ажалым жетип өлбөсөм,
Адабың колго берермин».
Ошондо Эчки жөнөдү,
Алабаш этин артынып,
Кожожаш мерген келеди.
Кожожаш мерген жөнөсө,
Тукумумду кырды — деп,
Эчки бир кыйноо көрөдү.
Бактысын ачкан заманы,
Алабаш атып алдым — деп,
Мактанып үйгө барады.

***МЕРГЕНДИ ЭЧКИНИН АЗГЫРЫП АЛЫП КЕТКЕНИ ЖАНА КАТЫНЫ,
ЭЛИ-ЖУРТУ***

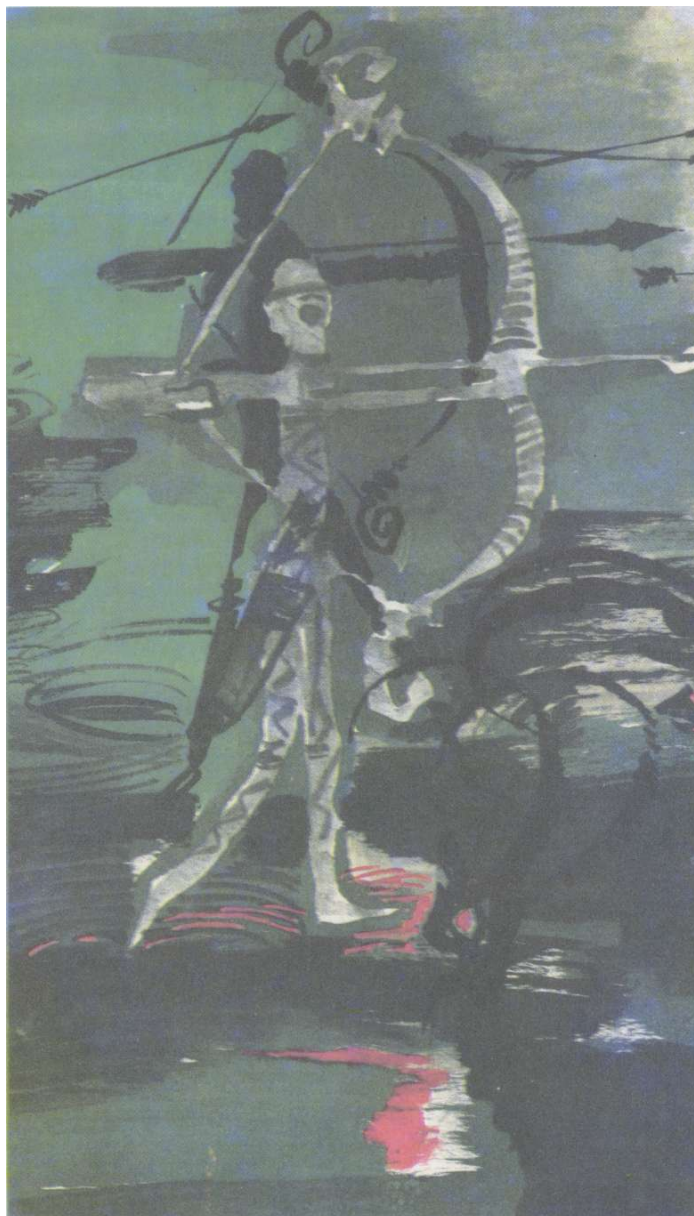
Арадан канча күн өтүп,
Мергендин көргөн түштөрү,
Эсинен чыгып кетеди.
Азгырып алып кетем — деп,
Эчки чуркап жетеди.
Азгырам деп куу Эчки,
Айлына барды Суречки,
Бу, Суречки түрдөнүп,
Кереметтүү куу Эчки.
Айлына барды мергендин,
Азгырып алып кетсем — деп,
Аңдасаң Эчки түрдөнүп,
Арткы жагы сүйрөлүп.
Эчки, көрүнбөй барды түрдөнүп.
Айлына барган кези экен,

Суречки кайыптын өзү экен.
Кожожаштай мергендин,
Карып жанын кыйнабай,
Кайып Эчки турбайбы?
Көп кытайды дуулатып,
Миң түтүн кытай чуулатып,
Азгырып кетсем муну — деп,
Анда Эчки ойлоду,
Ошол ишти болжоду.
Келген экен Суречки,
Алабаштын зарпынан,
Кайгырып келет бул Эчки.
Эчки келет түрдөнүп,
Арткы аягы сүйрөлүп.
Карыш жерге кача албай,
Эчки буттан баса албай.
Көргөн адам кызыгат,
Мергендин көңүлү бузулат.
Азгырып кетет Эчки — деп,
Анда бир Зулай ыйлады.
Эчтеме менен иши жок,
Кожожаш мерген турады.
Бир кудайга жалдырап,
Бу, Суречки ыйлады.
Зулайды кайгы кылдырды,
Мына турган мергендин,
Алганы керет Зулай күң,
Мергенди кайдан жылдырды.
Билими ашып турады,
Бүткүл кытай куурады.
Кууган менен жетпеди,
Эчки имерилип кетпеди.
Бөлөк ишти эч кылбай,
Бу мергенди жылдырбай,

Зулайка багып турады.
Жибербеймин деп муну,
Зулай аңдып турганы.
Бүткүл кытай жете албай,
Баары бирдей бүлүндү.
Мерген келбей калды — деп,
Элинен чыгып эки адам,
Кожожашка жүгүрдү.
Эчтеме менен иши жок,
Кожожаш мерген жатканы.
Келе атат эки адам,
Эчкинин жөнүн айтканы.
Капа болуп бүлүнүп,
Мергенге келди жүгүрүп.
Анда Зулай жалтылдап,
Ыйлап турат калтылдап.
«Экөөң чуркап келдиң — деп,
Эмине эле жумушуң?
Айтпагыла сөзүңдү,
Арманда кылбай өзүмдү!»
Зулайдын тилин албады,
Эки жигит зарлады.
«Ой, мергеним, туруңуз,
Менин сөзүм угуңуз.
Мени, арманда кылбай туруңуз,
Айлыма келген Эчкини,
Алдам бир өзү жеткирди.
Миң кытай кубалап,
Атып бергин Кожожаш,
Айылга келген Эчкини.
Айлыңа келди куу Эчки,
Атып берсең Суречки,
Келечелеп келиптир.
Калың бир кытай дуулдап,

Кууган менен жетпеди.
Оо, мергеним бул Эчки,
Айылыңдан кетпеди.
Жылкы ичинде Карагер,
Ээрин алса кагынат.
Алтымышта Арыпбай,
Акеркечтей энеңиз,
Кайберен этин сагынат.
Кагылайын, жалгызым,
Камыктырбай энеңди,
Атып берсең не кылат?»
Ошондо мерген күүлөндү,
Атамын деп түрдөндү.
Ачуу келип Эчкиге,
Чоң чокоюн кийгени.
Орундуу мерген заманы,
Он эки куран мойногу*,
Чокоюнун таманы.
Буулугуп жаткан кезинде,
Эчкинин тийди кабары.
Кожожаштай мергендин,
Жакын болду барары.
Барамын деп камданды,
Зулайка, барбагын деп зарлады.
Зарлаган менен болбоду,
Мерген, барамын деп койбоду.
Бакырып ыйлап буркурап,
Зулайка, алды-кийинин торгоду.
Чокоюн кийип чаңдатып,
Барганы атат камданып.
Барбагын деп мергенди,
Колуктусу Зулайка,
Ыйлап турат зарланып.
Зарлаган менен болбоду,

Өкүмдүү мерген жүгүрүп,
Зулайка, өзгөчө жандан түңүлүп.
Алганы Зулай басынды,
Барбагын деп асылды.
«Бу кийикке барбагын,
Айттырбагын арманым.
Көтөрбөйбү бендеси,
Кудуреттин салганын.
Ар ишинде чала жок,
Айланайын, жалгызым,
Кандай күнүм болот — деп,
Артыңда калган бала жок.
Эч ишиңде чала жок,
Эми күнүм не болот,
Эркелетер бала жок?
Андай бер, мерген, кебимден,
Кудай бардыр куу Эчки,
Азгырып кетет элиңден.
Кайрылып кайта келтирбес,
Калың кытай элиңе.
Мас болду эле көп кытай,
Жалгызым, сенин демиңе.
Жалгызым, кайгы салбагын,
Айттырбагын арманым.
Арка кылып турарга,
Артыңда мерсет калбады.
Арам Эчки оңбосун,
Азгырып кетсе келмек жок,
Арка кылып турарга,

Артыңда мерсет калбады.
Амал күнү не болот,
Бир кеткен соң, мергеним,
Ага-ини, журтуң көрмөк жок.
Мен байкушта эрмек жок,
Кетсең кайта келмек жок».
Асылган менен болбоду,
Оолуккан мерген койбоду.
Ордунан тура жүгүрүп,
Оолуккан мерген сүйүнүп.
Ак жөкөрүн колго алды,
Атамын деп ойго алды.
Артында Зулай буркурап,

Бул ишти, койсоңчу деп зыркырап.
Элирген мерген бүлүндү,
Эчкини көздөй жүгүрдү,
Ошондо эли көрүп сүйүндү.
Эчкини көрүп күлдөнүп,
Эриккен мерген түрдөнүп.
Атамын деп чурады,
Мергендин, айтылып жүргөн урааны.
Таалайлуу мерген Кожожаш,
Тарабас болду кумары.
Мергендин түрүн көргөн соң,
Азгырып кетет экемин — деп,
Эчки чиркин кубанды.
Бир ордунан он атты,
Ондун бири тийген жок.
Кереметин Эчкинин,
Кожожаш мерген билген жок.
Билген менен бөлүнүп,
Билгич мерген жүгүрүп.
Атып берет экен — деп,
Ага-ини, журту сүйүнүп.
Тартыган менен иши жок,
Таалайлуу мерген чурады.
Текенин кунун алсам — деп,
Бир кудайга жалынып,
Эчки бир чиркин ыйлады.
Аткан огу тийбеди,
Эчкиге огу жүрбөдү.
Жүрбөгөн менен мергениң,
Муну байкап билбеди.
Ошондо мерген бүлүнүп,
Кармаймын деп жүгүрүп.
Айтылган мерген урааны,
Эчкинин жанынан чурады.

Чураган менен куу Эчки,
А жерде карап турабы?
Бактылуу мерген Кожожаш,
Талыкпастан басады.
Чоң чокойдун таманы,
Жүгүрсө жерге энеди.
Эчки барат сүрүлбөй
Мына турган Кожожаш,
Чоң-Чычканга түшөдү.
Чоң-Чычкандын ичинен,
Эчки токтоп ичеди.
Эчкини коюп эс алтып,
Андан соңура кубады.
Артынан жүздөп чыркырап,
Алганы Зулай ыйлады.
Ыйлаган менен болобу,
Мерген, бир жаңсыл кылбай коебу?
Калкынан күдөр үзөдү,
Каныгы мерген Кожожаш,
Түз ашууга түшөдү.
Мына эчки шашады,
Нары Каргартка түшө качады.
Желдүү-Суу менен Кошойдун,
Баарын тегиз басады.
Аз күндө болсо бул кыйноо,
Пешенеге бүтөдү.
Талды-Булак түшөдү,
Каракол кууп киреди.
Мергеним кайта келбейт — деп,
Зулайдын, чыккан экен жүрөгү.
Кожожаштай мергениң,
Бектигин журтка билгизбей,
Меркиге кууп киргизди.
Ашмараны ашады, Нары,

Кайыңдынын ичинде,
Эчки барып турады.
Кара-Булак, Кайыңды,
Катарын тегиз басады.
Кайгырганын билбеди,
Кара-Балта, Ак-Сууга,
Мерген кууп киреди.
Эчкини кармап алсам — деп,
Ордуна келбейт жүрөгү.
Эми сөзүм кетсин жөнүнө,
Калын казак жердеген,
Кууп кирди кумуна.
Эчкини кармап албаса,
Мергендин тарабас кумары.
Боор оорууну жараткан,
Эчкинин аккан жашына.

III. КОЖОЖАШТЫН АСКАДА КАЛГАНЫ ЖАНА АСКАДАН УЧУП ӨЛГӨНҮ

ОЛУЯ-АТЫМ ТАШЫНА КАМАЛЫП КАЛГАНЫ

Муну кууп кетсем — деп,
Келе атат бул эчки.
Олуя-Атым ташына,
Келген экен куу Эчки.
Кадимки Чаткал ичине,
Эчки эми келди күчүнө.
Чаткалдан чыгып куу
Эчки, Жаңы келген шекилдүү,
Кара кысмак ичине.
Олуя-Атым ташына,
Камайын деп турады,
Кагылайын, жараткан,
Бул ишимди оңдо — деп,

Эчки бир кудайга жалынды.
Жүгүргөндө куу Эчки,
Баштагыдан тынымсыды.
Ачуу келип Суречки,
Аска ташка эргиди.
Артында мерген өкүнүп,
Аскага чыкты секирип.
Аскага чыкса секирип,
Арам сага кылам — деп,
Артында мерген өкүнүп.
Кекенип мерген жүгүрдү,
Аскада жаным койбойт — деп,
Эчки жандан түңүлдү.
Жүгүргөнү билинбейт,
Чокою ташка илинбейт.
Май сыйпап койгон немедей,
Мынакей Олуя-Атым ташына,
Кожожаш мерген сүрүлбөй,
Аскага чыкты илинбей.
Эчки чиркин сүйүндү,
Кармаймын деп жүгүрдү.
А мергенге жок экен,
Шарияттын* буйругу*.
Эчкиге келип ачуусу,
Колун шилтеп жүгүрсө,
Жаза тийди куйругу.
Чочугандан куу Эчки,
Бир асканын кырына,
Секирип чыкты Суречки.
Эчкини кармап алам — деп,
Кожожаш кошо барады.
Эчки каргап жөнөдү,
Бул аскада туруп калады.
Кандай шумдук болот — деп,

Эки көзү чолпондой,
Жалдырап туруп калады.
Кандай шумдук болду — деп,
Салынман экен кабагы.
Чын тилегим бергин — деп,
Эчки боздоп барады.
Олуя-Атым ташында,
Былк этпей карап турады.
Мерген жылбай калган соң,
Эчки, кудайга тообо кылады.
Өлөр жериң ошо — деп
Эчкинин көкүрөгү тынады.
Энди мерген өлдүң — деп,
Эчкиден кордук көрдүң — деп,
Алганың керет Зулайга,
Артыкча капа салдың — деп.
Арманым жок кудайга,
Алабаш кунун алдым — деп.
Акылы жок куу мерген,
Аскада туруп калдың — деп,
Айта бергин келмеңди*,
Акка мойнуң сундуң — деп.
Эчки туруп жөнөдү,
Мерген бир кыйноо көрөдү.
Эчки көкүрөгү тынады,
Эки көзү жалтылдап,
Олуя-Атым ташында,
Кандай амал кылам — деп,
Кожожаш мерген турады.
Мергенди ташка койгон соң,
Эчкинин чыкты кумары.
Эчки бир кордук кылдыңбы?
Мергендин айткан арманы,
Бу да, кудуреттин салганы.

Кыйын болот шекилдүү,
Куу Эчкинин жаңжалы.

КОЖОЖАШТЫН АСКАДА КАЛГАНЫН ЗУЛАЙ БИЛГЕНИ

Күнү-түнү буркурап,
Айтылар болду жашынан,
Зулайканын арманы.
Мергеним качан келет — деп,
Керет Зулай болжоду,
Эртелүү-кеч ойлонду.
Ат башындай ак китеп,
Акылман Зулай колго алды,
Байкайын деп ойго алды.
Бир барак ачып карады,
Билгич Зулай караса,
Аскада турган заманы.
Жана эки барак ачады,
Элирген мерген аскада,
Зулайка акылдан шашады.
Маани китеп колго алып,
Мергенди ойлоп ыйлады,
Көзүнөн жаш булады.
Көрүнүп турат кайберен,
Асты тирүү кетпеген,
Кожожаш аскада турады.
Төрт барагын ачканда,
Төрөсү шондо билинди,
Чымындай жандан түңүлдү.
Эч айласын таба албай,
Китебин алып колтуктап,
Атасын көздөй жөнөдү.
Алганы Зулай кайгысы,
А китептен билинди.
А мергенди колдогон,

Баабедин* эшен* пир экен.
Керет эле Зулайка,
Батыны* ачык күң экен.
Бу Зулайка бүлүнүп,
Арыпбай сыңдуу атасын,
Туура көздөй жүгүрүп.
Атакелеп чыңырып,
Келе атат сыйынып.
«Амалым кетип турамын,
Атаке, аскада калды кулунуң.
Боор ооруусун жараткан,
Көзүнөн аккан жашынан,
Арам Эчки оңбосун!
Коюп кетти жалгызды,
Олуя-Атым ташына».
Жүгүрүп барды Зулай күң,
Атасынын кашына.
«Атаке, артыкча кайгы сен көрдүң,
Аскада калды жалгызың.
Ак китептен мен көрдүм,
Атаке, башкача кайгы сен көрдүң.
Колумдагы китептен,
Барагын ачып мен көрдүм,
Атаке, башкача кайгы сен көрдүң.
Амалым кетип турамын,
Аскада калды кулунуң.
Курдашым, жалгыз, колдо жок,
Кур кайгы тартып турамын.
Жайкалып турар чагым жок,
Жалгызым, сенден айрылып.
Менин, бешенемде багым жок,
Ар борум жүрөр чагым жок.
Мергеним, сенден айрылып,
Менин насибимде багым жок.

Атаке, китебиме кулак салыңыз,
Кеңеше турган мерген жок,
Азыраак экен багыбыз.
Айткан бир сөзүм кылыңыз,
Атаке, ага-ини, журтуң жыйыңыз.
Билген ишиң кылып бар,
Аскада калган жалгызга,
Миң түтүн кытай жыйып бар!»

ЭЛИ-ЖУРТУ АСКАГА ЧОГУЛУП КЕЛГЕНИ

Байкай салып Арыпбай,
Капалык келди көөнүнө.
Кабар салды бакырып,
Калың кытай элине.
Арыпбайдын байлыгы,
Адамдан ашык болду эле.
А себептен көп кытай,
Мас болду эле демине.
Арыпбай боздоп ыйлады,
Ага-ини, журтун жыйнады.
Капа келди көөнүнө,
Кабар берди элине.
Кабарды эли уккан соң,
Бири калбай жайланып,
Бир аркандан байланып,
Миң түтүн кытай камданып.
Бири калбай көбөйүп,
Бир жыгачтан өңөрүп.
Усталарын жыйнады,
Көп журту келет басынып,
Устасы балкасын алып,
Көөрүктөрүн* артынып,
Асканы көздөй жөнөдү.
Калың кытай келеди,

Карагым, жалгыз мерген — деп,
Булар ыйлап турган эл эле.
Алганы Зулай буркурап,
Калың кытай көп журттун,
Алдында келет зыркырап,
Алганы Зулай чыркырап.
Бөтөнчө жандан түңүлдү,
Мергенди көрсөм — деп,
Бөлүнүп Зулай жүгүрдү.
Мына бу Зулай жүгүрүп,
Кур кайгы капа санады.
Зулай, асканын башын карады,
Зулайдын эми кетти амалы.
Көргөн адам боор ооруйт,
Көзүнөн аккан жашына.
Көзүн салды Зулай күң,
Олуя-Атым ташына.
Таштап кетти мергенди,
Бул айлакер куу Эчки,
Куу асканын башына.
Буркурап ыйлап Зулайка,
Келер болду кашына.
Карай салып буркурайт,
Кайгырган Зулай зыркырайт.
Аскадан көрүп жалгызды,
Канетемин деп чыркырайт,
Энди кара башы быркырайт.
Кайгырган Зулай кереттин,
Капалык көөнү бөлүнөт.
Капкалап жүрүүчү мергени,
Куу асканын башында,
Каргадай болуп көрүнөт.
Зулайкадай кереттин,
Турбай жашы төгүлөт.

Турган мерген Кожожаш,
Турумтайдай көрүнөт.
Зулайкадай кереттин,
Турбай жашы төгүлөт.
Турган мерген Кожожаш,
Турумтайдай көрүнөт,
Күйсө көңүлү бөлүнөт.
Күлпөтү ашык Кожожаш,
Күйкөдөй болуп көрүнөт.
Баары журту дуулдап,
Башкача бушман жегени.
Аманат жанды кыйнады,
Асканы карап ыйлады.
Зулайка, жалгызым деп, турганы.
«Ар кайгы ичке толот — деп,
Жалгызым, амалым кандай болот — деп.
Бийик турган аскадан,
Аман-эсен келмек жок.
Алда күнүм не болот,
Артыңда калган эрмек жок.
Керилген жаным башкадай,
Жалгызым, келбес болдуң аскадай.
Уй көрүнбөс тумандан,
Улар атып бергеним.
Улуттуң жалгыз мергеним,
Канакей сенин келгениң?!
Кучкачым жалгыз мергеним,
Кокуй күн, кана келгениң?!
Ай көрүнбөс тумандан,
Аркар атып бергеним.
Айкашкан жалгыз мергеним,
Наалат күн, кана келгениң?!
Тектирге чыга келгеним,
Текеден атып бергеним,

Теңселген жалгыз мергеним,
Теңтушум кана келгениң?
Курбуга чыга бергеним,
Кулжадан атып бергеним,
Курдашым кана келгениң?
Аман-эсен келмек жок,
Айла күнүм не болот?
Артыңда калган эрмек жок,
Ойлобой турган санаа жок,
Жалгызым, ордунда калган бала
Кудуретке не жаздым?
Жасаган, кылганында чара жок.
Жаш алган жарың Зулай күң,
Жаркытып сүйөр бала жок.
Айтылбай калар арман жок,
Артыңда калган бала жок.
Алда бир дүйнө бекерсиң,
Айланайын, жалгызым,
Аман келер бекенсиң?
Аскада жалгыз сен элең,
Армандуу Зулай мен элем.
Кур кайгы тарткан мен элем,
Курдашым, жалгыз, сен элең.
Айттырбагын арманым,
Көтөрдүм кудай салганын.
Кудай бардыр куу Эчки,
Көп болгон экен арманым.
Алганың керет Зулай күң,
Арманда болуп турганбы?
Арам Эчки оңбосун,
Алабаш кунун кууганбы?
Аскада турасың жалдырап,
Алтымыш муунуң шалдырап.
Акылың угуп күлдөнбөй,

Ага-ини, журту чогулуп,
Аскада калар ишиңди,
Ага-ини, журтуң билбеди».
Алганы Зулай буркурап,
Арызын айтты зыркырап.
«А, элим көздөп алгын» — деп,
Аскада турган мерген кул,
Карай салып көп журтун,
Көзүнөн жашын ыргытты.
Андай аска бүтпөдү,
Колундагы жөкөрдөн,
Шибегелик түшпөдү.
Мергенден кайгы кетпеди,
Көп кытай журту чогулуп,
Миң аркан салса жетпеди.
Алганы Зулай буркурап,
Канетемин деп зыркырап.
Калың журту чыркырап.
Аскада калган мергендин,
Амандыгын тиледи,
Алганы Зулай жүдөдү.
Капа кылды бу мерген,
Калың кытай көп журтун.
Туйгунуң мерген ойлоду,
Турдум го деп болжоду.
Кайран мерген ойлоду,
Калдым го деп болжоду.

ЫЙЛАШУУ

Кожожаш мерген кудайга наалыш кылды. Аскадан түшө албай турду. Калың кытай журту, мерген келбейт — деп, буркурап ыйлап, миң аркан салса жетпей, билгичи Зулайкадан кайгы кетпей, ошондо Зулайды көздөп айтканы.

«Алганым Зулай ыйлаба,
Аманат жаның кыйнаба!

Арман, кайгы оюңда,
Алты айлык бала боюңда.
Бас тартып кайгы көргөнүм,
Баладан ыраат көрбөдүм.
Бара албадым элиме,
Байкаган муңдуу мергениң.
Адамзат бенде көтөрөт,
Алданын башка салганын.
Айттырдың Зулай арманым!»
Анда Зулай зыркырайт,
«Жалгызым, эшиткин — деп, чыркырайт.
Алыбтын көркү не болот?
Алганың Зулай мен байкуш,
Амал күнүм не болот?»
Анда эч айласын таба албай,
Асемдеген мергендин
Артык эле кеңеши.
Амалым кандай болот — деп,
Энди ыйлады буркурап.
Акеркеч сындуу энеси,
Кур кайгы тартып буркурап,
Кулунум деп, зыркырап.
«Кагылайын, чырагым,
Кандай айла кылайын!
Айланып кайта келбедиң,
Апакең арка кыларга,
Артыңда жок эрмегиң!»
Анда атасы эми айтат,
Арман, арызын энди айтат:
«А, карагым, сенин өзүңдөн,
Кан атаң ыраат көрбөдүм.
Кандай шордуу мен элем,
Айттырдың, ботом, арманым!
Көтөрдүм кудай салганын,

Кудай бардыр кайберен,
А, аскага камадың.
Ардактап баккан милтейим,
Кулунум, аман-эсен келбедиң!?»

АМАНДАШЫП ТУРУП АСКАДАН УЧУП ӨЛГӨНҮ

«Атаке, сенден байда жок,
Эсен келер айла жок.
Энеке, сенден байда жок,
Аман келер айла жок».
Калың кытай буркурайт:
«Кайран мерген демиңби?
Кайгырттың кытай элиңди.
Картайганда атакем,
Кайрат, кубат болбодуң.
Кайберен эле куу Эчки,
Кайгыртты бул Суречки».
Атасы менен энеси,
Асманды карап буркурайт.
Көзү жетпей аскага,
Кулунум деп, чыркырайт.
Атасын карап кеп айтат:
«Арманда болбо — деп, айтат.
Кан атаке ыйладың
Карып жаның кыйнадың.
Аскада турат жалгызың,
Арманда болсоң айла жок,
Камыккан менен байда жок.
Кайгырып атам ыйладың,
Кайрат кылып жан сакта,
Кайгыргандан байда жок.
Кулунум — деп, ыйладың,
Атаке, кур кайгы тартып турбагын!
Кудайым өзү сактаса,

Кулунуң барар айланып.
Кур кайгы тартпа зарланып,
Арка кылар бүлөң жок.
Амал күнүң не болот,
Артыңда калган бөбөк жок.
Кайберен болду атканым,
Калың журттан бөлүнүп,
Кара жашым төгүлүп,
Кара аскада жатканым.
Арман, кайгы оюңда,
Алган Зулай кереттин,
Алты айлык бала боюнда!
Адистер барар тоюңда,
Алдадан ишиң жөнөсө,
Алганым эркек төрөсө,
Атын койгун Молдожаш.
Молдожаш мерген машыгар,
Мендей болуп атыгар,
Артыңда жалгыз жатыгар.
Ай, атаке, сыздадың,
Алганым Зулай керетти,
Жакшы багып коштогун!
Капа кылып ыйлатпа,
Карып жаным кыйналтпа!»
Аскадан жалгыз буркурап,
Ага-ини, журтун көргөн соң,
Акылы кетип чыркырап.
Кор кылды жалгыз баланы,
Эч айласын таба албай,
Калың журт көздөп алгын — деп,
Аскадан боюн таштады.
Башына чыкты урааны,
Атанын үнүн уккан соң,
Аскадан жалгыз кулады.

Кулаганда чыркырап,
Кутман элең Арыпбай,
Кулунум — деп, буркурап.
Аскага жалгыз илинди,
Көп журт, аманат жандан түңүлдү.
Кожожаштан атасы
Айрылганы билинди.
Эки көзү жалдырап,
Аскада калды сөөгү,
Алтымыш мууну шалдырап.
Андай аска бүтпөдү,
Мерген жерге түшпөдү.
Жалгызым келбей калды — деп,
Акеркечтей энеси,
Асканы карап ыйлады.
Кудуреттин кылганы,
Кайран мерген Кожожаш,
Пешенеге* сыйбады.
Мергенди көрбөй калдык — деп,
Беш-Арыш журту ыйлады.
Марасы калыкка көрүнбөй,
Каалап алган Зулайдын,
Кара жашы төгүлдү.
Кайберендин кылганы,
Алабаш кунун алдым — деп,
Суречкидей чиркиндин,
Көкүрөгү тынганы.
Ажалы жетип аскадан,
Канчалык журту ыйлады,
Мерген, шол аскада турады.
Бейиште* табар панары,
Аскадан экен ажалы.
Ага-ини, журту зыркырап,
Көп жортуп кетип барады.

Мерген, шол аскада калады.

Ажалы жетип өлгөндө,

Кайгырса бенде табабы?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

АЛБАРДУУ — алдан тайган, начар, алсыз.

АТЫМ — мылтыкты дүрмөттөөдө колдонулуучу өлчөм, чен.

БААБЕДИН — ар кандай кырсыктардан аман калууну көздөгөн курмандык, ырым-жырым.

БАТЫНЫ — көзү ачык, алдын ала билген.

БЕЙИШ — тигил дүйнөдө өлгөн адамдын жырғап өтө турган жайы.

БЕШЕНЕ — тагдыр буйрук, жазмыш.

БӨПӨ — кароол.

БУЙРУК — тагдыр, жазмыш.

ЖАДАЛ — текст боюнча тез, ылдам деген маанини берет.

КАЙЫП — элдик ишенимде көзгө көрүнбөй кубулуп жүрүп колдоочу керемет, сыйкыр, дух, күч.

КАНЫК — мыкты, такшалган, иштин көзүн билген.

КАРАП ЖАН — кымбат, ардактуу, сүйүктүү деген мааниде.

КЕЛМЕ — мусулмандардын диндик ишениминин символу.

КЕРЕТ — алдын ала көрө билгендик, көрөгөчтүк.

КИСЕ — жанга байлап жүрүүгө ылайыкталып күмүш чабылып жасалган булгаары баштыкча.

КӨҢ — бодо малдын терисинен жасалып, ийи жакшы жетилбеген булгаары.

МЫГАДЫ — жашынуу.

КӨӨРҮК — темир усталардын териден жасалган от үйлөткүч шайманы.

КУРАН — мусулмандардын эң башкы ыйык китеби.

МОИНОК — төөнүн же тоо текенин моюн бөлүгүнүн териси.

ОТТУК — от күйгүзүү үчүн колдонулган чакмак таш.

ТАЛААЛАНАР — калкаланар деген мааниде, калканч.

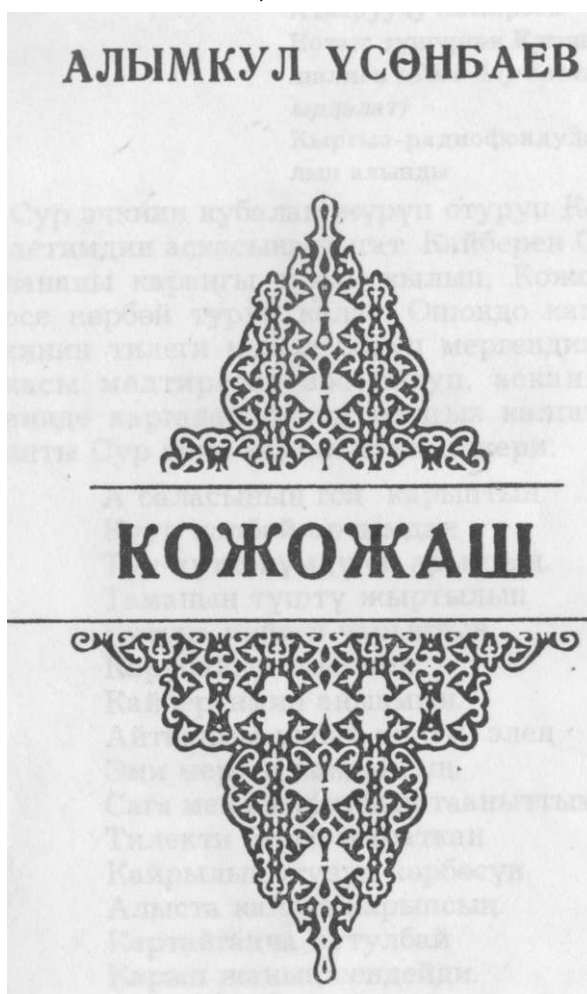
ПААНА — калканч, үңкүр, колдоочу.

ПИР — диний каада-салтты жакшы билген динчил адам; көсөм, касиеттүү, колдоочу. ТАРЫК — тааруу деген мааниде.

ШАРЫЯТ — куран менен пайгамбардын хадистеринин негизинде жаралган мыйзам жоболору.

ЫРААТ — жакшылык, ырахат.

ЭШЕН — сопулар агымынын башчысы; насаатчы жетекчи.

КОЖОЖАШ
(Үзүндү)

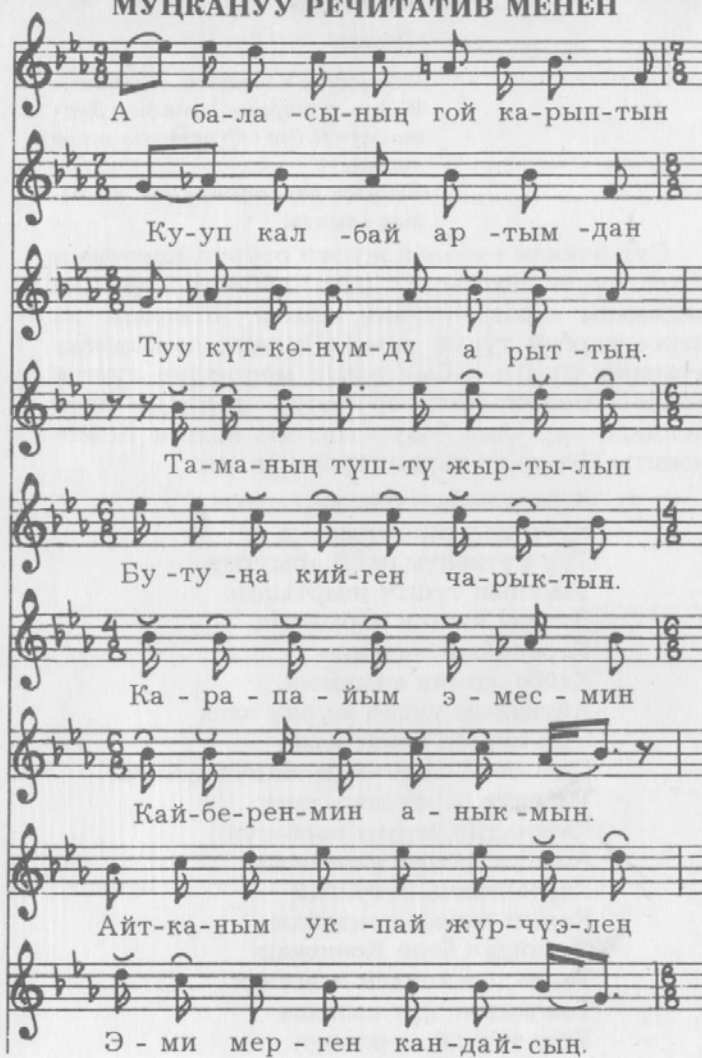
Аткаруучу	Замирбек
Үсөнбаев.	Нотага түшүргөн

Камчыбек Дүйшалиев (Обон бир
октавага төмөн ырдалат)
Кыргыз-радиофондудан
жазылып алынды.

Сур эчкини кубалап жүрүп отуруп Кожожаш Авлетимдин аскасына чыгат. Кайберен Сур эчки айлананы караңгы туман кылып, Кожожаш эч нерсе көрбөй туруп калат. Ошондо капаланган эчкинин тилеги кабыл болуп мергендин турган аскасы мелтиреген зоо болуп, асканын орто ченинде каргадай болуп жалгыз калган Кожожашты Сур эчки кармап турган жери:

А баласының гой карыптын
Кууп калбай артымдан
Туу күткөнүмдү ой арыттың.
Таманың түштү жыртылып
Бутуңа кийген чарыктын.
Карапайым эмесмин
Кайберенмин аныкмын.
Айтканым укпай жүрчү элең
Эми мерген кандайсың.
Сага мен энелигимди тааныттым эй.
Тилекти берсе жараткан
Кайрылып жүзүң көрбөсүн
Алыста калган карыпсың.
Картайганча кутулбай
Карып жаның сендейди.
Далайдан бери Кожожаш
Таппадым сендей чеңгелди.
Таалайына кут кылсын
Ушу турган жерлерди.
Кайрылып жүзүн көрбөгүн а
Тиги кайгырып калган элдерди, эй.

МУҢКАНУУ РЕЧИТАТИВ МЕНЕН

А ба-ла -сы-ның гой ка-рып-тын

Ку-уп кал -бай ар -тым -дан

Туу күт-кө-нүм-дү а рыт -тың.

Та-ма-ның түш-тү жыр-ты-лып

Бу -ту -ңа кий-ген ча-рык-тын.

Ка - ра - па - йым э - мес - мин

Кай-бе-рен-мин а - нык -мын.

Айт-ка-ным ук -пай жүр-чүз-лең

Э - ми мер - ген кан-дай-сың.

Са-га мен э -не -ли-гим-ди таа-ныт-
тым, эй.

Ти-лек-ти бер - се жа - рат - кан
Кай-ры-лып жү-зүң көр-бө-сүн
А-лыс-та кал-ган ка-рып-сың.

Кар-тай-ган -ча ку - тул - бай
Ка-рып жа - ның сен - дей - ди.

Да - лай - дан бе - ри Ко - жо - жаш
Тап-па-дым сен-дей чең-гел-ди.

Кожожаш — кытай деген уруунун ичинен чыккан Карыпбай дегендин баласы болгон. Кожожаш кичинесинен эле чырпыктан жаа, чийден ок жасап, мылтык менен алышып чоңойгон. Кожожаш бой жетип, 15—16 жашка чыккандан тартып эле атканын жаза кетирбеген мыкты мерген болуп чыккан Кытай деген уруу Таластын аягындагы Күркүрөө деген жерде жашап, жалпы жонунан Каратал болуп аталган Карыпбай жалаң баласы Кожожаштын өнөрү менен гана жан сактаган, карапайым киши болгон. Кытай деген уруудан жыйырма түтүн эл бөлүнүп, Кожожашты пааналап Таластын башы Каракол деген жерге келип туруп калышкан. Жалаң гана Кожожаштын мергенчилиги менен жан сактаган бул жыйырма түтүн эл Кожожаштын амандыгын тилеп калышкан.

БЕТ АЧАР

Кыргыздын урук ичинде,
Кытай деген эл эле,
Жердеп жаткан жерлери,
Таластын башы Каракол
Керилген кең сай төр эле.

Атасы мунун Карыпбай,
Баласы мерген болду — деп,
Кошула көчүп бир жүргөн,
Жыйырма түтүн эл эле.
Мерген болду Кожожаш,
Бир атадан жалгыз баш,
Кызыгы кыйын мылтыктын,
Айлына келбейт бир айча,
Түнөгү болгон аска таш.
Карыптын уулу Кожожаш,
Жашы он алтыдан ашканда,
Алты ай тоодо жүрсө да,
Чарчабаган басканга.
Жаткан жерим аска — деп,
Жашынан мерген киришкен,
Бешенеме жазган — деп,
Жалгыз тууган энем — деп,
Жатындан жалгыз элем — деп,
Жашынан мерген кызыгып,
Айлына келбейт анчалык,
Кудай берген өнөр — деп.
Кийгени кийик териси,
Мага десе жүз болсун,
Бирөөн койбой терүүчү,
Атып салып кийикти,
Айлына кабар берүүчү,
Мергендиктин пайдасын,
Жыйырма үй кытай көрүүчү.
Адис жалгыз мерген — деп,
Алты сай баран асынып,
Ал өнөрдү берген — деп.
Кожожаш жүрөт талаада,
Дуба берет тууганы,
Өмүрүң узун болсун — деп,

Өзүнөн чыккан балага.
Анда-мында бир келчү,
Ата, энем бар деп арага.
Мергендигине айла жок,
Карыптын жалгыз баласы,
Мылтык жакка калганда,
Артык мунун чамасы.
Айлына турбайт күнүгө,
Жүргөнү тоонун арасы.
Күнүгө кийик этин жеп,
Элинин тынган санаасы.
Кытайлардын Кожожаш,
Төө таман мерген — деп,
Төгөрөктү көргөн — деп.
Алача туяк, жез билек,
Аты мергенге ылайык.
Адам жүрбөс аскада,
Аралап жүрөт эрбеңдеп.

КАРАКОЖОНУН КЫЗЫ ЗУЛАЙКА

Кабар келди бир күнү,
Кожожаштын айлына.
Кожожаш муну уккан жок,
Келген сөздүн дайнына.
Айлына кагаз келиптир,
Алып келип бирөө бериптир.
Анда мерген талаада,
Жанында жолдош киши жок.
Окутту эли кагазын,
Кабарын мурун укчу эле,
Каракожо дегендин,
Көргөн эмес калаасын.
Дайнын укса кагаздын,
Той кылып элди чогултуп,

Эр сынатмак сөзү экен.
Кыз да болсо бул Кожо,
Зулайка деген баласын,
Кырк кыз нөөкөр башчысы,
Кызынын аты Зулайка
Эл тандап эрге тиймекчи.
Эл чогултуп жыйнатып,
Көөнүнө кими ылайык,
Көрүп сынап билмекчи.
Каракожо кеп айтат,
Кагазында көп айтат,
Зулайка менин балам — деп,
Элиме кабар салам — деп,
Кыздын жаккан бейлине,
Сүйгөн теңин алар — деп.
Кызымды сатып бирөөгө,
Калың деп кыздан мал алсам,
Кыяматта арам — деп.
Келгендин бири жагар — деп,
Кабар берген кызы үчүн,
Калаанын түгөл баарына.
Кандай киши барбасын,
Бул кыздын уккан шаарына.
Жолугар экен бул сулуу,
Кандай бир эрдин багына?
Кыз чакыртат деген соң,
Кыялы болду Карыпбай.
Карыпбай туруп кеп айтат,
«Каргадай жалгыз Кожожаш,
Кайда жүрөт? — деп айтат.
Айылда балам болгондо,
Барбайт белең эл менен,
Өмүрү өттү талаада,
Айылга бир келбеген».

Баласын эстеп Карыпбай,
Таппады издеп жергеден.
Талаада жүргөн Кожожаш,
Айткан менен келеби,
Аксакал, кары дебестен,
Каракожо шаарына
Кары дебей, жаш дебей,
Эли туташ жөнөдү.
Акылы бүтүн Зулайка,
Өз көөнүнө жакпаса,
Аламан сөзгө көнөбү.
Жыйналыптыр калбастан,
Уккан элдин арасы,
Барса чуу-чуу көпчүлүк,
Каракожонун калаасы,
Бетине парда кийинип,
Белгилүү кызыл алма алып,
Сынап турат келгенди,
Зулайка сындуу баласы.
Бийиктен кызым көрсүн — деп,
Мунарага чыгарган.
Ар кимдин пейли өзүнчө,
Алдынан чубап өткөнчө,
Алабыз деп кубанган.
Келген элдин баарысы,
Калбай өттү сыналдан.
Тууган айдай жаркылдап,
Кожонун кызы Зулайка,
Алтындай бою буралган.
Аралап теңин тапкан жок,
Алдына келген булардан.
Келген элдин бирөө да,
Кыз пейлине жакпады,
Тоюндагы чогуудан,

Өзүнүн теңин таппады.
Кызың менен куру — деп,
Капаланып кайтышты,
Тойго келген түгөлү.
Топтогон элдин ичинен,
Жактырбады бирөөнү.
Кесирлүү кыз экен — деп,
Кетти тарап келген эл,
Кызга коюп күнөөнү.
Адамзат буга жаккан жок,
Келгендин баары таарынып,
Келбеген киши калган жок,
Калгандай болду арылып.
Кесирлүү экен кызы — деп,
Кайтты чуулап көпчүлүк,
Каракожого таарынып.
Келген эл тарап кетерде,
Кеп сүйлөдү Зулайка:
«Келбеген киши барбы? — деп,
Чогулушкан бул жайга».
Анда кытайлардын бирөөсү,
Кожожаш жөнүн сүйлөдү:
«Биздин элде калды — деп,
Карыптын жалгыз баласы.
Айылга келбейт алты айча,
Анын аска зоо болот жүргөнү».
«Ошол мерген келсе — деп,
Аны да сынап көрсөм — деп,
Ак пейлиме жакпаса,
Дүйнөдөн так өтсөм» — деп,
Зулайка айтты бул кепти.
Кыз жактырып алалбай,
Кыйналып элдин баарысы,
Кыз да болсо Зулайка,

Кыйлага барган дабышы.
Мергендиктин зарпынан
Кожожаш келбей калышы.
Ошо кызды ким алса,
Колуна тиет намысы.
Калың жебес бекер — деп,
Акылы толук болсо да,
Абдан көпкөн экен — деп.
Андай нерсе болгондо,
Айтылабы бөтөн кеп?
Кечинде келди жыйылып,
Кожожаштын тууганы.
Ошол күнү келип Кожожаш,
Салам айтты элине.
Алик алып мергенге,
Кыз жөнүн айтып турганы:
«Барбадың, баатыр, мерген — деп,
Уругум ушул жакы элден — деп,
Калыңы жок, бекер кыз,
Кабар берди, биз бардык,
Билбедин мерген кабарын,
Сен да барып көрүп кел,
Зулайканын абалын.
«Ким калды?» — деп айткан соң,
Айттык сенин кабарың.
Эртеңден калбай барып кел,
Жактыр да, кызды алып кел.
Чарыкты* буттан алыңыз,
Белдикти* чечип салыңыз.
Чыкпай колдон малыңыз,
Барып келдик тоюна,
Бирибиз калбай, баарыбыз...»
Тууганынан кеп угуп,
Турду мерген ойлонуп,

Кабарын кыздын уккан соң,
Буга да калды ой болуп.
Эртең менен Кожожаш,
Эрте ордунан турду эми,
Бети-колун жууду эми.
Барайын деп бу дагы,
Аракетти кылды эми:
«Көрсөтөйүн түрүмдү,
Ушуну менен барайын,
Таанысын менин кимимди.
Жакшына кийген кишини,
Жактырбайт беле Зулайка,
Жаман кийим ичинен
Жактырса тийсин зилимди.
Карызгасы көбөйүп,
Карып кедей байкуштар,
Эмне үчүн бүлүндү?!»
Деп, ошентип Кожожаш,
Чарыгын кайта чырмады.
Бул кийимин болбойт — деп,
Көргөндүн баары чуулады.
Алача туяк, жез билек,
Мергендин минген бир малы,
Башка сөзгө көнөбү,
Мергендик сынын бузбастан,
Зулайкага жөнөдү...
Айылынан алыска,
Тиктирген эки өргөөнү*,
«Ушул үйгө киргиз — деп,
Мени сурап келгенди».
Качан келер экен — деп,
Зулайка алган оюна,
Карыптын уулу мергенди.
Шабыр күң деген күң эле,

Кара чачын жайылтып,
Эки челек* суу алып,
Эшикте бул жүрдү эле.
Асынган бараң* мылтыктуу
Адам келди өргөөгө.
Суусун коюп жүгүрдү,
Сыртынан Шабыр көргөндө:
«Бир келсе деп жүрчү элең,
Карыптын жалгыз чырагын,
Кырк кыздын улуу башчысы,
Зулайка угар бекен кулагың.
Эрте туруп барып көр,
Келди тиккен өргөөгө,
Бир көрсөм деген ынагың.
Эрте туруп барып көр,
Эңсеп жүргөн киши эле,
Зулайка, эми келди күйөөң».
Калың элдин көзүнчө,
Шабырдын сөзүн карачы,
Зулайканын бир уялтты сүйөгүн.
Зулайка анда кеп айтат:
«Сүйлөдүң бекер Шабыр — деп,
Пайдалуу болот сабыр кеп,
Күйөөң келди дегендей,
Койду беле мурунтан,
Атакем андан калың* жеп?
Байкуш Шабыр сүйлөйсүң,
Айтар сөзүң билбейсиң.
Антташкан теңим барга окшоп,
Мени кайсы жакка жүр дейсиң?
Ташый бер күнүм сууңду,
Сөз дебеймин мунуңду.
Калың берип койгонсуп,
Менин, кайдан билдиң сырымды?

Келбей жатып мактайсың,
Айтканындай жан беле,
Бүлүнөсүң бекерге
Калыңды качан алды эле?
Күйөөң келли легенлей,
Менин бир, антташкан жайым бар беле?
Кестирем Шабыр тилинди.
Кеп экен деп көп сүйлөп,
Келтирбе менин жинимди.
Антташкан теним келгенсип,
Анчалык Шабыр пас кылып,
Кор тутпагын зилимди.
Саксаңдаган, чунак күн,
Мындан кийин билип жүр,
Менин ойлойсуңбу кимимди?
Мен, кырк кыздардын бири эмес,
Жеңил айта салууга,
Мен да сага окшогон,
Кызмат кылган күң эмес.
Жактырсаң, мерген, өзүң тий,
Сенин, мунуң адам укчу тил эмес.
Таңбагын мени мергенге,
Сууңду таштап ашыгып,
Уялбай, Шабыр, келгенге.
Ашыкпай, күңүм, тура тур,
Ачарбыз сөздү көргөндө.
Айдап калың мал берип,
Айры өркөчтүү нар берип,
Алтын, күмүш зар берип,
Антташкан теңим келгенсип,
Акылың пас, Шабыр күң,
Кылбагын элге шерменде.
Кабар берген атабыз,
Канчалык түрлүү элдерге.

Калыңсыз кызым тиет — деп,
Көңүлү сүйүп жактырып,
Пейли жакшы көргөнгө.
Жалгыз мерген бул эмес,
Жактырбай баарын тараткам,
Тойго келген элдерди.
Жеңилдеп сүйлөп кеп айтар,
Мен сага жеңил-желпи эме эмес.
Келгенге таңа бергендей,
Бул айтканың кеп эмес.
Алтын каптап койсоң да,
Атасына күйбөгөн,
Ал мерген мага тең эмес.
Арачы түшүп күйөөгө
Алып берчү кишим сен эмес.
Жактырсам тием кишиге,
Жарым тыйын калыңсыз.
Кожонун жалгыз кызымын,
Шабыр күң, келишпейт сенин ушунуң.
Келече кылган эмедей,
Келип калды мерген — деп,
Сөзгө мынча кызыгуу,
Күң да болсо тим жүрбөй,
Күнүлүк кылган кишидей,
Эмне деген бузугуң?»
Шабыр күң анда кеп айтат:
«Кыз да болсоң Зулайка,
Кырк кызга баштык жөнүңүз,
Кысылгансып тырчыдың,
Кыйынбы айткан кебибиз?
Аккуу болуп айланып,
Асманга учуп чыксаң да,
Аял дейт биздин жөнүбүз.
Артыксыңбы эркектен,

Айылга келген көп элден,
Табылган жокпу теңиңиз?
Эркектен артык эмессиң,
Келишпейт ушул кебиңиз.
Кытайда мерген келсе — деп,
Кыялыңызда бар эле,
Калың берген күйөө — деп,
Качан айттым мен сага?
Кабар менен келген соң,
Муну да, калк катары көрүңүз.
Жактырбасаң коерсуң,
Жаманбы ушул кебибиз?
Бу да, бирөөнүн жалгыз баласы,
Отурган үйдүн сыртынан,
Зулайка, акырын барып карачы.
Жактырсаң тийгин мергенге,
Мен боло албайм арачы.
Адамдан киши жактырбай,
Алат деп ойлоп жүрбөсөң,
Же бир пайгамбардын баласы.
Сен кожоюн, мен күңмүн,
Анчалык жерге барууга,
Шабырдын келбейт чамасы.
Жаман көрбө, Зулайка,
Жан болуп тирүү кыбырап,
Жаралыппыз бул жайга,
Жарды кылган сиз эмес,
Жазуу шондой заманда.
Күнүңдү көздөп күүлөнүп,
Күч алып, Зулай, чыңалба!
Келгенде барып көр — дедим,
Сен, менин кебимден кейип уялба!>
Ушак кылды тургандар,
Урсачы Шабыр күңүн — деп,

Убара тартып мергенге,
Бүлүнүп мынча жүрдү — деп,
Мерген алчу кыз башка,
Шабырга эмнеси тийди — деп.
Жаман сөз сүйлөп, кеп укпай,
Жайына Шабыр жүрсөчү.
Жоолугу жок саксаңдап,
Бул байкуш эмнени билди — деп.
Карындаш беле мергенге,
Кабар берем деп жүрүп,
Байкуш Шабыр, укту далай тилди — деп.
Жакшы абийир болдубу,
Мерген үчүн Зулайдап,
Кор болду далай сүргү жеп.
Көтөртүп койгон эки өргөө,
Көрөм деп айткан сөзү бар,
Мергенди барып көрмөккө,
Зулайка ордунан турду үлбүрөп:
«Шабыр күң мактайт кедейин,
Оңбогон күңгө не дейин,
Отун алып, от жаккан,
Орточу болуп калыптыр,
Алыстан келген мергенин
Ак өргөөдөн көрөйүн.
Көңүлүмө жакпаса,
Кайтып келип Шабырдын,
Жазасын колго берейин».

КОЖОЖАШ ЗУЛАЙКАГА ҮЙЛӨНДҮ

Көрөмүн деп камынып,
Көбөөсү* кундуз жаннатты,
Көйкөлтүп кийип жамынып,
Көзүнө карайт бир кыздын,
Кызматкер кырк кыз багынып.

Зулайка чыкты жаркылдап,
Сулуу бети жалтылдап.
Калаага кетти кабары,
Кытайда мерген келди — деп,
Карыптын жалгыз карагы.
Камынып чыкты Зулайка,
Көрүү үчүн баланы.
Келди деп жөнүн талашып,
Бүлүнүп жүргөн Шабыр күн,
Бу дагы барбай калабы.
Артынан кырк кыз жүрүшүп,
Асыл сөз айтып күлүшүп,
Карыптын уулу келди — деп,
Кабарын калкы билишип.
Алдына түшүп кырк кыздын,
Көрөбүз деп мергенди
Зулайка келди күлүшүп.
Артында кырк кыз нөөкөрү,
Адеп менен жүрүшүп,
Алтыдан өргөн кара чач
Ак далыга куюлуп.
Катар өскөн кырк кыздын
Калбастан баары жыйылып.
Шабыр күн жүрөт өзүнчө,
Ушу келген мергенге,
Зулайканы тиесиң деп буюруп.
Жаркырап жаздын гүлүндөй,
Жалгандын кадыр түнүндөй,
Отурат мерген өргөөдө,
Оюна бир сөз илинбей.
Зулайка сулуу келди эми,
Кытайдан келген мергенди,
Кыз Зулайка көрдү эми...
Көргөндө көөнү жактырбай,

Кожожаш көңүлүнө макул келбеди.
Көзүнө кыздын көрүндү,
Мергендин, сынга толбой кем жери.
Зулайка анда кеп айтат,
Чакыртып алып Шабырды:
«Күңүм, кылбайсың сөзгө сабырды,
Келди деп мерген тынбайсың,
Мергениң менин парымбы?
Күйөөм келип калгансып,
Дүң кыласың шаарыңды.
Мергенди эрте көргүн — деп,
Кыйнадың мынча жаныңды.
Зулайка байга* тиймеги,
Анчалык сага зарылбы?
Алыңды билбей буздуң сен,
Мерген үчүн каныңды.
Мындан кийин билип жүр,
Күнүм, өзүңдүн кайрат, алыңды.
Уругу кытай эли экен,
Атадан жалгыз неме экен.
Мекен кылып жүргөнү,
Ак жалама, аска төр экен.
Атага кызмат кылбаган,
Акылдан жарым кем экен.
Өзүмдүн көңүлүм сүйөргө
Өткүр болот, мергендин,
Өмүрү келте, кем экен.
Жалгыз да болсо Кожожаш,
Жакшы эле дурус эме экен.
Жактырып тийип алууга,
Жаш өмүрдөн кем экен.
Алыстан келген мерген — деп,
Арзып буга тийбеймин,
Аз күнү бирге жүрбөймүн,

Актай башым каралап,
Айдай бетим жаралап,
Аталаш тууган жок экен,
Мунун, мен азабын тартып күйбөймүн».
Кайдан билсин Зулайка,
Атадан жалгыз экен — деп,
Ар кимден уккан кабар бар.
Айылда жок Кожожаш,
Кабар укса жетер — деп,
Эрегишип Шабырга,
Зулайка өзүн өзү бекемдеп.
Түбүндө максат сөзүм — деп,
Зулайка минтип турганда,
Анда Шабыр кеп айтат:
«Ак чаңгыл койдо мең белең?
Арман дүйнө жоктугу,
Акылым сенден кем белем?
Атайы келген мергенди,
Алыскы кытай жергеден,
Айтканың кандай Зулайка?
Өмүрү келте дегендей,
Ушу келген мергенди,
Жасаган кудай сен белең?
Көк чаңгыл койдо мең белең?
Көтөрүп баккан жалгызды,
Көп өмүрүн чөгөргө,
Зулайка, жасаган кудай сен белең?
Шабыр күң атым болбосо,
Керетим* сенден кем белем?
Кайдан билдиң Зулайка,
Мергендин өмүрү келте себебин?
Жаман сөз айтып баштатпа,
Жалгыз туума неменин.
Олуя болсоң айтып бер,

Мен кайсы күнү өлөмүн?
Көп адамды жактырбай,
Көөп кеткен немесиң,
Айыбын тапсаң Шабырдын,
Жазасын колго бересиң.
Жашы кыска деп кайгыртпа,
Бирөөнүн жалгыз немесин.
Ачык айтып жооп бер,
Анча олуя экенсиң,
Зулайка, өзүң кайсы күнү өлөсүң?
Билесиң кайдан өлөт — деп,
Көрөм деп келсе атайы,
Көңүлүн мынча бастатып,
Зулайка, эмне деген кеңешиң?
Көзүңө күң деп илбейсиң,
Күйөөңдү билбейсиң.
Мен билген болжол сөз болсо,
Мергенден башка кишиге,
Зулайка, сен тийбейсиң.
Орточу болдуң, Шабыр, — деп,
Ой келгендей сүйлөйсүң.
Жаман бекен Кожожаш,
Эмне үчүн аны сүйбөйсүң?
Талабы чоң мергенди,
Тарп* катары сүйрөйсүн,
Кыз да болсоң Зулайка,
Кырк кыздын башчы бегисиң,
Айтканым жалган болбосо,
Ушундай түштү көрүшүм.
Катарың мерген тийип ал,
Карыпбайга келинсиң.
Ишенбесең сөзүмө,
Көрөрсүң китеп тарыхты.
Көрүп сүйүп тием — деп,

Көп жыйнаттың калыкты.
Менин көргөн түшүм ушундай,
Айтканым туура келбесе,
Алдырарсың башымды,
Алдыңда жүргөн карыптын.
Өткүзбө бекер өмүрдү,
Кетирбе мерген теңинди,
Кимдер тирүү, ким өлүк,
Кудай берет өмүрдү».
Зулайка анда таң калды,
Шабыр күңдүн сөзүнө,
Мурунтан бери көрүнүп,
Жүргөндөй айтты көзүнө.
Мерген үчүн карышты,
Оңбогон Шабыр арамы.
Жармаштырып калды — деп,
Кытайдан келген баланы.
Мергенди барып көрүшүп,
Келин, кыздар тарады.
Келе сала Зулайка,
Китебин ачып карады.
Мергенге тиймек болуптур,
Шабыр күң сөзү болбосо,
Өзү калган тиймекке,
Кожожаш сындуу балага.
Ушуга тиймек болдум — деп,
Өз атасын баш кылып,
Жиберди кабар калаага.
Атасы кабар айттырды,
Кабарлаш калың элдерге,
Зулайка тиймек болду — деп,
Карыптын уулу мергенге.
Кабарын айткан Зулайка,
Камынсын деп, атакем,

Кожожашка бергенге.
Жактырган күйөө болду — деп,
Кожожашты алып келишти,
Башка бир жаңы тиккен өргөөгө.

Зулайка Кожожашты көргөндө эле жактырат, бирок Шабыр күндүн арачы болуп калгандыгына намыстанып, Кожожашка тийбейм демиш болот. Айласы кеткен Зулайка амал кылып, китебин ачып карамыш болуп, мен Кожожашка тиймек болдум дейт.

Ачылган экен бакты — деп, Зулайкадай сулууга,
Кожожаш мерген жакты — деп.

Өмүрлүк жашты сүрүүгө,
Өзүнүн теңин тапты — деп.

Зулайка кабар бербесе,
Атасы жөнүн билерби.

Кыз Зулайка кеп айтып,
Алып келгиле мында — деп,

Кырк нөөкөрүн жиберди.
Күйөөнү алып келмекке,

Келин, кыз чыкты керилип,
Көргөн жерде мергенге,

Зулайка калган экен берилип,
Өзүнүн турган жерине,

Алып келмекке күйөөнү,
Кыз, келиндин ичинен,

Не бир асылдары терилип.
Келин, кыздар аралаш,

Аттангыла күйөө — деп,
Алдына келди бөлүнүп.

Мергенде, киши көрчү кийим жок,
Чарыгы бутта таңылган,

Белдиги белде чалынган,
Тегерек кесе*, кутуда*,

Ок, дары баары салынган.

«Зулайка жактырды экен кантип? — деп,
Башкага комсоо көрүнүп,
Бул бою менен уялбай,
Кантип алып барабыз?
Бир сыйра кийим бергин» — деп,
Эки келин, эки кыз,
Зулайкага келишти,
Ушагы болот элдин — деп.
Зулайка анда кеп айтты:
«Көк жекеден* көп өйдө,
Көрөмүн бутта чарыкты.
Көкжалды кылбайм айырбаш,
Көчөдө бүтүн калыкты.
Кийимге тиер болгондо,
Мурун киши жок беле кийинген,
Чарыгын көрүп чочуба,
Мергендин, чамасы мага билинген.
Жаман жакшы болобу,
Жакшына кийген кийимден,
Алып кел ушул жерге — деп,
Бутунда көргөн чарыгы,
Булгарыдан өйдө — деп.
Жалгыз башын мергендин,
Алмашпаймын, жеңелер,
Алты капка элге — деп.
Акыры коштум көөнүмдү,
Адамда туйгун эрге — деп,
Өмүрүм коштум жактырып,
Өзүм сүйгөн жерге — деп.
Калкын жыйсын атакем,
Казаналуу* той союп,
Калаасына жергелеп.
Мен кааладым баласын,
Кабарчы киши жиберсин,

Кайнатам турган элге — деп.
Чарыктууга тийди — деп,
Чапаны жокту сүйдү — деп,
Зулайканы ушактап,
Чалкалап жүргөн балдар бар.
Келген жерде жактырбай,
Келин менен кыз балдар,
Кедейге Зулай тийди — деп,
Кеп кылышат душмандар.
Мейли кедей, мейли бай,
Бейлине жагып бул кыздын
Бешенеге сызган бар.
Кырк кыз нөөкөр кошчу алып,
Кыздын турган жерине,
Сүйбөсө мейли башкасы,
Зулайканын, жакты мерген көөнүнө.
Керилген манап мырзалар,
Кедейге тандап тийди — деп,
Кеткен ушак элине.
Күйөөлүк жөнүн билгизип,
Өргөөдөн сыртка чыгарып,
Колтуктап атка мингизип.
Кошулушуп кыз, келин,
Кантип жагып калды — деп,
Эки-экиден күлүшүп.
Зулайканын күйөөсү,
Бутунда чарык болбосо,
Бул Кожожаш кимден кем?
Жактырып кызым тийди — деп,
Атасы жатат кубанып.
Жакшылыгын билгенден
Чарыктуу күйөө экен — деп.

Атасынан башкага,
Бутунан басып жүргөндөн.
Мурункудан жаңырып,
Күйөөнү тосуп чыкты го,
Зулайка сулуу түрдөнгөн.
Алдынан тосуп буралып,
Арзып тапкан теңим — деп,
Ачылып көөнү кубанып.
Каалап тийген кабарын,
Калкына дайнын билгизди.
Алдынан чыгып Зулайка,

Ардактап күтүп, кадырлап,
Өзү турган жерине,
Алып келишип киргизди.
Көргөн адам таң калат,
Кожожаштын үстүнө,
Ар түрдүү кийим кийгизди.
Көп элге дүбүрт таң кылып,
Куда болгон Карыпты,
Кудагыйы Бийкечти,
Кубаныч менен алдырып.
Апта* күнү той берип,
Ар түрлүү жактан эл келип,
Атасы Карып кубанды.
«Ардактап баккан жалгызым,
Калган экен Кожо — деп,
Кызыңызга тең келип».
Каракожо, Карыпбай
Эки бала кубанчын,
Жүрөгү толкуп, тең көрүп.
Той берип, конок жаткырып,
Ай жамалдуу Зулайка,
Адис мерген жалгызды,
Арзып сүйдү жактырып.
Таркатпай тоюн бир апта,
Тамашасын арттырып,
Кайраттуу балбан, эр жүрөк,
Калаага улак тарттырып.
Аткычтар атып алсын — деп,
Кыйык байлап* аттырып.
Арбытты той, жыйынын,
Асылды таап жактырган,
Аял да болсо Зулайка,
Акылынын кыйынын.
Арканга жайып көрсөттү,

Өргөө тигип, үй жасап,
Кызына берчү буюмун.
Жамбы* байлап кыйыкка*,
Жабылып калык күндө атып,
Тийгизген киши алат — деп,
Дилдесине* кызыгып,
Күндүз эмес, түндө атып.
Калкында канча мергендер,
Тийгизе албай жамбыга,
Талыкты жаман келген эл.
Тийгизген киши мерген — деп,
Ат башындай жамбы алат,
Ага да кудай берген — деп.
Бир-бир мылтык көтөрүп,
Атып алсам экен — деп.
Күнү-түнү уктабай,
Тынбай жүрөт делбеңдеп.
Дилде койгон кыйыкты,
Тийгизе албай түңүлдү,
Дилде, жамбы алмакка
Тири жандар бүлүндү.
Күйөө мерген экени,
Элге бүтүн билинди.
Балдыз менен жеңелер,
Баары келди чогулуи.
Ат башындай жамбыны,
Аталбай журт талды — деп,
Аз күндө болчу бул тойду,
Аптага созуп салды — деп,
Акыры Кожо жар кылды.
«Кайраттанып кыйыкты,
Атар киши барбы — деп,
Элден атар болбосо,
Мерген деп уккан сыртынан,

Балдыз менен жеңеси,
Ээрчитип чыгып аттырсын.
Жалгыз кызым курдашы,
Зулайкадан кем көрбөйм,
Кожожаш мерген жанды» — деп.
Он эки келин, ону кыз
Жыйырма экиси бөлүнүп,
Жыла сүйлөп барышты.
Отурат эле кошулуп,
Кожожаш менен Зулайка,
Кайнатандын сөзү — деп,
Калыстан сөздү салышты:
«Мерген дейт ко жездебиз,
Атып берсин күйөө бизге — деп,
Эл ата албай чарчаган,
Билгенге бу да намыспы?»
Зулайка анда сөз айтат:
«Мергендик дайын белгин — деп,
Өнөрүн артык далайдан,
Өзүндөй баатыр эрден — деп.
Кадырың көрүп жактырган,
Каалаган курбум менмин — деп,
Көргөн да бар, көрбөгөн,
Кыйыкты атып түшүрсөң,
Көксөсүн бастың элдин — деп.
Далайы жүрөт сыртыңда,
Сиз менен баркым теңмин — деп.
Кесибиңди жашырба,
Келген калык көрсүн — деп.
Кыйыкты атып түшүрсөң,
Кыз атасы кайнатаң,
Кызматыңа шенсин — деп.
Мерген деп айтмак элде көп,
Барк салышкан далайды,

Бактың басып жеңсин — деп.
Бешенемде жазылган,
Менин бактым сенсиң» — деп.
Атып жүргөн мылтыкка,
Турсунбу мерген кыйылып.
«Элинин баарын чогултсун,
Атаң Кожо буюруп.
Ушул жерден атамын,
Тойго келген эл бүтүн,
Карап турсун жыйылып.
Ушунча элдин баарысы,
Тийгизе албай коюшса,
Койгон чыгар алтынын,
Өзүнө кудай буюруп».
Бирөө келди Кожого,
«Күйөөң атмак болду» — деп,
Кабар берип жүгүрүп.
Калк ата албас кыйыкты,
Кантип атар экен — деп,
Калдайган көп дүрбөлөң,
Калк чогулуп бүтүндөй,
Карап турду бүлүнүп.
Каракожо, Карыпбай,
Жакасын кармап кудайлап,
«Кыйыкты атып жыкса — деп,
Жалгыздын мергендиги билинип
Кызыл-Кыя, Кара-Таш,
Кытайлардын ичинде
Кыйын мерген Кожожаш.
Алты сайлуу Ак баран,
Айлында бир күн жатпаган,
Ак бараңдай мылтыкты,
Адамзат издеп таппаган.
Кара жонун ойдуруп,

Кызыл алтын чаптаган.
Машалуу* мылтык болсо да,
Барденкеден* бат атып,
Башынан түтүн артпаган.
Сунгандан кайта тартпаган,
Күйөө мерген дегенге,
Мүлдү журту тан калып,
Күйөө кыйыкты атат — деп,
Тегеректеп калың эл
Карап турду таңданып.
Атайын деп Кожожаш,
Ак баранды дүрмөттөп,
А да жатат камданып.
Карматпайт башка адамга,
Кожожаш мерген Бараңды.
Канча келин, канча кыз
Кашында теңи Зулайка,
Алып чыкты күйөөнү,
Ай чыккандай шаңданып.
Келин, кыздар абдан көп,
Ортосуна алышып,
Күйөө мерген экен — деп,
Жүрөгү батпай толкундап,
Жүгүрүшүп жарышып.
Эл аткан жерден алыстан,
Атмак болду Кожожаш.
Тийгизип кыйык жыкса — деп,
Дилинде турат Зулайка,
Тирелип карап эл турган,
Тийиштүү кызмат намыстан.
Атайын деп кыйыкты Мерген,
Ак бараңды алды эми.
Ченебей дары куйду эми,
Сүмбөлөп окту урду эми,

Жетим сүмбө* жеткирип,
Узун сүмбө өткүрүп,
Кулак отун салды эми.
Бир басканда от ал — деп,
Куп талкалап алды эми.
Балык кулак, кырма таш,
Барпырата чапты эми.
Милтеге жагып, от коюп,
Ачакай тилдүү машага,
Бекем кыстап алды эми.
Отура калып, бек сайып,
Бетине кармай салды эми.
Кыныкка мылтык сунду эми.
Тири жандар тирмейип,
Тиктеп карап турду эми.
Машадан түтүн булатты,
Чапчаңдыгы ушундай,
Кожожаш мерген бир атты.
Кылдан ичке кыйыкты,
Кыңшайтып жерге кулатты.
Кыз атасы Кожону,
Кыялын минтип кубантты.
Көзгө атар деп ушуну айт,
Кылдан ичке кыйыктын,
Ок тийип боосу үзүлдү.
Ат башындай жамбыны,
Калпактай жерге түшүрдү.
Кантип Зулай жактырбайт,
Бу сыпаттуу кишини.
Ыраазы болуп кызына,
Батасын берип бакырып,
Каракожо түшүндү.
Ыраазы болду көргөн эл,
Ыракмат деп чуулдап,

Кожожаштай баланы,
Баштагыдан эки эсе,
Көтөрүлүп ачылды,
Зулайканын кабагы.
Кыйыкты аткан күйөө — деп,
Адган байге жамбысын,
Жеңе, балдыз бөлүштү.
Кабарын угуп, мерген — деп,
Көрбөгөн канча далай эл,
Атайлап келип көрүштү.
Жаман деп жүргөн Кожожаш,
Жаркылдаган сулууга,
Курдаштыгы келишти.
«Адамда жок экен — деп,
Шыкаалап мылтык атканы».
Көргөндөр да көрбөгөн,
Көтөрүп көп эл мактады.
Кызынын тоюн таратып,
Кызыл-тазыл сеп* берип,
Каракожо камынып,
Жөнөтмөккө жатканы.
Каракожо турган жер,
Жердиги Кашкар жактагы.
Усталарды жыйдырып,
Чапчаңырак кылдырып,
Алмабаш деген бир бараң,
Атасы берди белек — деп.
Кундагын сонун сырматып,
Кур сүмбө салып сындатып.
Балык жон кылып өгөтүп,
Баш-аягын теңетип.
Кожожаштын өзүнүн,
Алып жүргөн Бараңга,
Өлчөөсүн бирдей ченетип.

Кисеси сонун болсун — деп,
Купалап* күмүш койдуруп.
Алмабаш деген бул мылтык,
Атанын берген жарагы.
Ат мингизип, сеп жүктөп,
Аттандырып жөнөттү,
Бир бирин сүйүп кошулган,
Кожожаш менен Зулайка,
Эки бирдей баланы.
Атанга себин арттырып,
Чачыгын чаян түйдүргөн,
Жибек килем жаптырып.
Перзентим Зулай тийди — деп,
Бейили сүйүп жактырып.
Көч жетелеп Карыпбай,
Көрдү го кубаныч баладан.
Көп эл болуп чыгарды,
Кыз турган шаар калаадан.
Билинбей жүргөн кытайдан,
Мергендиги жалгыздын,
Далай жерге тараган.
Арага нечен конушуп,
Келди бир күн калкына.
Келин алып, той берди,
Карыпбай да жалпыга.
Артык болсо өнөрү,
Ар бир жандын ушинтип,
Калат ко накыл артына.
Карыпбайдын берген той,
Кубаныч менен тарады.

КОЖОЖАШТЫН ТҮШҮ

Баягыдай бастырып,
Акбаранды асынып,

Аттанып үйдөн чыкпайт — деп,
Ушак кыла баштады,
Кожожаштай баланы.
Келгени бир жыл болду — деп,
Жыл маалына толду — деп.
Жыргачы элек этин жеп,
Бастырбаска мергенди,
Балакет келин көрүнөт,
Баш имерип койду — деп,
Эл айтып ушак жүрүшөт.
Эч жакка чыкпайт Кожожаш,
Ээн өргөө тиккен үй,
Эзилишкен эки жаш,
Ээрчишип ойноп-күлүшөт.
Атып жүргөн мылтыгын,
Кожожаш мерген унутту.
Тундуруп этке салчы эле,
Жыйырма үйлүү урукту.
Зулайка келин келгени,
Эки жакка чыгарбай,
Кожожашты тыйылтты.
Бул экөө билишпейт,
Эл айтып жүргөн иштерди.
Эсинен чыгып мылтыгы,
Зулайка сулуу келгени.
Бир жыл маалы күз көрдү,
Бир күнү жатып Кожожаш,
Төшөктөн чочуп ойгонуп,
Бир ажайып түш көрдү.
Бир көргөн жок бул түштү,
Удаа-муда үч көрдү.
Жалган көргөн туш эмес,
Жанына кыйын күч көрдү.
Үчүнчү көргөн түнүндө,

Эртең менен бул түштү,
Элге айтмакка күч келди.
Эртең менен турганда,
Бетин сууга жууганда.
Айтсамбы деп бул түштү,
Ак сакалдуу бир жанга.
Же болбосо айтсамбы,
Жалпы кытай тууганга.
Алды менен жорутуп,
Айтсам кантет деп ойлойт,
Ак шайы төшөк, куш жаздык,
Аралашып бир жаткан,
Алтындай башын бек кармап,
Антташып көңүл сыр айткан,
Алганым Зулай курбалга.
Аял да болсо Зулайка,
Акылы бар жан эле,
Ар бир иштен кабары,
Артыкча мында бар эле.
Тууганыңа кеттиң — деп,
Турбасын мага таарынып.
Зулайга айтып түшүмдү,
Курдаштыктын жөнүнөн,
Алайын деп арылып.
Төшөгүн төргө жыйганда,
Эч адам жок үстүндө,
Экөө эркин турганда,
Баштады түшүн Кожожаш:
«Өлүмдү берсе кечинен,
Нелерди көрбөйт асыл баш.
Түндө жатып түш көрдүм,
Түшүмдү жоруп бербесең,
Оолуккан жүрөк басылбас.
Түндө жатып түш көрдүм,

Түшүмдө мүшкүл иш көрдүм.
Колума алып Бараңды,
Ар нерсеге туш келдим.
Көрдүм айдын чолпонун,
Көтөрүлүп жүрөгүм,
Көргөн түштөн коркомун.
Коркунуч болду көргөн түш,
Ачыктан жоруп айта бер,
Аярлык менен болбойт иш.
Байдамды көргөн тууган эл,
Жакшы катын эрине,
Жан карачы боорукер,
Түндөгү түшүм айтамын,
Зулайка сулуу жоруп бер!
Арасында бул түштүн,
Капалык көрөр жер болсо,
Катып калбай айта бер.
Өлө турган жер болсо,
Өлөсүң деп айта бер.
Асыл жаның азапты,
Көрөсүң деп айта бер.
Аял да болсоң Зулайка,
Акылың бар кемеңгер.
Айтайын билген барымды,
Алуучу ажал келгенде,
Ажыратып ажалдан,
Ала албайсың жанымды.
Кыяматтык жарымсың,
Сага айтамын зарымды.
Түндөгү түшүм баштасам,
Зулайка, жорубайм деп качпасаң,
Жаман жерин жакшы — деп,
Жалган жерин таштасаң.
Төшөктөн чочуп ойгонуп,

Жастыкка коюп жамбашым,
Жаттым нечен ойлонуп.
Келгениң болду бир жылдай,
Ак бараңды колго алып,
Эч болбосо бир күндү,
Кериге чыгып койбодум.
Түшүмдүн айтам маанисин,
Түгөл айтам баарысын.
Белдикти белге чалыпмын,
Бүтүн кайыш кең күзө,
Белге байлап алыпмын.
Булгаары өтүк чарыкты,
Бутка бекем таңыпмын.
Кайберен этин жегизген,
Мерген элем бир кезде,
Жыйырма үйлүү калыктын.
Энемдин атын Бийкеч дейт,
Жалгыз перзент уулу мен.
Атам байкуш Карыптын,
Камдапмын керек баарысын.
Кутуну бүтүн толтуруп,
Калганын салып чаначка,
Канжыгама байлапмын.
Башталып келе жатыры,
Зулайка, түндө жатып көргөн
Талаада өстүм жашымдан,
Айылга келбей эрбеңдеп,
Алтын туяк, жез билек,
Атымды камдап алыпмын.
Жетелеп келдим жүгөндөп,
Керектүүнүн баарысын,
Алдым үйдөн түгөлдөп.
Азык-оокат мол алдым,
Нечен күнү жүрөм — деп.

Алтын ээр, сырды каш,
Көмкөрө ээр, добулбас,
Каңылтак ээр, как токум,
Көмөлдүрүк* узартып,
Куюшканын* кыскартып,
Кош олоңун* бек тартып,
Алты сайлуу Ак баран,
Ак далымда жаркылдап.
Ташка салса тайыбас,
Музга салса муңайбас,
Атымды минип аттанып,
Ала-Тоо көздөп чыгыпмын.
Ойду ойдой чаапмын,
Ойдон кийик таба албай.
Кырды кырдай чаапмын,
Кырдан кийик таба албай.
Эрте бешим күн эртең,
Берекем кандай учту — деп,
Бейлим кандай кетти — деп,
Бешимге чейин кур жүрсөм,
Мергендикке эппи — деп.
Бу жердин эчки-текеси,
Каякка үркүп кетти — деп.
Ак Соң-Көл туу белине,
Ат коюп чаап барыпмын,
Андан кийик таба албай,
Ак-Тоскоктун алдынан,
Көк-Тоскоктун үстүнөн,
Отуз улак, кырк чебич,
Жуушаганын көрүпмүн.
Мурутуман күлүпмүн,
Далдага жылып кирипмин.
Аттан түшө калыпмын,
Белимде кайыш кол чидер,

Атты тушай салыпмын.
Ченебей дары куюпмун,
Сүмбөлөп окту урупмун.
Көрүнгөн эчки баарысын,
Түгөл атып кырыпмын.
Атып салып баарысын,
Аска таштын башында
Дагы калды бекен — деп,
Жана карап турупмун.
Түндөгү көргөн түшүмдө
Ушундай жорук кылыпмын.
Этегине калганда
Адам уулу баралбас,
Асман жакын кабарлаш
Ак жалама боорунда,
Ылдый тартып түшө албай,
Өөдө тартып чыга албай,
Өзүм жалгыз турупмун.
Түшүмдө чочуп коркупмун,
Кук эткен кузгун, карга жок,
Кур жарыя талаада,
Намаз окуп турупмун.
Жанымдан издеп таппадым,
Тууганым кытай уруктан,
Түндөгү көргөн түшүм шул,
Мен, ушундай жорук кылыпмын.
Айтып бердим ишимди,
Зулайка жору түшүмдү!»

Ушинтип, Кожожаш түшүн айткандан кийин Зулайка анын түшүн жоорумак болду. Зулайка Кожожаштын мергенчилик кылышына каршы болучу. Бул жолу Кожожаштын мерт болоруна көзү жетип, аны коркута түшүн мындай деп жоруйт.

ЗУЛАЙКА ТҮШТҮ ЖАМАНДЫККА ЖОРУДУ

«Кулун тайдай курдашым,

Азоо тайдай сырдашым.
Алты сан элден мен каалап,
Арналган сага бир башым,
Аялга түшүн айтты — деп,
Бирок тууганың ушак кылбасын.
Уктум айткан ишинди,
Жолуң ачык, жоомарт эл,
Жооруюн айткан түшүңдү.
Катынга айтпай бул түштү,
Карыга айтсаң болбойбу,
Калың элиң чогултуп.
Баарына айтсаң болбойбу,
Алтымыш жашап көбүрөөк,
Жүргөнгө айтсаң болбойбу,
Ар бир иштин тартибин,
Билгенге айтсаң болболбу.
Анчалык жерин билүүгө,
Зулайканын, ачык эмес жүрөгү,
Бересиңби, Кожожаш,
Аялдыңдын өзүңдөн
Бар эле сурар тилеги.
Асылбагын мылтыкка,
Айылда ойноп күлөлү.
Өлбөс оокат малың бар,
Өлөрмөн кемпир, чалың бар,
Өнөр эмес бул мылтык,
Өзүң менен бир тууган,
Үйрөтсөң боло иниң бар.

Кожожаш мергенчилик кылып жүрүп, бир бала таап алган. Анын атын Сарткошчу койгон. Кожожаш Сарткошчуну бир тууган иним деп жүрчү. Сарткошчу бул кезде 10—11 жашта кезеги. Зулайканын бир тууган иниң бар деп жатканы ошол Сарткошчу болучу.

Түбү мылтык пайда эмес, Көтөргөн сендей кишиге. Жүгүрүн жүрүп ал кетет, Зыян жетет күчүңө. Али да болсо түшүңдү, Айтып берип жооруткун, Ак сакалдуу кишиге.

Кээ бир жерин каршы айтсам, Кебим жакпай калбасын, Кожожаш, катуу тийип мизиңе». Кожожаш анда кеп айтат:

«Кой мунуңду деп айтат.

Алтымыш жашка чыкса да,

Акылы толуп жетпесе,

Ак сакал киши нени айтат.

Өзүңсүң бейлим сүйгөнүм,

Өлөр жери бар болсо,

Өлөсүң деп сүйлөгүн.

Жаман жерин жакшы — деп,

Зулайка, жактап айтып жүрбөгүн.

Жоруй албайт тууган эл,

Алтымышка чыкса да,

Акылы жетпейт, көзү көр,

Акылың бар, эсиң бар,

Зулайка, андай кылбай жоруй бер.

Анда Зулайка айтат: «макул — деп, —

Мерген, бул айтканың акыл кеп.

Жалган жоруп койду — деп,

Бир жерде, жарыңды айтпа капыр — деп.

Амал кылып жанынан,

Чыгарбаска жатыр — деп.

Түшүндүм айткан жолуңду,

Берчи, мерген, колуңду,

Жаныңа жок пайдасы,

Ушу бир темирдин жоругу».

Алдынан айтып арытып,

Акылы бар Зулайка,

Мына эми айтып түшүн жоруду:

«Түндөгү көргөн түшүңүз,

Түрү кыйын көрүндү,

Түштө көргөн ишиңиз,

Жорутпай түшүң койсоңчу.

Белдикти белге чалганың,

Бет алып тоого барганың,
Мергендиктен пайда жок,
Мергеним койгун ишиңди.
Анда мен, белсенип жесир* калганым.
Чарыкты бутка таңганың,
Чалың картаң, ини жаш.
Чатакка кирбе, Кожожаш,
Анда мен, зарланып жесир калганым.
Алтын туяк, жез билек,
Атыңды кармап мингениң,
Атаң картаң, иниң жаш,
Ал кантет сенин үйдөгүң?
Асынбай ташта темирди,
Арзып алган Зулайка,
Анда мен, азабың тартып күйгөнүм.
Келгеним бир жыл убагы,
Кереги жок мылтыктын,
Зулайка сизден сурады.
Ойду ойдой чапканың,
Оокатын элдин тапканың.
Кырды кырдай чапканың,
Кыз алганың тулдатып,
Кыйын мээнет тартпагын.
Ак Соң-Көлдүн белине,
Андан кийик табалбай,
Ак-Тоскоктун алдынан,
Көк-Тоскоктун үстүнөн,
Отуз улак, кырк чебич,
Атканыңа кубанба.
Бул мылтыкты койбосоң,
Түбү жолугасың зыянга.
Караны* башка салынып,
Кайгыңдын түшөт мээнети,
Каалаган Зулай жубайга.

Асылба мылтык темирге,
Азабы тиет өмүргө.
Ай талаада каңгырап,
Ачка басып жүргөнчө,
Жүрсөңчү ойноп элиңде.
Ушу мылтык түбүндө,
Уксаң мерген деги кой,
Сизди, учуратат өлүмгө.
Аюулар жүрбөс арсакта,
Кайберен барбас жалтаңга,
Кайгырып жалгыз турганың.
Асыл алтын башыңды,
Агайындан бөлгөнүң,
Ажалга жанды бергениң.
Адам жок турсаң кыйында,
Ажалың жетип өлгөнүң.
Көргөн түштөн чочусаң,
Карга, кузгун жүрбөгөн,
Чөл, дарыя талаада,
Жалгыз намаз окусаң,
Табытка сизди таңганы,
Ата, энең ыйлап чуркурап,
Алганың ыйлап зыркырап,
Айрылдык деп мергенден,
Ажырап журтуң калганы.
Асынып жүргөн темириң,
Акыры сизди ушинтет,
Тийбей пайда жардамы.
Балдыркан жүрөк балапан,
Пас кылбагын өмүрдү.
Келбей жатып кайгыртпа,
Зулайка мендей теңиңди.
Томсортпо тууган элиңди,
Тилимди алсаң таштагын,

Пайдасы жок темирди.
Өзүм сүйгөн курдашым,
Алып кой айткан кебимди»,
Деп Зулайка жоруду.
Түшүм жаман экен — деп,
Мергендин көөнү ооруду.
Кабагын бүркөп кайгырып,
Кожожаш чыкты талаага,
Ыраазы болбой зайбына,
Басып барды Кожожаш,
Ак сакалчан бабага.
Бабага мерген кеп айтты:
«Катыным жооруп түшүмдү,
Кайгырып жүрөм» — деп айтты.
Эт жегенин сүйүшкөн,
Кынуун тапкан бул картаң:
«Капаланба, чырагым,
Зулайканын кебине.
Отурсун деп айткандыр,
Өзүнүн жакын ченине.
Кетип калса келбейт — деп,
Пайдаң тийген баласың,
Агайын, тууган элиңе.
Капаланбай чыга бер,
Каалаган бардык жериңе.
Эр жигит андай болчу эмес,
Ургаачынын кебине».

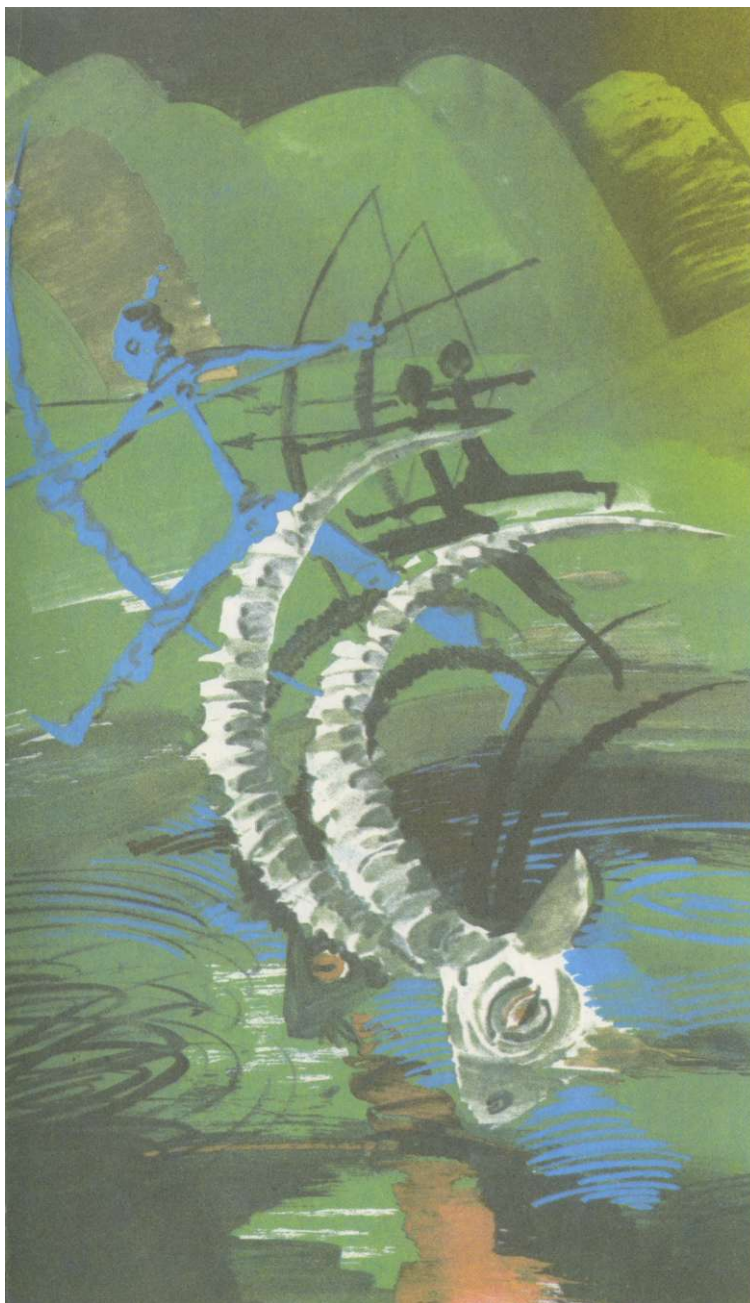
Кожожаш ак сакал туугандарынын сөзүн уккандан кийин: «ушулардыкы туура эмеспи, кантип эле алтымыштан ашкан, көптү көргөн аксакалдардан Зулайка билгич болуп кетсин, Зулайка эптеп эле жанынан чыгарбастын айласын кылып жаткан турбайбы» — деп, мергенге чыга турган болуп, камынып калды.

Кожожаш түш көргөн күнү кайберен Сур эчки да түш көрүп, а да эртең менен Алабаш деген текесине түшүн айтат.

СУР ЭЧКИ ТҮШҮНДӨ КОЖОЖАШТЫ КӨРДҮ

Уйкулуу көздө жатканда,
Сур эчки түндө түш көрдү,
Бир ажайып иш көрдү.
«Уйкуда жатып көргөн түш,
Менин курдашым, теке, Алабаш,
Убайымдуу көргөн түш,
Алабаш, чымындай жанга күч келди.
Тукумуш ашык бир жүздөн,
Турган жерим Кара-Үңкүр,
Кыялымда жок эле,
Кытайда мерген туш келди.
Кыргызда кытай уругу — деп,
Карыпбайдын уулу — деп,
Кайберенге кас кылып,
Каршы кылып тууду — деп,
Кабарын угуп жүрчү элем,
Көрө элекмин мергенди,
Аны мен, көптөн бери билчү элем.
Кезеги жок Кожожаш,
Келбейт ко деп жүрчү элем.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Ошол, келбеген мерген келиптир,
Кенен жаткан жеримде,
Тетиги, кемерче менен бекинип,
Мына бу, Кереге-Таштан көрүптүр.
Кыйын деп сырттан укчу элем,
Кытайда мерген жалгыз баш,
Уругум таза териптир,
Жазамды колго бериптир.
Жору айланып чогулуп,
Сай-сайдын баары өлүктүр.
Көтөрчү башын, Алабаш,
Сур эчки ушундай түштү көрүптүр.

Макул десең, Алабаш,
Биз бул жерден кетели,
Башка жерге жетели.
Менин көргөн түшүм анык чын,
Көрүнө көргөн ажалга,
Туруп берип нетели.
Турчу, текем, кетели,
Кайгысы жок жүрүүгө,
Аламык күңгөй, ак тескей,

Аша басып өтөбүз
Ак-Ойрокко жетебиз.

Алыстап текем кетебиз,
Кашаттуу ак кар бийиктен,
Кабаттап басып өтөбүз.
Кар жаабай кара чыкчы эле,
Кашкардын тоосу Көк-Тоскок,
Ошо жакка кетебиз.
Каршы келген ажалга,
Карап туруп нетебиз?
Балдардын баарын аттырып,
Кайта балдар туумакка,
Каруубуз да келе албайт,
Картайып калдык экөөбүз,
Издесек жерди табарбыз.
Турсаңчы текем барарбыз,
Кашкайган булак муздак суу,
Кайберен жүрчү аска зоо,
Сонун жер таап аларбыз.
Кара-Үңкүрдөн кетпесек,
Баштыгы текем сен болуп,
Балдарды кырып саларбыз.
Ээчитүүгө бала жок,
Эскирген кезде каңкайып,
Экөөбүз эле каларбыз.
Орогой тоосун жайлайлы,
Сорогой тоосун суулайлы.
Сонун бир жакшы жер таап,
Ойноп, куунап жыргайлы.
Айткан тилим албасаң,
Тамтыгыңды кетирип,
Далайыңды өлтүрүп,
Жубарымбек Кожожаш,
Ушу кезде чыкмакка,
Камынып жатат турбайбы.
Качпай туруп бергенди,

Кашайган мерген кырбайбы?
Мен Сур эчки болгону,
Көргөнүм жок мындайды.
Алабаш, аскада калар баштарың,
Мен айткан менен шашпадың.
Жактырбайсың сөзүмдү,
Жаман көрбө өзүмдү.
Тиктегенин түшүргөн,
Тилегиң каткан Кожожаш,
Ашыкпагын, Алабаш,
Эми эле кылат кесирди.
Анын атасы болчу Карыпбай,
Айландырып алып жээр,
Чолпондой болгон көзүңдү.
Макул десең, Алабаш,
Кыдырып жерди чалыңыз,
Кыйналбасын жаныбыз.
Кырдырбай аман калууга,
Башка бир конуш табыңыз.
Алабаш, сөздү угуңуз,
Билип туруп мергенге,
Аттырып койсок балдарды,
Абийир эмес мунубуз,
Кетсек аман калабыз.
Куюндай болгон куу мерген,
Капылеттен келбесин,
Бизди Кара-Үңкүрдөн көрбөсүн.
Жар көчкөндөй кулатып,
Жазаңды колго бербесин.
Кетелик аман кутулуп,
Жалгыз да балаң өлбөсүн.
Кеңешке чык деп айткан сөз,
Түшүнсөң теке мунума,
Түнүндө мерген өрт коер,

Сенин жайнап турган гүлүңө.
Жалпысын атып жок кылса,
Жаман болор түбүңө.
Чалгынга текем барып кел,
Кыдырып жерди чалып кел.
Айландыра тоо болсо,
Алды тоскок зоо болсо,
Бажырап балдар оттосо,
Аскасына секирип,
Суу ичип, ойноп топтосо.
Балдарды көрүп кубанып,
Байкуш текем жүрөрбүз.
Келип калса Кожожаш,
Бизди, далдалап алып кала албайт,
Турган жериң Кара-Үңкүр,
Аска жок чыбыр майда таш».

Алабаштын сөзү:
Алабаш теке кеп айтат,
Азырак эмес, көп айтат:
«Куудуңдаган, Сур эчки,
Көргөн түшүң чын, Эчки.
Көп сөз айтам ук, Эчки,
Өзүң менен текеңин,
Өлөрүн анык билесизби?
Өзүм менен бирге өстүң,
Таштасаң кантет, Сур эчки,
Ушул жукалык жеңил мүнөздү?
Ак-Ойрок басып өтөсүң,
Айтканың жалган болбогон,
Бир түндө, ак кайып болуп кетесиң.
Картайганда сандалтып,
Кара-Үңкүрдөй жер кайда,
Түбү сен өлтүрөт экенсиң!

Таштаган киши оңчу эмес,
Ээлеген конуш мекенин.
Мен, эскирип кеттим, картайдым,
Каруум кетип калжактап,
Талаада өлүп калганча,
Карыпбай жесе болбойбу,
Алабаштын чекесин.
Ажалы жеткен өлбөйбү,
Алданын салган ишине,
Ар бир жандар көнбөйбү?
Картайганда жер чал — деп,
Каңкаңдатпа мендейди.
Каруу кетип, карды ачса,
Кара-Үңкүргө жете албай,
Карыган текең өлбөйбү.
Кара күңгөй, көк жалтаң,
Качканда кайда барабыз?
Бизге касташкан мерген келгенде,
Тетиги капчыгайды өрдөйлү.
Жер чаламын деп жүрүп,
Мүйүзүм калар арбайып,
Алабаш, ачкадан өлөр дардайып.
Кара-Үңкүрдөй жер кайда,
Кышында жылуу, жай салкын,
Өмүргө кубат чар жайыт».
Ошондой айтып күүлөнүп,
Канча айтса да эркек да,
«Келишпейт Эчки мунуң» — деп,
Ордунан турду калжайып:
«Мен Алабаш болгону,
Кара-Үңкүр болгон эмеспи,
Кайберендин коргону?
Бул жерге мерген келчү эмес,
Келген мерген көрчү эмес,

Улагым бирин атчы эмес,
Улагым аткан мергендер,
Убайым тартпай кайтчы эмес...»
Эркексинип Эчкини,
Карс дегизе бир сүздү.

Сур эчкинин сөзү:
«Айткан тилим албасаң,
Алабаш жерди чалбасаң.
Укпадың менин сөзүмдү,
Убайым тартып зарласам.
Кара-Үңкүрдөн кетпесең,
Башка бир, аман жерге жетпесең.
Отуз улак, кырк чебич,
Уругуң атып жай кылды,
Бир керини май кылды.
Кандатты бир сай керини,
Алабаш, укпадыңбы кебимди?
Таштабайм десең эрте өлдүң,
Кара-Үңкүр деген жериңди.
Кары-Үңкүрдүн чөбү шекер, бал беле?
Ээлеп, жердеп жүргөндөй,
Элдерче ээлеп үй тигип,
Таштабайм деп айтасың,
Бул Кара-Үңкүр дарбазалуу там беле?
Эгин айдап, там салып,
Энчиктеген кишиче,
Бул жерде, бир мекен жайың бар беле?
Биз, бир аскалуу жерге кетебиз,
Али да болсо чалгын чал,
Алабаш, биздин текебиз.
Кара-Үңкүрдөн кетпесең,
Түшүмдө мерген келиптир,
Сур текем сени сулатып,

Сары аскадан кулатып,
Башыңды кесип алыптыр.
Этиңди союп мүчөлөп,
Алтын туяк, жез билек,
Териңди жая салыптыр.
Жез билек малдын чоңду эле,
Ошондо да бучкагың,
Сүйрөтүлүп калыптыр.
Каңкайып турган мүйүзүң,
Атасы болчу Карыпбай,
Устага алып барыптыр.
Кайнатып, сууга чаптырып,
Баш-аягын сулуулап,
Күмүштөн чеге кактырып,
Толтура насмай салыптыр.
Биз бул жерден кетпесек,
Текем, кудай уруп калыптыр.
Түндө көргөн бул түшүм,
Жалган эмес аныктыр.
Оңду, солду ашыгың,
Ордого барып салыптыр.
Үстүңдөгү кур териң,
Кыюу салып кайыткан,
Кандай сонун шым болду.
Кара-Үңкүрдөн кетпесек,
Текем, кайгылуу жаман күн болду.
Тур, Алабаш, жер чалгын,
Менин көргөн түшүм шол болду.
Кыйыктанбай барыңыз,
Айландыра аска кең өзөн,
Алжыдым Текем дебесең,
Нечен сонун жерлер бар,
Кыдырып издеп табыңыз.
Кырдырып койсок балдарды,

Кыйналар Текем, жаныбыз...»
Эчкинин айткан сөзүнө,
Теке, экинчисинде көндү дейт.
Кайраттанып, камданып,
Кыркалай согуп аралап,
Теке кыйла жерге барды дейт.
Аралап жерди чалды дейт,
Кара-Үңкүрдөй жер таппай,
Картайып калган куу тумшук,
Каруудан кетип калды дейт.
Кубаты кетип талыкшып,
Бир жерде келе жатканда,
Кууказык деген мергендин,
Көзүнүн кыры чалды дейт.
«Бир жерде тегерек аска бар экен,
Бул жерге кароол карап турса — деп,
Ушу жер дурус экен — деп,
Белеси жок, бети ачык,
Мерген жакка бекем» — деп.
Гүлдөгөн ыраң бетеге,
Ачка жүргөн Алабаш,
Ар биринен бир үзүп,
Эки жагын артып,
Азырак оттоп чалды дейт.
Эки жутуп, суу ичип,
Чаңдак кылып бир жерге,
Теке жатып калды дейт.
Көргөн мерген Кууказык,
Артынан аңдып барды дейт.
Колдо кара мылтыгын,
Дарысын салып дүрмөттөп,
Даярданып алды дейт.
Текени сырттан көрдүм — деп,
Деги бир жандар ата албай,

Уят болуп өлдүм — деп,
Милтесин* чоктоп кыстарып,
Атар жерин болжолдоп,
Арта салып бир жерден,
Алабашка сунду дейт.
Тарс дегизе бир атты,
Аткан огу тийбеди.
Ашыра атып салыптыр,
Жаман мерген ошондой.
Эси чыгып жүгүрүп,
Качкан бойдон токтобой,
Алабаш Эчкиге жетип барыптыр.
Жер чалып Теке кеткени,
Сур эчки, керт этип, чөптү жеген жок,
Кылт этип, сууну ичкен жок.
Кароол карап бир таштан,
Качан келет Текем — деп,
Секирип жерге түшкөн жок.
Алабаш келди Ийишкансып,
Бирдемеден качкансып.
Анда Эчки туруп кеп айтат;
«Бир сонун жер таптыңбы?
Шашкансып келдиң, Алабаш,
Бир жайсыз жерге жаттыңбы?
Өзөнү кенен өрдөштүү,
Өлтүрбөй турган зоо барбы?
Өзөнүнө оттоп жайылып,
Өмүрдү сүрө тоо барбы?
Калкага аска бел барбы?
Кара-Үңкүргө окшогон,
Кайберен жүрчү жер барбы?
Алтымыш түрдүү чөп чыккан,
Ак карлуу бийик сай барбы?
Адаштырып мергенди,

Биз барып, аман калчы жай барбы?»
Анда Алабаш кеп айтат:
«Аралап көрдүм баарысын,
Ар бир жерде асканы.
Кара-Үңкүрдө тынч жатсам,
Сур эчки, кайгылуу сөздү баштадың.
Кара-Үңкүрдөй жер кайда,
Өксүгөн тилиң алам — деп,
Түбү өлүп кала таштадым.
Кыдырып жерди таппадым,
Казатым* жетсе төгүлсүн,
Менин, Кара-Үңкүрдө жатканым.
Карыган кезде калжаңдап,
Канчалык жерди кыдырткан,
Ой, Сур эчки, сенин тапканың.
Келсе мерген атар — деп,
Өлсөм да кетпей жатам — деп,
Өзүм болсом картайдым,
Өлүм мага катар — деп.
Эскирди мүйүз шагым — деп,
Эски тарткан чагым — деп,
Эчкинин айткан сөзүнөн,
Кыйла тоону кыдырып,
Кыйналды менин жаным» — деп,
Алабаш муну менен токтолду.
Сур эчки анда мындай дейт:
«Караган, бадал бүр чалып,
Кандырып суусун суу жутуп,
Керт этип, чөптү жебедим,
Кылт этип, сууну ичпедим,
Жолуңду карап чакчайып,
Турган жерден түшпөдүм.
Курсагым ачка, кубат жок,
Кериге чыгып, чөп оттоп,

Мен, кичине кубаттанып келем — деп,
Түшүмдө көргөн Кожожаш,
Ушу бүгүн келер — деп,
Эки улагын чакырып,
Силер, кароол карап тургула,
Кереге-Таштын Жанынан,
Көрүнсө мерген белгиси,
Атаңа кабар кылгыла,
Бирөөң мага жеткиле.
Келгенин билсең мергендин,
Бул жерге турбай кеткиле.
Атаңды салып алдыңа,
Башка бир тоого өткүлө...»

Деп, Сур эчки бир улагын ээрчитип, керт этип чөп жеп, кылт этип суу ичмекке бир
өзөндү бойлоп кетти. Ошол күнү Кожожаш камынып, кайберенге чыга турган күнү
болучу.

КОЖОЖАШ СУР ЭЧКИГЕ АНТ БЕРДИ

Таң агарып атканда,
Тараза жылдыз батканда.
Суюлуп жылдыз бөлүнүп,
Супа салып агарып,
Таң белгиси көрүнүп.
Асманда торгой чулдурап,
Ак куурай башы кыбырап,
Таң шамалы жел салкын,
Керимсел жүрүп жымырап.
Түрлүү жандар ойгонуп,
Ордунан туруп кыбырап.
Уларлар ташта чукулдап,
Жандын баары ойгонуп,
Жарык жерге таралып.
Карыптын уулу Кожожаш,
Качантан бери чыга элек,

Кайгы ичине камалып.
Төшөктөн тура барды эми,
Алтын туяк, жез билек,
Атын кармап алды эми.
Булгаары таман чоң чарык,
Бутуна чырмап таңды эми.
Бүтүн кайыш кең кесе,
Белине байлап салды эми.
Ок-дарыны көп кылып,
Оголо көп алды эми.
Казанга сууну жылытып,
Бараңды таза жууду эми.
Кумдакка салып тазалап,
Ак тасма менен бууду эми.
Көмөлдүрүк узартып,
Куюшканын кыскартып,
Кош олоңун бек тартып,
Атына мерген минди эми.
Кожожаш тоого чыгарын,
Зулайка сулуу билди эми.
Колтуктап атка мингизип,
Зулайканын мергенге
Дагы койсоңчу деген бир кеби.
Кылып жүргөн өнөргө,
Кызыган мерген болобу?
Алты сайлуу бараңды,
Оң далыга илди эми,
Кайыр кош деп калкына,
Кош айтышып жалпыга,
Ашыккансып аттанып,
Адуулап мерген жүрдү эми.
«Ачылсын жолуң мерген — деп,
Уругуң кытай элден — деп.
Кайберен этин жегизген,

Карыпбайдын жалгызы,
Ушул элдин бактысына берген» — деп.

Зулайканын сөзүнө,
Кайрылып мерген калбастан,
Анын тилин албастан,
Атып жүргөн жерим — деп,
Ала-Тоону бет алып,
Аттанып мерген жөнөдү.

Кызыл кыя, аска таш,
Кытайлардын Кожожаш,
Төө таман мерген — деп,
Төгөрөктү көргөн — деп,
Канча да болсо кийикти,
Көрүнгөнүн терген — деп,
Аскадан аткан кийиги,
Алдына кулап келген — деп,
Кыркалай чаап аралап,
Кыйла жерге барды эми.

Кылт эткен кийик таба албай,
Агарган мөңгү аска таш,
Аралай чапты Кожожош,
Андан кийик таба албай,
Кечки бешим, күн эрте,
Берекем кандай учту — деп,
Бейлим кандай кетти — деп,
Бешимге чейин бир жан жок,
Куру жүрсөм эппи — деп,
Түгөнгөн кийик тоо малы,
Дүргүп кайда кетти — деп.

Ар убактан, бир убак,
Атып жүргөн жерим — деп,
Ачылбай жолум менин — деп,
Ак Соң-Көлдүн белине,
Кожожаш сабап чыкты дейт.

Андан кийик таба албай,
Катуулап жүрүп кыркалап,
Ак-Тоскоктун алдынан,
Көк-Тоскоктун үстүнөн,
Отуз улак, кырк чебич,
Жуушаганын көрдү дейт.
Кара-Үңкүрдүн жеринен,
Ак-Тоскоктун төрүнөн,
Жайылып аткан кенинен,
Көрө салып Кожожаш,
Кабакка жылып кирди дейт.
Аттан түшө калды дейт,
Күдөр кайыш кол чидер*,
Курай тушап салды дейт.
Койнунда кайыш кутуну,
Койнунан сууруп алды дейт.
Ченебей дары куйду дейт,
Сүмбөлөп окту урду дейт.
Жетим сүмбө жеткирип,
Узун сүмбө өткүрүп,
Кулак отун сайды дейт.
Бир басканда от ал — деп,
Куп талкалап алды дейт.
Балык кулак, кырма таш,
Барпырата чакты дейт.
Милтеге кууну койду дейт,
Болоттон кылган машага,
Кайра кыстап салды дейт.
Кашат менен бекинип,
Кожожаш жакын барды дейт.
Мылтыкка сегиз сай салган,
Кош сүмбөлөп май салган.
Ак тасма менен буудурган,
Атып жүргөн мергендер,

Аптада чечип жуудурган.
Саймалуу кесе байланган,
Сары-Арка тоосун айланган.
Булгары кесе байланган,
Муну атуучу мергендер
Мустактын тоосун айланган.
Каргына* кесе байланган,
Кармап жүргөн мергендер
Кашкардын тоосун айланган.
Сакалдары тарбайган,
Мүйүздөрү арбайган,
Ак мөңгүнү кемирген,
Айдап жайган киши жок,
Аскада жүрүп семирген.
Көк мөңгүнү кемирген,
Көрүп баккан киши жок,
Көк жалтаңда семирген.
Бир жайда мерген жүздү аткан,
Арыктаган текесин
Семиртип келип күздө аткан.
Ак талдан кумдак ойдурган,
Ак далыңдын көркү — деп,
Атын Ак бараң деп койдурган.
Кожожаш Бараңды колго алды эми,
Басып жакын барды эми.
Шыйрагын* сайып бекемдеп,
Кылт этсе тийбейт экен — деп,
Кароолдо эки улак
Көзүнүн кыры чалды дейт.
Мергендин келип калганын,
Мылтыгын көрүп алды дейт.
Жатат эле Алабаш
Эки улагы жарышып,
Атасына барыптыр.

Керт этип чөптү жеймин — деп,
Өзөгүнө суу түшүп,
Сур эчки байкуш талыптыр.
Булар текеге келген убакта,
Эчки, эси ооп жатып калыптыр.
Экн улак келип кеп айтат:
«Тиктеп турдук биз, ата,
Энебиз айткан жерди — деп.
Тетиги, жыйган жүктөй кара таш,
Бизге айтып кеткен белги — деп.
Агарган темир мылтыгы)
Анык көрдүк экөөбүз,
Баягы, атуучу мерген келди —деп.
Айласын ата таппасаң,
Кырылып түгөл өлдүк — деп,
Кыйратчы мерген келди — деп,
Жүр кетебиз, качабыз,
Кыймылдабай жатам — деп,
Атабыз, кырылып калсак жөнбү» — деп.
Анда Алабаш туруп кеп айтат:
«Аптыгып балдар келбегин,
Мага, жалгандан кабар бербегин.
Кайра барып билип кел,
Бизге, кас душмандын келгенин».
Аныктап баарын билмекке,
Атасы айткан бул кепке,
Эки улак чуркап келди эле.
Камданган мерген турсунбу,
Бетеге чөптү бетке алып,
Камыштын башы кылт этип,
Ак куурай башы былк этип,
Жаакка тартып шыкаалап,
Көтөрүп мылтык сунду эми.
Бир жак көзүн жумду эми,

Кароолун кылтыйтпай,
Далдап тиктеп турду эми.
Милтеси калды былк этип,
Оту калды жылт этип,
Түтүнү чыкты бурк этип,
Ажалдан мурун ок жетип.
Тарс дегизе бир койду,
Карап турган эки улак,
Кулады таштан тырп этип.
Эки улак таштан кулады,
Эси оогон эчкинин
Эшитип укпайт кулагы.
Кара-Үңкүрдүн ташына,
Качып чыкты жайылып,
Калганы токтоп турабы.
Башынан түтүн арылтпай,
Басылтпай бараң үндөрүн
Маштыгына карачы,
Мерген тиктегенин кулатты.
Тирүү кое берген жок,
Бул жерден жалгыз улакты.
Карайын деп Алабаш,
Каңкайып ташка чыкты эле,
Кар эрип көчкү түшкөндөй
Мерген бир атканда кулатты.
Сур теке калды жыгылып,
Бирөөн тирүү койбостон,
Башкасы түгөл кырылып.
Акты суудай майлары,
Алабаштын уругун
Бирөөн койбой жайлады.
Мергендиги мыкты эми,
Өзүнө өзү мактанып,
Аска таштын башына,

Кожожаш мерген чыкты эми.
Бараңын кайра дүрмөттөп:
«Калганы тирүү барбы — деп,
Дагы кай жеринде калды» — деп.
Эсин жыйган Сур эчки,
Мылтыктан кабар билинип,
«Эмгиче кырып салды» — деп,
Сур эчки келди жүгүрүп.
Атайын деп Кожожаш,
Ак бараңды сунду эми.
Жана мерген бир атты,
Ээрчитип жүргөн улагын,
Тебетейдей кулатты.
Анда кайберен Эчки сүйлөдү:
«Мерген, кырыпсың улак түгөлүн,
Кыйналды менин жүрөгүм.
Балдарымдын бири жок,
Ай талаада каңгырап,
Кантип жалгыз жүрөмүн.
Чын кайберен энең мен,
Менин, бар эле сенден тилегим.
Макул десе көңүлүң,
Картайса да берип кет,
Алабаш теке шеригим.
Узак болсун өмүрүң,
Айтылуу мыкты мергеним.
Ыйлатпа мендей энеңди,
Каңгыртып жалгыз таштаба,
Кайгырып жүрүп өлөмбү.
Картайса да таштап кет,
Карыса да калжактап,
Кашымда жолдош немемди.
Сен да, жалгыз элең атадан,
Капалык түбү көрбөссүң,

Кайберен берген батадан.
Уругум таза кырыпсың,
Аска таштын башында,
Калдыбы деп арытып,
Мерген дагы карап турусуң.
Тилеген сөздү бериңиз,
Тийиштүү болсо кебибиз.
Тирүү жалгыз мен калдым,
Тилегеним Алабаш
Калбасын ээн жерибиз...»
Анда мерген кеп айтат:
«Билдим сөздүн чамасын,
Менден, текени сурап аласың.
Өзүң кайда барасың,
Колуңдан келсе жутуп кой,
Карыптын жалгыз баласын».
Сур эчки туруп кеп айтат:
«Бербедиңби Кожожаш,
Алабашты тилесем.
Арты болсун кайырлуу,
Азыр сенден жүдөсөм.
Айтымыңа көнөйүн,
Анык мерген сен болсоң,
Аңдыганың мен болсом,
Ак тескейдин боорунда,
Ак төшүм тосуп берейин,
Атып ал мерген көрөйүн.
Али да болсо тил алгын,
Сураганым Алабаш,
Көп зарлантпай энеңди,
Текесин берип дуба алгын.
Айтымыма көнсөңүз,
Алабашты берсеңиз,
Темтеңдеп карып калсам да,

Текелик кызмат кылармын.
Бирок сураганым бербесең,
Аласаң жок, дооң жок,
Атып баарын кырдыңыз,
Акыр сенин мен дагы
Жамандыгың сурармын.
Жамандашпай батамды ал,
Жалгызсың, мерген, чырагым...»
Анда мерген кеп айтат:
«Адырдан аркар, кулжа аткан,
Аска менен зоолордон,
Аюуну атып кулаткан,
Атактуу мерген менмин — деп.
Айта бербе көп сөздү,
Акылсыз Эчки келжиреп,
Алабаш текең баш кылып,
Жазаңды колго бердим — деп.
Жамандыгым издей бер,
Жалдырап сага жалынбайм,
Келгенин сенден көрдүм! — деп.
Айткан сөздөн качпайлы,
Тээ, маңдайкы тескей кашатка,
Мыкты экениң билейин,
Качпай туруп бергин» — деп.
Эчки да кайтпай сөзүнөн,
Каршысына келди дейт.
«Кана мерген, атчы» — деп,
Кайкайып туруп берди дейт.
Түтүнүн баштан арытпай,
Түрлүү кылып шыкаалап,
Тийгизе албай Эчкиге,
Ок-дарысы түгөнүп,
Отурду мерген кечкире.
Жардай болгон Алабаш,

Жарым жан болуп жатыры,
Аталбай мерген эчкини,
Ачууланып барды дейт,
Киседе бычак шамшарды,
Кара ташка жанды дейт,
Сураганын койбойт — деп,
Мени, коркот ко деп ойлойт — деп,
Текенин башын кесип алды дейт.
Денеси туйлап калды дейт.
Ок-дарысы түгөнүп,
Билип турган Сур эчки,
Жанына чуркап барды дейт.
Жана сүйлөйт Сур эчки:
«Бербедиң Теке курбумду,
Өчүккөн кегич бар беле?
Өлтүрдүң далай уругумду.
Өксүсөм көнбөй сөзүмө,
Өзүңө өзүң кылдыңбы?
Какшаттың мерген мендейди,
Казаты жетип күн бүтсө,
Кайраттанып мактанба,
Мерген киши өлбөйбү?
Жаткан жанбыз баарыбыз,
Жатып туруп тилесем,
Жасаган сени бербейби.
Жалынсам болбой кайта атып,
Жалпы уругум кыйратып,
Жашым кайткан кезекте,
Жалынтып нечен ыйлатып,
Жалдыраттың мендейди.
Канча бир сөздөр айтылды,
Кайберен энең мен элем,
Билбедиң мерген баркымды.
Көп өмүр берип жашасам,

Көрөрмүн мерген артыңды.
Кожожаш, сенин мен дагы,
Бейитиңди табармын.
Кожожаш, сенин айыңдан,
Аксак болуп алармын.
Каардуу суук кыш кетип,
Жаркырап жылып, жаз келсе,
Жылкычыңа барармын.
Кур айгырың буздуруп,
Куудулармын ошондо,
Анык мерген сен болсоң,
Атып ал мерген энеңди.
Карыптын жалгыз баласы,
Күч сынашып көрөлү.
Карлар эрип, сел болор,
Калың кар кетип, кыш өтсө,
Капчыгайга эл конор.
Тилегин берсе Эчкинин,
Сенин да бир күн, Кожожаш,
Көзүңдүн жашы көл болор.
Көп мактанбай тура тур,
Сур эчки бир күн тең болор.
Алабашты бербестен,
Алып барсаң этин элиң жээр,
Аксак болуп аралап,
Айлыңа барсам жазында,
Атып бер дээр келиндер.
Калдым жалгыз каңгырап,
Кантип турам, кетемин.
Кайыр кош айттым мекеним,
Кара-Үңкүр сонун турган жер.
Жаз жаркырап жайнаса,
Жан-жаныбар келгин куш,
Жашыл гүлдө сайраса.

Кериде карлар, муз эрип,
Керимсел шамал айдаса.
Кегимди сенден алармын,
Кесир болуп калбаса.
Тилесем бербей Текенин,
Ээгинде сакалын,
Эсиң бүтүн бала элең,
Кожожаш, ушунуңа капамын.
Бир топ жандан бир өзүм,
Жалгыз бара жатамын.
Жалгыз уулу сен элең,
Карыпбай сындуу атанын.
Ажалым жетип өлбөсөм,
Ант катары шерт кылам,
Арылбайт сенден чатагым.
Кайгыңды тартып тулданса,
Канат менин суусунум,
Кадыркечиң Зулайка
Каалаган сенин катарың».
Анда мерген сүйлөдү,
Эчкинин айткан сөзүнүн,
Эч бирөөнү сүйбөдү.
«Кайберен аттым жалактап,
Какшай бербе, куу Эчки,
Сага мени башынан,
Кас кылып кудай жараткан.
Болжолдоймун түшүмдү,
Каргап жутуп коем — деп,
Каңгырып жүргөн, Сур эчки,
Кайтарба менин мизимди.
Атармын бир күн өзүңдү,
Аялуу деген Текеңдин,
Азыр башы кесилди.
Кыюун тапсаң, Сур эчки,

Кыла бер мага кесирди.
Жамандыгың сурай бер,
Кожожаш мерген баланын.
Башыма келсе көрөрмүн,
Эчкинин кылган залалын.
Аксак болуп кыйшактап,
Айлыма барсаң жазында,
Ок коротуп атпастан,
Кууп кармап аламын».
Анда Сур эчки туруп кеп айтат:
«Аксак болуп барганда,
Кууп кармап алыңыз.
Аксак эчки болбосом,
Айткандан танып жоголсом,
Арам өлсүн жаныбыз.
Ушу сөздөн кайтканды,
Төбөсү бийик көк урсун,
Төшү жалпак жер урсун.
Аксак болуп барганда,
Кууп кармап албастан,
Мылтыгың ала жүгүрсөң,
Биринчи кудай сени урсун!»
Антташып сөзүн шерт кылып,
Сур эчки турат кашында.
Кожожаш анда кеп айтат:
«Ажал жетип өлмөктүк,
Бешенеде жазууда.
Аксак болуп сен барсаң,
Сары кар жаап жазында,
Барсаң менин кашыма,
Мылтык менен атпастан,
Жөө кармап албасам,
Айтышкан антым ушу сөз,
Алганым Зулай жарымдын,

Ыштаны менин башыма».
Ыракмат деп Сур эчки,
Ыргып чыкты ошондо,
Күңгөйдүн кара ташына.
Кол кармашкан немедей,
Коркобу Эчки огу жок,
Кош дегенсип жөнөдү,
Мергендин келип кашына.
Убаданы бек кылды,
Убакты кыйын шерт кылды.
Келемин деп кетти Эчки,
Ушу кыштын жазында.
Табылды душман талаадан,
Кожожаш мерген асылга.
Кыйын болду шерттери,
Болбой калды качууга.
Кош айтып Эчки айрылды,
Кара-Үңкүрдүн керисин,
Кайберен атып май кылды.
Алабашын баш кылып,
Адис мерген жай кылды.
Басып келип Кожожаш,
Алабаштын терисин,
Дароо сыйрып алды эле.
Атына сылай эт жүктөп,
Үстүнө жаба салды эле.
Сүйрөлдү жерге бучкагы,
Эрегишип мергенге,
Эчки болду душманы.
Калгандарын мууздап,
Бир жерге үйүп таштады.
Айлына мерген келди эми,
Алабаштын терисин,
Аңыз кылып көрдү эми.

Бир кубантты Кожожаш,
Аз гана кытай элди эми.
Мергендиктин пайдасын,
Насиптүү тууган эл көрдү.
Артып алгын элим — деп,
Калгандардын баарысын,
Калкына айтып берди эми.
Күндүзү болду ушундай,
Түнүндө түштү көргөнү...
Ушуну менен Кожожаш кыштай үйүнө жатып калды.

КОЖОЖАШ ЗУЛАЙКАГА СЫРЫН АЙТТЫ

Жаз жаркырап күн келди,
Айлар өтүп жаз келди.
Аттанып чыкпай эч жакка,
Айлында мерген жүрдү эми.
Антка учурап калганын,
Айттырбай Зулай билди эми.
Эч кимге айтпайт Кожожаш,
Эчкинин айткан сөздөрүн,
Эсинде чыкпай жүрдү эми.
Кыш кетип жаз болгондо,
Карыпбай айлын көчүрүп,
Чыбырга тарта конду эми.
Таң саргайып атты эле,
Тараза жылдыз батты эле.
Даарат алып Карыпбай,
Багымдатка басты эле.
Тевиндик* оттоп темтеңдеп,
Жыгылып жерден келтек жеп,
Аксак эчки көрүндү,
Маңдайында каршыдан.
Кынуу тапкан Карыпбай,
Эки көзү эчкиде,

Ордунан тура калды эми.
«Жылкычылар, беркел!» — деп,
Кыйкырыкты салды эми.
«Кырдан, ойдон келгиле,
Тетиги, кыйшаңдаган эчкини,
Кууп кармап бергиле!
Айран ичкен аңгилер,
Алдыма түгөл келгиле,
Тетиги, аксакты кармап бергиле!
Атка камчы ургула,
Аксап турган эчкини,
Алды-кийин тосоттоп,
Айгыр минип куугула.
Кармап алып эчкини,
Карыпка тартуу кылгыла».
Карыпбай жооп бергенде,
Калкы карап турабы,
Эригип жаткан жылкычы,
Жалпы карап турабы.
Аракетти кылышты,
Кайын куруп кармашып,
Кыйкырышып куушту.
Айгырлар кыйрап жыгылды,
Кармап кел деп айткан сөз,
Карыпбайдан угулду.
Карматар эмес Сур эчки,
Темтеңдеген шум Эчки.
Канча семиз айгырлар,
Казысы майдай эриди.
Андан өтүп Сур эчки,
Койчуманга келди эми.
Койлордун баарын үркүтүп,
Туш-туш жакка бөлдү эми.
Аракет кылып койчулар,

Алар да кууп чуулдап.
Тайтака* боон үзүшүп,
Тайтараңдап жыгылып,
Далайы ташты сүзүшүп.
Эчкиң менен куру — деп,
Эч адам кармап алалбайт,
Эчки эмес ко балакет,
Көрдүңөрбү муну — деп.
Койчуманды чуулатып,
Андан өттү Сур эчки.
Койдон өзүн бөлдү эми,
Аралап Эчки аксаңдап,
Кожожаштын айлына,
Коркпостон кирип келди эми.
Келин, кыздар Эчкинин,
Келгенин көрүп чуулдап,
Мергенге кабар берди эми:
«Аксак Эчки көрүндү,
Атып бизге бергин — деп,
Кыз, келин баштан кылалы,
Туз салып ачуу, мелмилдеп.
Айылга келген аксактын,
Аялдар этин жебейби.
Алыс жерде кийикти,
Атып бер мерген дебейли.
Ортодон унду жыялы,
Оюн эмес, атып бер,
Окшогон баштан кылалы.
Ортобузга алып өзүңдү,
Ойноп-күлүп туралы».
Аңгыча келди короого,
Чуулатып итти үрдүрүп,
Чунактыгын билдирип.
Мергендин, атпаймын деген шерти

Аялдардын сөзү үчүн,
Атты мерген бир жолу,
Туш туурдугун түрдүрүп.
Аттың деп ойго албастан,
Жыгылып окко калбастан,
Кете берди Сур эчки,
Кереметин билдирип.
Убада кылган жазына,
Антташкан шертин күткөнсүп,
Айылдан чыгып Сур эчки,
Отурду барып ошондо,
Бир күңгөйдүн ташына.
Антташкан Эчки келген соң,
Айласыз кайгы-капалык,
Мергендин түштү башына.
Кабагын бүркөп кайгырып,
Басып келди Кожожаш
Зулайканын кашына.
Келип мерген кеп айтат,
Кейигенсип көп айтат:
«Кеменгер элең Зулайка,
Кетер күнүм келди — деп,
Кеңешин тапкын» — деп, айтат.
Антташкан сөздүн белгисин,
Алган жары Зулайга,
Адис мерген эми айтат:
«Атадан жалгыз экенмин,
Алганым, Зулай, не дейсиң,
Аксаган Эчки анты бар,
Артынан кошо кетемин.
Карыптан жалгыз экенмин,
Кадыркеч, Зулай, не дейсиң?
Кармашып койгон шертим бар,
Калбаймын кошо кетемин.

Туугандан жалгыз экенмин,
Турна моюн, бото көз,
Тууганым сенсиң, Зулайка,
Тутушуп айткан шертим бар,
Турбаймын кошо кетемин.
Кызматын кылдым элимдин,
Кыялын көрбөй теңимдин.
Кыйынга түштү кайран баш,
Кызыгын көрбөй өмүрдүн,
Кыз алган жардан айрылып,
Кыскасын тилеп өмүрдүн,
Уругум кытай элимдин.
Убайым салдын жараткан,
Узагын бербей өлүмдүн.
Атамдын аты Карыпбай,
Каргадай жалгыз бала элем,
Кадыркеч, Зулай, не дейсиң,
Каалаган теңтуш пар элең.
Аксактын түшүп артына,
Айланып кайта келемби.
Алган жарым Зулайка,
Аман эсен көрөмбү,
Келбей калсам бу жолдон,
Кейитпей жакшы кадыр кыл,
Атам менен энемди.
Кармар бекем ошону,
Кайгырып жүрөк бошоду.
Карматып кууган Эчкини,
Каалаган Зулай теңиме,
Кайта башым кошобу?
Аламбы кармап ошону,
Арманда жүрөк бошоду.
Алганым Зулай жарыма
Аман-эсен кошобу?»

Кайгырып мерген кеп айтып,
Каалаган Зулай теңине,
«Атаң Кожо болсо да,
Жамалың окшош периге.

Жакын көрүп мен сени,
Сөз чыгарбай элиме.
Убада кылган немедей,
Урган Эчки отурат,
Сороюп бир сай кериде.

Сур эчки тосуп отурат,
Антташкан мерген келет — деп,

Аял да болсоң мен сага, Айттым сөздү бөлөктөп. Карыпбай менен Кошбийкеч,
Карып калган кези эле. Бели эңкейип бөжөктөп, Бел байлап тургун, Зулайка,
Берзентин бир күн келет — деп. Артык көрүп элимден, Арманым айттым бир
далай, Акылы бар зейрек — деп. Кеп айткым жок тууганга, Көңүлдө сөзүм мен
айттым, Каалап алган курдашым, Кадырым билген курбалга. Аксактын кууп
артынан, Алганым мерген кетти — деп, Акылың бар, муңданба. Сыр алдырба
душманга, Сырдашым мерген кетти—деп, Кайгырып, Зулай, кыскарба. Алыска
барган келбейби? Айылда жүргөн өлбөйбү? Азаптуу кылса кантесиң, Абалдан
кудай мендейди! Элсизге кеткен келбейби? Элинде жүргөн өлбөйбү? Эмгектүү
кылса канетсин, Эзелден кудай мендейди! Кайраттанып күүлөнөм, Катарым элең,
Зулайка, Калтардай басып гүлдөгөн. Артынан барбай тим койсом, Айтып койгон
антым бар, Ажалым жакын үйдө өлөм. Алты сай бараң жарагым, Алыска кетип
барамын. Капаланбай кайрат кыл, Кандай болот заманың! Кайыр кош, Зулай, кош
эми, Каалаган курдаш алалым. Чарыкты бутка таңайын, Белдикти белге чалайын.
Антташып койгон Эчкинин, Артынан кошо барайын». Мерген айтып токтолду, Алган
жары Зулайка, Жүрөгү күйүп чок болду. Зулайка туруп кеп айтат: «Кулун, тайдай
курдашым, Азоо тайдай сырдашым, Айылдан кетсе болобу, Акыреттик
муңдашым?! Текечер тайдан ат кылба, Теңтуштук ысык кете элек, Темтеңдеген
Эчки үчүн, Теңдигиң бизден жат кылба. Кулжачар тайдан ат кылба, Кур сөзгө
жарың бат кылба. Куураган аксак Эчки үчүн, Курдаштыгың жат кылба. Кой десем
болбой асылдың, Коргошун октуу темирге, Кочуштап кызыл чок салба. Койсоңчу,
мерген, көңүлгө, Кой десем болбой асылып, Коштуңбу жаның өлүмгө?! Кокустан
кетсең ажырап, Арасы кыйын болбойбу, Айланып кайта көрүүгө? Аз күнү өмүр

сүрсөң да, Ажыраба элиңден. Пайдаңды көргөн тууганың, Арманын айтат курбалың. Келгеним эки жыл болбой, Кейишти салып турганың Барбагын, мерген, коюңуз. Кадыркечиң Зулайка, Капаны башка чулгадың. Кайнатам болсо картайган, Кайрат айтып турууга Жок экен жакын тууганың. Урматым деп жүргөндө, Ушубу, мерген, кылганың? Өнөр көрүп темирди, Өзүңдү мынча кыйнадың. Өксүтүп кыркып жаштыкты, Өмүрдүн гүлүн кыйбагын. Кайгыртпа мендей жарыңды, Капага салба жаныңды, Кетип калсаң ким багат, Кемпир менен чалыңды? Келген кишим сен жоксуң, Кимге айтамын зарымды? Агайын элден бөлүнүп, Сага бир, аксак эчки зарылбы? Түшүңдүн корком түрүнөн, Азыр акыл сөз чыкпайт, Аталаш тууган иниңен. Жалгызым сенден ажырап, Жакыны жок бул журттун, Жардам сурайм киминен? Кейишке салып жарыңды, Кетпегин, мерген, үйүңөн. Антташкан шертиң болсо да, Азаптуу ишке баспа да, Айылга келбей жүрдүң сен, Аюулар жүрбөс аскада. Алганың мендей жарыңды, Азаптуу күнгө таштаба. Кошулган курбум элде жок, Кор кылба мени башкага. Тарттырба мага кайгыңды, Таштаба ээн айлыңды. Талаага кетсең болбостон, Табамын кантип дайныңды. Курбуңа салба кайгыңды, Кууратпа, мерген, айлыңды. Кууп эчки сен кетсең, Курдашың таппас дайныңды. Беренжи кийген этиме, Беш тырмак тагын салдырба. Пейилиң сүйгөн Зулайка, Бечара күнгө калтырба. Берзентим жок сүйүүгө, Бендеге көөнүм зар кылба. Кайгыны тартар элиңиз, Капалуу болор көөнүбүз. Карыган ата-энең бар, Колуңуз менен көмүңүз. Кожожаш, кетсең алыска, Кор болор биздей теңиңиз. Боз тектириң тоо болор, Босогоңдон жоо болор. Карыган ата-энеңе, Кайрылбас капа шор конор. Каалап алган Зулайка, Кадыркеч жарың кор болор. Жарылып бутум чор болор, Жалгызынан айрылса, Жашы кайткан атакең, Жалдырап кимге кор болор? Азапка жаның салбагын, Антташкан шертиң болсо да, Артынан кууп барбагын. Калбастан куусаң Эчкини, Кабарың кайдан билемин? Кадыркеч сенден айрылсам, Кайгыны тартар жүрегүм. Капалуу ишке барбаңыз, Кагылайын, жалгызым, Ушул ишиң тиледим...» Антташып койгон ишинен, Ажырап мерген калабы. Асылса Зулай болбостон, Анык болду барары. Кайыр кош айтып кетмекке, Кайран мерген күүлөнүп, Бүтүн жыйды калааны. Ошондо билди тууганы, Кетет деп мерген баланы. Казанга сууну жылытып, Ичине сүмбө жүгүртүп, Тазалап мылтык бараңын. Жалганы жок анык — деп, Эчкини кууп барамын. Эсендешип кетмекке, Элинин жыйды тамамын. Кабарын угуп туюнуп, Калбастан эли жыйылып, Кагылайын балам — деп, Карыпбай келди чынырып. Энеси келди жүгүрүп, Эми угушуп бу сөздү, Элинин баары бүлүнүп. Эч кой десе болбостон, Жатат мерген кийинип. Аял,

эркек түгөлү, Ант эч нерсе кылбайт — деп, Ак сакалчан карысы, Агайындын баарысы, Кой дешип ыйлап тиледи. Оокатын салып калтага, Алты сайлуу Ак бараң, Бекемдеп таңып аркага. Чарыгын бутка чырмады, Барып кел деген бир жан жок, Баарысы ыйлап чуулады. Кучактап алып жибербей, Зулайка жаман кыйнады. Элинин баары чуулдап, Көзүнөн жашын тыйбады. Атасы менен энеси, Арманын айтып зарланып, Агайын тууган баарысы, Ант деген сөздү койчу — деп, Алды-кийнин тосоттоп, Кожожашты жылдырбай, Кой дешип баары жарданып. Кожожаш анда кеп айтат, Кой туугандар деп айтат. Антташкан сөздүн маанисин, Агайын, журтка эми айтат: «Калбайын Эчки шартына, Каргадай жаш кезимден, Кызмат кылдым жалпыңа! Барбасам даба табылбайт, Эчки менен сүйлөшүп, Эрегишкен дартыма. Мылтык менен атпастан, Убада кылган болчумун, Кууп кармап алмакка. Курдашым, Зулай, кайыр кош, Камынып калдым бармакка. Эчкинин шерти кыйын сөз, Эки көзүм төрт эле, Мен да, эптеп үйдө калмакка. Айткан шертке барармын, Кудай берсе Эчкини, Кууп кармап алармын. Тилегим берсе жараткан, Мендей жалгыз адамдын. Аздыр-көптүр кызматым, Ата, эне көрдүң баландын. Кармап алсам Эчкини, Алал карап мууздап, Казаныңа салармын. Каргадайдан тим жатпай, Кайберен деген калыкка, Кастуу болуп жаралдым. Жаш да болсо эси бар, Айтканына макул — деп, Сабыр кылып тургула, Зулайка келин балаңдын». Өбөктөп ыйлайт атасы, Өксөп ыйлайт апасы. Өрт жалын ичтен кетеби, Кожожаштын капасы. Жанына зыян иш болду, Эчки менен шерт кылып, Кол алышкан чаташы. Камданып мерген болбостон, Кайыр, кош деп элине, Кармалап кое бербеген, Кашындагы Зулайка, Каалап алган теңине, «Аман бол тууган элим — деп, Айтып келбейт өлүм — деп, Кош, аман бол, Каракол, Киндик кесип, кир жууган, Кичинемде өскөн жерим — деп. Эчкини кармап албасам, Эми арасы кыйла бар. Элим сага көрүнмөк, Кайгырба, Зулай, ыйлаба, Жаман-жуман кишидей, Жаныңды бекер кыйнаба. Көпкө жүрсөм өлбөсөм, Көрүшөrbүз кыйлада. Талаага барган келүүчү, Үйдө жатса да өлүчү. Жалгыздын кылган тилегин, Жараткан кудай берүүчү. Айылда жүрсөм өлбөймбү?

Алсам кармап Эчкини,
Аман-эсен келбеймби?
Айрылдым деген Зулайка,
Аралашып көрбөймбү?
Күн болжобой шарт кылган,
Тузум болсо келермин,
Тууганым кытай калкымдан.
Туубай кал жалгыз энеке,
Тууган жок издер артымдан.
Жашып кетем ойлосом,
Жалгыздык сенин зарпыңдан».
Кожожаш муну айтканда,
Таап алган кулсуң —деп,
Сарткошчу бир сөз укчу эле,
Кез-кез тууган калкынан.
Сарткошчу анда ойлонуп:
«Акем дегеним бекер—деп,
Айтпай койду бир ооз кеп,
Аталаш эмес экем — деп.
Тууганым жок бул элге,
Турганым менин бекер — деп.
Кайыр, кош айтып калайын,
Кожожаш кетсе алыска,
Мен да, калкына турбайм, кетем» — деп,
Кожожашты карата,
Сарткошчу туруп кеп айтат.
Кош айтышып болду — деп,
Менден башка бөлөгү,
Калайын сурап энемди:
«Ой, кагылайын, Кожожаш,
Кайрылчы мендей кишиге,
Мен, кирбедим сиздин түшүңө.
Менин, бөлөктүгүм ырас бейм,
Тууганбыз деп жүрчү элек,

Атабыз бөлөк шекилди.
Турбаймын мерген жөнүңдү айт,
Тууганыңдын ичине,
Акылым жетпейт ар ишке».
Кожожаш анда кеп айтат:
«Ким айтса билбей айтышат,
Бир тууган иним сен элең,
Жатындаш агаң мен элем.
Кадыр кылып, жакшы бак,
Кайгыртпай ата, энеңди.
Көңүлгө алба, туугансың,
Душман бирдеме айтат — деп,
Эл айтат деп бирдеме,
Эсиң жарым баласың,
Мага, сен, таарынгансып турасың.
Багып ал ата, энеңди,
Карыпбайга күйөбү,
Жатындаш эмес бөлөгү.
Жаш да болсоң кайгыртпай,
Зулайка сындуу жеңеңди».
Кайыр, кош айтып Кожожаш,
Эчкини көздөп жөнөдү.
Душмандын канды дабасы,
Айтып койгон шерतिңе,
Жөнөдү жалгыз Кожожаш,
Карыптын жалгыз баласы.
Эрте кармап келгин — деп,
Эли бата беришип,
Адис мерген жалгызды,
Карасын үзүп кеткенче,
Колуна кармап кошулуп,
Зулайка бирге келишип.
Көзүнөн аккан жаштарын,
Суудай чачып төгүшүп.

Колун кармап Зулайка,
Кош, аман бол деп ыйлап,
Жүрөгү кардай эзилip,
Жалгыз элең деп ыйлап,
Элинин баары калды дейт.

КОЖОЖАШ СУР ЭЧКИНИН ИЗИНЕ ТҮШТҮ

Эрегишкен Эчкиге,
Эми мерген барды дейт.
Аксак буту соо болуп,
Анык Эчки кайберен,
Ордунан тура калды дейт.
Антташкан мерген келди — деп,
Эчки, бет алган жакка салды дейт.
Кайраттанып чыңданып,
Эчкинин калбай артынан,
Кожожаш, кошула кууп калды дейт.
Сары изине түштү эми,
Саргая катып кууду эми.
Куу изине түштү эми,
Кубара катып кууду эми.
Күнү менен түнүнө,
Агарган мөңгү зоо менен
Аралата кууду дейт.
Аскасы бийик тоо менен,
Кар кетпеген тоо менен,
Кайберен жүргөн зоо менен,
Агарган шамал жел менен,
Артуу-артуу бел менен,
Адам жүрбөс жер менен.
Туура тартып, суу кечип,
Туюк бир жалтаң төр менен.
Аралап жүрөт Кожожаш,
Өзү тууп көрбөгөн.

Заңгыраган сай менен,
Саласынан суу аккан,
Салкын шибер жай менен.
Кашкардын тоосу чыбырдан,
Эчкини мерген кууду — деп,
Элине шары угулган.
Кашкардын тоосун кыдырып,
Кабак терин сыдырып,
Калган экен шорлуу жан,
Кайгылуу күндө туулуп.
Агыны катуу суу кечип,
Ашуусу бийик тоо кезип,
Кашкардын тоосун айланып,
Каракол менен кыркалап,
Кармап алам сени — деп,
Калбастан мерген умтулуп.
«Түбү менден Сур эчки,
Кете албайсың кутулуп.
Шертиме жетпей калбайм — деп,
Шексиз сени кармайм» — деп,
Ала-Тоону аралап,
Айландыра кууду дейт.
Аракет кылып кармоого,
Жаңы чапкан күлүктөй,
Жан аябай урду дейт.
Чекелеп кууп, кыркалап,
Челек менен Чарымга,
Ээрчишип жүрөт бул экөө,
Эч адам жок жанында.
Эчки бошоп, күндөн күн,
Эр Кожожаш күч алып,
Жетемин деген табында.
Кочкордун кызыл талаасын,
Койбоду мерген кыркалап,

Бүтүн тоонун арасын.
Ат-Башы менен Нарынга,
Артында жүрөт Эчкинин,
Адам жок башка жанында.
«Кууганым Эчки кайберен,
Кубат бер кудай карууга,
Түлөдү чокой чарыгым.
Түбүндө мени Сур эчки,
Шерттешкен анттуу зарылым.
Өткөздүм кууп Эчки үчүн,
Өмүрүмдүн тарыгын».
Калган жок тоонун бирөө да,
Болжол кылып бир жерге,
Болбоду конок бир түнөө.
Жездей катып саргайды,
Кожожаштын иреңи,
Каруудан тайбай күч алып,
Кайраттанып жалтылдап,
Алты сайлуу Ак бараң,
Оң ийнинде жаркылдап,
Кисеси белде шаркылдап.
Табына келген күлүктөй,
Талпынып мерген шарпылдап.
Чарыгы бутта түлөнүп,
Таягы колдо тирелип.
Баскан жери мергендин,
Турпагы кардай күрөлүп.
Кетмен-Төбө, кең Алай,
Кегине жетип кармабай,
Кетти мерген бир далай.
Адам жүрбөс аскадан,
Аккуу конбос саздардан.
Булагы кайнап куюлган,

Муздак төр жайлоо таштардан.

Карагайлуу жерлерден,

Капчыгайлуу төрлөрдөн.

Кутулам деп канткенде,

Кууп жүргөн мергенден.

Уругум таза тергенден,

Каруу кетип калжактап,

Кайгырып жүрөт Сур эчки,

Камынып мерген кол салып,

Үмүтү бар сермерден.

Зыркыратып Эчкини,

Кууп келе жаткан кез.
Бадалдуу токой, карагай,
Тоо ташы жок баткактан,
Кар кетпеген таш сайдан,
Кармашканда Эчкиге,
Антына алтын баш сайган.
Саласы чыбыр майда тоо,
Закымдай болуп жүргөн кез,
Сары-Үңкүр менен Аксайдан.
Кармаган болот кычкачтан,
Кармап алам, сени — деп,
Кайберендин Сур эчки,
Мерген катуу жерден ушташкан.
Күч алат мерген күнүгө,
Күчүнө толуп жаңырып,
Күпүлдөп аккан суусу бар,
Улары сайрап чаңырат.
Узун күңгөй сары булак,
Караанын көрсө качышат,
Жапан өскөн жандардан.
Кууп жүрөт Эчкини,
Көргөн жандар таң калган.
Кызыл кыя, көк чоку,
Мерген кыркалата кууду эми.
Кара кыяк, сары бел,
Капталы кендүү алтын зер.
Мурункудан Эчкиге,
Жакындап калды кайран эр.
Арасы алма коңурдан,
Аркары белде чогулган.
Алдынан чыгып калса да,
Атпай мерген тобунан.
Эрегишкен ушунча,
Эчкинин калбай соңунан.

Шамшыкал, Ак-Туу кендерден,
Түгөнбөгөн Ала-Тоо,
Түрлүү сонун жерлерден.
Түңүлдү Эчки жанынан,
Түбү өлөм деп мергенден.
Мазар-Сай менен Кызыл-Чап,
Күн-түнү чуркап жүрсө да,
Кайгысыз мерген көөнү шат.
Качан бир жетип Эчкини,
Каламын деп кучактап.
Башын кесип ыргытсам,
Терисин сыйрып бычактап.
Калган жок бир тоо барбаган.
Кайран мерген Кожожаш
Каруу кетип талбаган.
«Жаш күнүмдөн жерде өстүм,
Жапан жайык кенде өстүм.
Кармасам жетип Эчкини,
Каргага боорун бербесмин.
Таластын башы Суусамыр,
Менден калды нечен кыр.
Чын кайберен менмин — деп,
Ээрчитип жүрсүң Эчки сур».
Ойду ойдой кууду эми,
Ойдон кармап ала албай,
Ала-Тоону бүтүндөй,
«Аралап кууп жүрдүм — деп,
Агыны катуу сууларга,
Кайра тартпай кирдим — деп.
Катынымды тулдатып,
Карыпбайды муңданып,
Кызылдуу өнүм сурданып.
Таманым карыш жарылып,
Көрүнө мейнет табылып.

Кайгыны тартты жандарым,
Караны кийди алганым.
Кайран өмүр жаштыкты,
Бир Эчки менен шерттешип,
Билбедим кетип калганын.
Азапты башка тиледим,
Али да калбай Эчкинин,
Артынан калбай жүрөмүн.
Кабыл болор бекенсиң,
Кармаймын деген тилегим.
Кайрылып жетип Зулайка,
Каткырып качан күлөмүн?
Талаада жүрүп өткөздүм,
Жаштыктын кызык мүнөзүн.
Жашымдан мылтыкка асылып,
Жанчылды далай жүрөгүм.
Өмүрдүн кетти далайы,
Эми мен, өлүмдүн кечин тиледим!»
Капка-Таш менен Көк-Мойнок,
Капарында Кожожаш,
Кайгырды далай кепти ойлоп:
«Чат-Карагай, Ийри-Көл,
Талаасын бастым нече жер.
Далай жандар көрүштү,
Таңшыган булбул чечендер.
Дарыядай суу аккан,
Бар экен сонун өзөндөр».
Аралай кууп Кожожаш,
Алып келген экен Эчкини,
Таар-Кап, Көкөм аралга.
«Маңкабек менен Корумду,
Аралап жүрүп талаада,
Көрдүм нечен сонунду.
Сураганым Сур эчки,

Сунамын качан колумду,
Алышкан анттан кутулуп,
Ачар бекем шорумду?
Аман кайтып көрөмбү,
Аз гана кытай тобумду?
Азайды өмүр жаштарым,
Жүгүрүп жүрдүм дүйнөдө,
Ушубу тагдыр жазганың?
Каалап алган Зулайка,
Кайгылуу кылып таштадым.
Кармай албай Эчкини,
Кала берер бекенсиң,
Карга, кузгун жем кылып,
Кайран алтын баштарым?!»
Ала-Тоону бүтүндөй,
Аралата кууду эми.
Кармайын деп Эчкини,
Аракетти кылды эми.
Карайган тоону кур койбой,
Карышып мерген кууду эми.
Акырында Кожожаш,
Таластын башы Чоң Кошой,
Балыкты менен Үч-Чүрөк,
Бир Эчкинин зарпынан,
Көргөнүм мээнет ишпи — деп,
Ала-Бел, Өтмөк, Муз-Төрдөн,
Аралай кууп Кожожаш,
Желди-Суу, Жаргарт,
Сандыктан Айтышкан шерти бардыктан,
Таласка кууп түштү дейт.
Таластын башы Кошойдо,
Кара жанга камчы уруп,
Кайран мерген Кожожаш,
Кармаймын деп Эчкини

Кууп келет ошондо.
Ээрдей кайкы көк белес,
Эңкейип Эчки качты эми.
Кара чоку шалпылдак,
Катары менен басты эми.
Караса артын кылчайып,
Калыптыр мерген жакындап,
Акылдан Эчки шашты эми.
Желкектин сары талаада,
Жетип кармап алам — деп,
Кууп жүрөт Кожожаш
Артынан калбай арада.
Кууп түштү Эчкини
Куйрук-Улач аралга.
Кубаты калбай Эчкинин,
Бийик тоого барарга.
Болжолдоп келет Кожожаш,
Төмөнүрөөк түшкөндө,
Ташы жок тегиз талаада.
Кайрылып качып Сур эчки,
Чоң Чычкан менен корумга,
Качып келет кыркалап.
Калба менен Мыкачы,
Ийри-Суунун жонунда.
Калбадан качып кыркалап,
Беш-Таштын түштү сайына.
Кууп жүрөт токтолбой,
Эчкинин койбой жайына.
Далбастап качты Сур эчки,
Далай өзөн, сайларга.
Беш-Таштын тоосун кыркалап,
Качып түштү Сур эчки,
Талды-Булак, Кайнарга.
Барбаган жери калган жок,

Учурап нечен жайларга,
Талды-Булак, Кайнардан,
Талаасына түштү эми.
Бирөө мерген, бири эчки,
Кыйын болду иштери.
Жерге-Тал менен Кара-Ойго,
Жээктеп качып келди эми.
Каршысында Кең-Колду,
Кайберен Эчки көрдү эми.
Таластын суусун шарт кечип,
Өйүзгө өтө качты эми.
Кең-Колдун оозун карасаң,
Керилип жаткан саз экен.
Ошо жүргөн убакта,
Баары көктөм жаз экен.
Өтө качты Кең-Колго,
Майда чыбыр таш экен.
Манас деген эр киши,
Күлүнө алтын жалатып,
Күмбөзү турат жаркырап,
Эр Манастын белгиси.
Күмбөзүн күнгө караткан,
Күлүнө алтын жалаткан.
Барбаган тоосу калган жок,
Көрүнгөн тоо тараптан.
«Артыман калбайт Кожожаш,
Азапка салдың жараткан».
Бор-Төбөнү жээктеп, Сары-Булак,
Терс-Колдун, Сайына Эчки өрдөдү.
Обо менен Чачыке,
Орто өзөн тоонун жерлери.
Башкы-Суу менен Баркырак,
Таштары сонун жалтырап,
Аккан суусу шаркырап.

Аркары белде чаңдаган,
Алдынан каршы чыкса да,
Кожожаш, андайга көзүн салбаган.
Көгүчкөндүү Көк-Дөнөн,
Башынан кары кетпеген.
Макмал-Төө кыйгач бел менен,
Коргон-Таш менен Нылды эми.
Сайына түшүп секирип,
Дарманы кеткен Сур эчки,
Талаага боюн урду эми.
Эки өзөн сай Сар-Булак,
Качып келди Сур эчки,
Каруу кетип алсырап.
Аккан тери тамчылап,
Артынан келет Кожожаш,
Кара жанын камчылап.
Көк-Таш менен Эчкили,
Эчкиси көп жер экен.
Аралашты Сур эчки,
Адырда жаткан эчкиге.
Адашпайт мерген Эчкиден,
Айла жок экен көздүүгө.
Ар иштин жөнү табылат,
Акылы бүтүн эстүүгө.
Нылдынын ичи Кызыл-Чап,
Улам түшүп тегизге,
Уштармын балам дегенсип,
Умтулуп мерген жакындап.
Алты сайлуу Ак бараң,
Оң ийнинде жаркылдап.
Ортосунан дайра суу,
Каз, өрдөк учуп шарпылдап.
Бак, дарагы бүрдөгөн,
Бай, жардысын билбеген.

Артынан калбай Эчкинин,
Азапта жүрөт Кожожаш,
Антташкан бир ооз тил менен.
Токою дарак кен экен,
Кара кашат кемерде,
Кармап алам дээр экен.
Кайкалаган кең Талас,
Желесин кагып, бээ байлап,
Чыбырына мал жайнап,
Багында булбул куш сайрап,
Манас турган жер экен.
Тагаймат салган коргонго,
Ала шалбырт кар кетип,
Жаз мезгили болгондо.
Кууп барды Эчкини
Кармаймын деген болжолго.
Такым эти тартайып,
Табына келген кези экен.
Тагайматтын коргону,
Кара кашатка барганда,
Мерген кармап алам дечү экен.
Күндөн күнгө чыңалып,
Кожожаштын күчтөрү,
Болжол кылган Таластын
Тегизине түштү эми...

ЗУЛАЙКА КОЖОЖАШТЫ ИЗДЕП ЧЫКТЫ

Темтеңдетип Эчкини,
Таласка келген кезекте,
Зулайка бир күн түш көрдү.
Түш көргөн күнү түнүндө,
Ар бир сонун иш көрдү.
Түшүндө көрсө кошулуп,
Жүргөн экен мергенге.

Дайынын таппай жүрчү эле,
Түшүндө көрсө Кожожаш,
Келиптир Талас жерлерге.
Сагынган экен Зулайка,
Замандашы мергенди,
Саламат эсен көргөндө.
Көргөн түшкө кубанып,
Көгөрүлүп жүрөгү,
Артынан издеп барсам — деп,
Алганы мерген бүлөнү.
Эртең менен Зулайка,
Издесем деп ойлонуп,
Көөнүнө канча ой болуп:
«Жалгыздын иши ушу экен,
Кайран мерген жалгыздан,
Кабарын алып койбодук.
Арасынан жыл өтүп,
Алыстап кеткен убагы,
Кайрылчы жакын тууган жок,
Атамдын жалгыз чырагы».
Издесем деп элирип,
Зулайканын талаптанган убагы.
Эртең менен азандан,
Карыпбай келди жүгүрүп,
Кабарын билдиң бекен — деп,
Келининен сурады.
Атасына Зулайка,
Айтып турган жообу:
«Алыс кетти балаңыз,
Алыңыз келбейт издөөгө,
Айласын кандай кылалы?»
Атасы сүйлөйт келинге:
«Ардактап баккан жалгызды,
Кумармын, балам, көрүүгө.

Аял да болсо эсиң бар,
Кабарыңды айтчу эле,
Каракожонун элинде.
Картайган атаң мен Карып,
Казатым жетип өлгөндө,
Атакем деп өкүрүп,
Ким ыйлайт менин элимде.
Кабарын билип бергин» — деп,
Карыпбай айтты келинге.
Курдашынан ажырап
Зулайка түшкөн жалынга.
Түңүлдүм деп мергенден,
Уялат кара салууга.
Атанын сөзү кошулуп,
Аял да болсо камданып,
Аракет кыла баштады,
Алганын издеп барууга.
Кай жерден издеп табам — деп,
Камынды Зулай барам — деп.
Атасы ыйлайт буркурап,
«Айланайын, балам — деп.
Жыйырма үйлүү кытайдан,
Издөөгө бирөө чыкпады.
Пайдага көнгөн чунак эл,
Балам жок сөзүм укпады».
Зулайка анда кеп айтат:
«Кайгырбагын атабыз,
Каргадай болгон жалгызың,
Кайтып келсе бир күнү,
Ачылып калар капаңыз.
Аракет кылып мергенди,
Издемекке жатабыз».
Карып келип кеп айтат:
«Кагылайын, чырагым,

Кабыл болсун мурадың,
Өзүңдүн шерик курдашың,
Өзүң барып таап кел,
Өмүрүңдү сурадым».
Атасы бата берди эми,
Айдай жаркып Зулайка,
Ак өргөөгө келди эми.
Эсинен чыкпайт күнүгө,
Эчкинин кууган мергени.
Жакында таппайм алыс — деп,
Өзүн өзү макулдайт,
Жер үстүндө бар болсо,
Мергенди издеп табыш — деп.
Беренжиден көйнөгүн,
Белине ороп таңды эми,
Бекемдеп чарык чокойду,
Бутуна чырмап алды эми.
Башына кийип тебетей,
Артынан издеп бармагы,
Анык болуп калды эми.
Тууганына кеп айтпай,
Кожожашты издеймин,
Кошулгун бириң деп айтпай.
Кундуздай болгон кара чач,
Төбөсүнө түйдү дейт,
Эркектин киймин кийди дейт.
Зулайканын издээрин,
Карыпбай жалгыз билди дейт.
Камдап алып оокатын,
Белгисиз жүргөн мергенге,
Күйгөндүгүн мындан бил,
Аял туруп Зулайка,
Айлынан чыга жүрдү дейт.
Бекемдеп таяк алды дейт,

Кайраттанып камынып,
Зулайканын чыкканын,
Эли билбей калды дейт.
Баштап жүргөн киши жок,
Маңкайган аппак сулуунун,
Баштагыдай жүзү жок,
Башка адамдын иши жок.
Кээ бир жерге түн жатып,
Жалгыз чыкты Зулайка,
Жаштыктан түшүп күйгөн чок.
Кайдан табам мерген — деп,
Аракети абдан зор,
Ала-Тоодо болбойт жол.
Артынан издеп табам — деп,
Асылдын жаны болгон кор,
Кайгысы үчүн мергендин,
Канчалык тартты мейнет-шор.
Бирөөдөн сурап билүүгө,
Кожожаш, жайылып жүргөн мал эмес.
Бекерге тентип кетүүгө
Же, акылсыз жаш бала эмес.
Эр үчүн азап тартпаса,
Эси жок аял жар эмес.
Эринбей чыдап Зулайка,
Азапка салып бир жанын,
Ачкадан өңү саргайып,
Издеп жүрөт зарланып,
Кожожаштай күрбалын.
«Алдамчы Эчки ээрчитип,
Алып кетти далайга.
Көрбөдүм өмүр жаштыктын,
Көбүрөөк жүрүп жыргалын.
Бешенемде гүлүмдүн
Билбей калдым сынганын.

Алты жыл туруп айылда,
Алганым сенден бөлүнбөй,
Алдында кызмат кылбадым.
Келгеним эки жыл болбой,
Кайгыңды тартып куурадым.
Как эткен карга, кузгун жок,
Жанымды минтип кыйнадым.
Жанымда мерген сен жоксуң,
Төшөккө жалгыз сыйбадым».
Арманын айтып Зулайка
Ыйлап жүргөн кези ошол.
Азапка салып бир жанын,
Кыйнап жүргөн кези ошол.
Оокаттын болбой мааниси,
Куурап жүргөн кези ошол.
Бадалдуу жерге бааналап*,
Түнөп жүргөн кези ошол.
Маңкыйган аппак эки бет,
Түлөп жүргөн кези ошол.
Күнүгө тынбай жер басып,
Жүдөп жүргөн кези ошол.
Кыйла жерди кыдырып,
Басып жүргөн кези ошол.
Кызыл нур беттен таралып,
Өчүп жүргөн кези ошол.
Көзүнүн жашы бурчактай,
Карагайлуу тоо менен,
Кара аркар жүрбөс зоо менен.
Капчыгайдан суу аккан,
Жаңырып таштар чуулдайт,
Жан жүрбөгөн коо менен.
Эл жүрбөс ээн талаада,
Эчкилер жүргөн жол менен.
Таманы кара чор болуп,

Таалайына шор конуп,
Тамтыгы калбай кийимдин,
Тандап алган Зулайка,
Талаада жүрөт кор болуп.
Ашуунун белин аша албай,
Кээ күндөрдү Зулайка,
Отуруп калды басалбай:
«Кайран жаштык өмүрүм,
Кайгы менен өткөрдүм.
Кашымда болуп Кожожаш,
Катары менен жашарбай,
Издеп таппай жүрөмүн
Ичимде кайгым ачалбай.
Азабын ойлоп мергендин,
Эң болдум жаман начардай.
Ууздай болгон кайран эт,
Кара терге чулгандың.
Кайгысын тартып мен жүрөм,
Канчалык өткөн жылдардын.
Алганым болбой алты жыл,
Азапка башым тулдандым.
Балам деп ыйлап өз атаң,
Барам деп бири чыккан жок,
Пайдаңды көргөн туугандан.
Болжолу жок жер басып,
Жүрөгүм кайгы чер басып,
Алганым таап артынан,
Арманым айтар күн барбы,
Аман көрүп сырдашып?»
Кайгырып таппай Зулайка,
Кара тоону кыдырып,
Караган, бута, бадалдар,
Этек-жеңин сыдырып.
Кайда экенин биле албай,

Түшүндө көргөн Таласты.
Түз жери жок Ала-Тоо,
Түнү-күнү уйку жок,
Түшүнөн сулуу адашты.
Айлана тоону кыдырып,
Кайгыга жүрөк буулуп:
«Катының таштап азапка,
Капалуу мерген экенсиң.
Кайгылуу күнгө туулуп,
Бүткөндүр шерти Эчкинин.
Алып кетсем мергенди,
Антташкан шерттен сууруп».
Каруусу жок Зулайка,
Сүрдүгүп жерге жыгылып,
Чыдай албай кез-кезде,
Ыйлап жүрөт чыңырып.
«Кожожаш, сага калсачы,
Менин, зарланган үнүм угулуп.
Арадан айлар, күн өтүп,
Ак бетим күнгө түлөтүп,
Артынан кеттиң Эчкинин,
Алганыңды жүдөтүп.
Алтымышка келгенде,
Атаңа кайыр тилетип».
Кейип ыйлап Зулайка,
Кээ бир жерге жатты дейт.
Керилген Талас, Керме-Тоо,
Кең Таласты тапты дейт.
Айткандай Талас жер экен,
Арасы чалкак кең экен.
Туш-тушунан суу аккан,
Баштары салкын төр экен.
Таластын наамын сураса,
Түшүндө көргөн жер экен.

Түшүндө көргөн өзү экен,
Ак карлар эрип, суу агып,
Ала шалбырт кези экен.
Кайгырып ыйлап чыдаган,
Каалап алган Зулайка,
Катарын издеп таба албай,
Ошондо, кайгырып айткан сөзү экен.
Антташып кууган Эчкини,
Адис мерген жалгыздын,
Алдастатып Кожожаш,
Кара кашат кемерде
Кууп жүргөн кези экен.
Алыстан тиктеп көрдү дейт,
Карасын көрүп мергендин,
Кашына жакын келди дейт.
Кыргыектей качырып,
Кызыгына түшүптүр
«Кайрылгын бери мерген – деп.
Жалгызым, түңүлдүңбү менден-деп,
Казанынан эт кетпей,
Экиден союп эт алган
Пайдаңды көргөн элден – деп,
Нече айлар өттү арадан
Өзүңдү издеп келгем » – деп
«Өнүмбү менин түшпү» – деп,
Отура калды үшкүрүп,
Мерген казандай чымды чеңгелдеп,
«Али да көөнүм ишенбейт,
Канча жерди аралап,
Бу мени, кантип таап келген » – деп,
Ордунан тура калышып,
Кол беришип алышып,
Бирин бири таанышып,
Издеген жогун табышып,

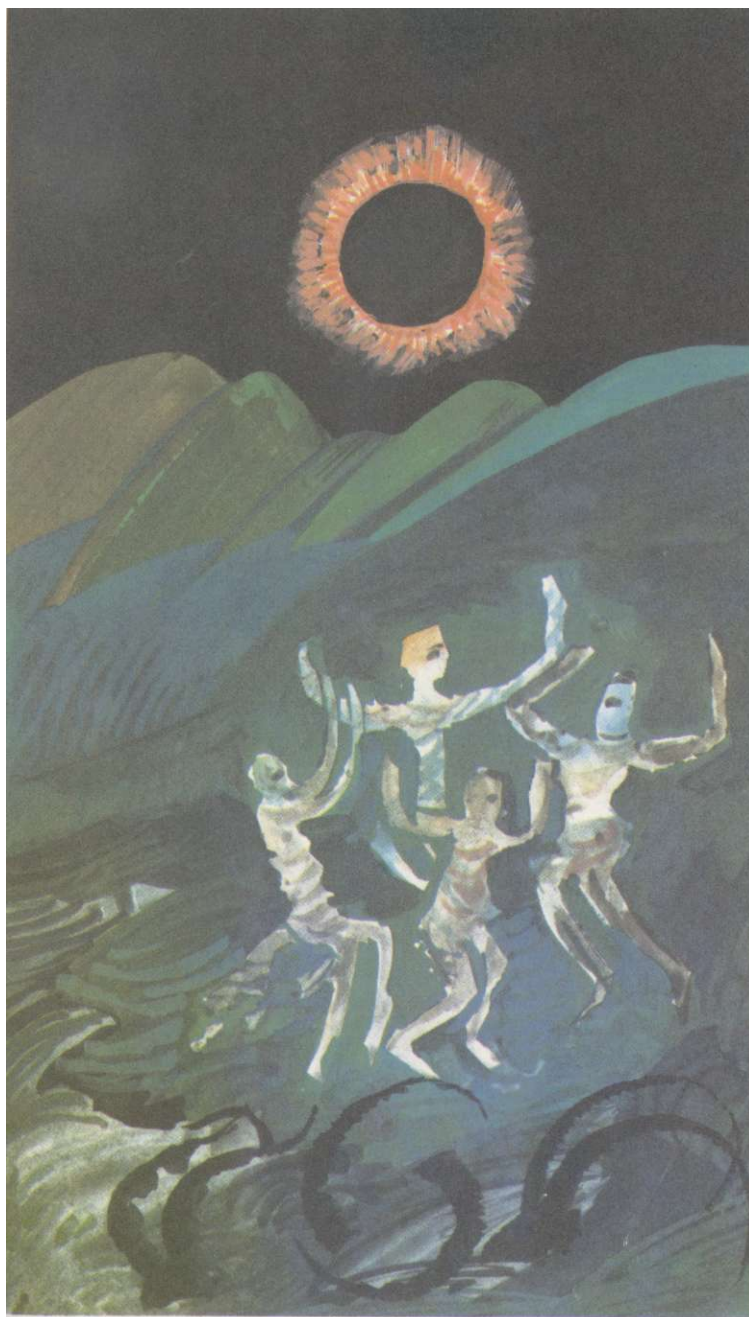
«Куткарбай башын бу шерттен,
Али жүргөн экенсиң,
Мерген артынан калбай карышып».
Отурду бир аз кошулуп,
Упадай өңдөн ажырап,
Калган экен Зулайка,
Ач турнадай созулуп,
Артынан издеп барды эми
Алганы менен сүйлөшүп,
Мерген, бир аз токтоп калды эми,
Чөп кашылап, суу ичип.
Сур эчки кубаттанып алды эми,
Зулайка анда кеп айтат,
«Кайгылуу болду күнүбүз,
Канчалык жерден мен келдим,
Кагылайын, жалгызым,
Кайгырган сөздү билиңиз,
Кармашкан шертиң бүткөндүр,
Кана айылга жүрүңүз,
Мени менен келүүгө,
Жаштык кылды сарткошчу,
Бир тууган дечү иниңиз,
Анык тууган эмес ко,
Айтымында түбүңүз,
Ата-энең өбөктөп,
Антташкан шертиң бүткөндүр,
Айылга, мерген, жүрүңүз.
Кайгылуу кылба теңиңди,
Каңгырып жүрүп өткөзбө,
Кайран жаштык өмүрдү.
Байкачы менин кебимди,
Барбай жүрүп өткөзбө,
Балалык жаштык өмүрдү».
Колтугуна кол салып,

Коргологон торгойдой,
Зулайка сүйлөйт муңданып:
«Азапты тарттым жашымдан,
Алганым сенден ажырап,
Азаптуу күндө куурадык».
Анда мерген кеп айтат:
«Көп кайгырба, Зулайка,
Көрөмүн деген иш эмес,
Менин, көптөн бери жүргөнүм,
Уйкуда көргөн түш эмес.
Убададан танган соң,
Ушул адам киши эмес.
Кармайын деп Эчкини,
Калдым колум сунууга.
Кармашкан шертим болбосо,
Кабарымда жок эле,
Зулайка, кашыңдан карыш чыгууга.
Кектешкен шертим ушундай,
Кейибечи, Зулайка,
Мен кете албаймын чынында.
Эчкини кармап алмакмын,
Мойнуна курум салмакмын.
Антташкан Эчким ушу — деп,
Айылга алып бармакмын.
Аман болсом барармын,
Жаныңды мынча зарланттың,
Жата бер багып чалыңды,
Кыйнабагын жаныңды.
Кармабай шертим бүтөбү,
Айылга жүр деп Зулайка,
Менин, кыскартпа өмүр жанымды.
Эчкинин шайы кетип калды — деп,
Жакшы эле токтоп олтурдук,
Жалмалап бир аз чөп оттоп,

Эчки жанын мыктап алды» — деп.
Колун кармап кош айтып,
Мерген, ордунан тура калды дейт.
Бул эмине сөзү — деп,
Мергендин кеткен экен эси — деп,
Таарынайын буга — деп,
Зулайка талаада жүрүп күүлөнөт.
Тартты мерген колунан,
«Таалайыңдан көрөрсүң,
Талаада тентип жүрбө» — деп.
Кабагын бүркөп таарынып,
Зулайка, кайтамын деп сүйлөнөт.
Кайта ойлонот Зулайка:
«Кармашып койгон шерт кыйын,
Кармабай шерти бүтпөсө,
Ант кылса мунун мойнунда,
Алып барган менен пайда жок,
Аз өмүр сүрбөй үйдө өлөт.
Таарынбастан мергенге,
Ойноп-күлүп кетейин,
Талаада жүргөн немени,
Капа болуп калар — деп,
Зулайка күлө сүйлөп түрдөнөт.
«Тура тур, мерген, алдыңа,
Кармап алсаң эчкини,
Барарсың бир күн үйгө — деп,
Кубатым келбейт басууга,
Курдашым сага кошулуп,
Мен кубар элем бирге — деп.
Аман көрдүм өзүңдү,
Айттым далай сөзүмдү.
Асынып жүргөн темирден,
Акыры көрдүң кесирди.
Көргөнүң сенин кесир — деп,

Көп айткан сага өзүм — деп.
Көрө албаган душмандар,
Көп сөзүн угуп жан күйөт.
Алганынан айрылган,
Мени айтат, азаптуу долу жесир — деп.
Өткөздүң күндүн далайын,
Башымда жакут паанайым.
Капаланбай калыңыз,
Кечиктирип койдум — деп,
Кегиңе жетип алыңыз.
Кейиген кемпир, чалыңа
Кебиң барбы айтууга?
Кетсин биздей жарыңыз».
Кожожаш мерген кеп айтат:
«Кейишке салып жаныңды,
Келипсиң издеп парыңды.
Ыракмат келген жарыма,
Балаң аман жүрөт — деп,
Барсаң Зулай айтарсың,
Кемпир менен чалыңа.
Айтканыма болбойт — деп,
Алганым, мага таарынба.
Кууп жетсем эчкини,
Кучакташып бир күнү,
Курбум, отурармын жаныңда.
Жолуксам шертке эрте келем,
Билесиң, Зулайка, аны да.
Чаалыкпаймын, чарчабайм,
Сураганга салам айт,
Мергениң, чапкан аттай табында.
Жакын калдым жетерге,
Жайы кеткен Эчкинин,
Жай алдырдык бекерге».
Кайыр, кош деп, кош айтып,

Кайрылды мерген жөнүндө.
Учурашып көрүштү,
Зулайка келип теңине.
Капаланып таарынбай,
Зулайка кайтты элине.
Мерген түштү кайтадан,
Сур эчкинин артына,
Зулайка кайтты калкына.
Акылы бар жетет ко,
Ошондой иштин баркына.
Кадырын эстеп мергендин,
Келбедиби артынан.
Ак мөңгүлүү тоо менен,
Өзү келген жол менен,
Өзөн аккан суу менен,
Адыры жок түз менен,
Алганын минтип издеген.
Аман-эсен Зулайка,
Кайта келди бир күнү,
Камчыдай бели ичкерип,
Өзү, акылдуу жандын билгири.
Келгенин билип Карыпбай,
Жүгүрүп келди келинге.
Барбы деп сурап келинден,

Балаң аман деген соң,
Кайгысы чыгып көңүлдөн.
Бошоп калган байкуш чал,
Катуу болду темирден.
Бала деген кыйын иш,
Жүдөп калган жүрөгү,
Бир күндө ташып семирген.
Санаасы тынып атанын,
Сактасын деп өлүмдөн.
Кеткенден кийин билишкен,
Жыйырма үйлүү уруктан.

Бар бекен деп сурашат,
Бирин-серин келгени.
Көңүлү тынды Зулайка,
Аман-эсен көргөнү,
Таласта калды мергени.

КОЖОЖАШ АСКАДА КАЛДЫ

Куучуңдаган куу Эчки,
Курсагы тоюп алыптыр.
Жалгыз куурай түбүнөн,
Эчки, жан алгансып калыптыр.
Шайы кеткен кези эле,
Жанын мыктап алыптыр.
Ушу сапар мергенге,
Уштачы жерге келгенде,
Учурашып Зулайка
Токтотуп бир аз калыптыр.
Эки куурай түбүнөн,
Эчки, этин мыктап алыптыр.
Эсинен танган кези эле,
Сур эчки, эс алгансып калыптыр.
Башынан айткан мергендин,
Кармар жери ушу эле,
Зулайка, убал кылып салыптыр.
Алганы менен көрүшүп,
Арадан көргөн иштерин,
Бир-бирине айтып беришип.
Ойноп, күлүп кош айтып,
Бирин бири көргөнгө,
Жүрөгү суудай эришип.
Сагынып келген Зулайка,
Издеген мерген баркына,
Зулайканы жөнөтүп,
Кайра мерген түштү эми,

Сур эчкинин артына.
«Кадырым издеп алыстан,
Катарым Зулай келген — деп,
Канчалык жерден жөө басып,
Каргадай жалгыз мерген — деп,
Кармай албай калдым — деп,
Кара кашат кемерден,
Болжол кылган жерден — деп,
Кайта мерген күүлөнүп,
Жарышка кошкон жаңы аттай,
Сандай салып түрдөнүп.
Баштагыдан эки эсе,
Кубаттанды Кожожаш,
Зулайканы бир көрүп.
Тоо этектеп Сур эчки,
Күмүштакты өрдөдү.
Калды кийин кармалбай,
Мергендин, кармаймын деген жерлери.
Шалпылдама кары бар,
Кийик оттоп жүрүүгө,
Дүйүм чөптүн баары бар.
Качып барды Сур эчки,
Атойнок, Талды-Булакка,
Алып барды Эчки ээрчитип,
Кең Чаткалдын сайына.
Өрдөчү Эчки өзөндөп,
Өзүнүн болжол жайына.
Далай күн болду качканы,
Таласка келген кезекте,
Дарманы кетип Сур эчки,
Карматып кое таштады.
Абалдан ойлоп белгилеп,
Сур эчки ойлоп жүрчү экен,
Аблетим асканы.

Күзгүдөй тунук жалтырап,
Турган экен аскасы.
Асканы Эчки бет алып,
Секирип ташка чыкты эми.
Эчкидей ташта жүрүүгө,
Кожожаш мерген мыкты эми.
Өйдөлөп чыгып барганда,
Ортолоп аска калганда,
Кайберендин Сур эчки,
Караңгы туман салды дейт,
Кайда кетип калганын,
Кожожаш көрбөй калды дейт.
Чыкпайт эле билгенде,
Кайда кетти Эчки — деп,
Кожожаш туруп калды бир жерге.
Сур Эчки келип турду эми,
Каршында кызыл күңгөйгө,
Күңгөйгө келип турабы,
Али жарык болгон жок,
Эчкинин салган туманы.
Жакасын кыса карманып,
Жатып туруп мергенди
Эчки жасагандан сурады.
Кабыл болду эчкинин,
Тилеген тилек мураты.
Эчки тилейт кудайдан,
«Берсеңчи кудай мергенди,
Тукумум таза тергенди,
Алабашым өлтүрүп,
Аны менен нысап кылбастан,
Артымдан кууп келгенди.
Турган жери зоо болсо,
Мага, тутушкан душман жоо болсо,
Асманды аска тиресе,

Артымдан келген мергенди,
Жараткандан тилесе.
Асканын туруп боорунда,
Агайындан ажырап,
А да мендей жүдөсө!»
Эчки зарлап ыйлады,
Көзүнөн жашын тыйбады:
«Балдарымдын бири жок,
Калган башым соо койбой,
Өзүмдү кууп кыйнады.
Барбаган тоом калбады,
Эчкинин берсең тилегин,
Мергендин, аскада калсын жандары!»
Капаланган Эчкинин,
Кабыл болду тилеги.
Мергендин турган аскасы,
Мелтиреген зоо болуп,
Асманга жакын тирелди.
Ачылды салган туманы,
Кожожаш тиктеп караса,
Аяк-башы керилген,
Асканын орто ченинде
Каргадай болуп турабы.
Каршында турган Эчкиге,
Мергендин, кайгырып айткан бир жообу:
«Антташып айткан шерт үчүн,
Эчки, калбастан жүрдүм соңуңда.
Атар болсом Ак бараң,
Бар эле менин колумда.
Акыры келип таштадың,
Күзгүдөй таштын бооруна.
Аскадан түшсөм жерине,
Артыңдан калбай мен жүрдүм,
Антташып айткан кебиңе.

Камалдым келип аскага,
Эчки, жеттиң го сен да кегиңе.
Аман барсам дечү элем,
Аз гана кытай элиме».
Сур эчки анда кеп айтат:
«Баласысың Карыптын,
Кууп калбай артымдан,
Тоо бүткөнүн арыттың.
Таманы түштү жыртылып,
Бутуңа кийген чарыктын.
Карапайым эмесмин,
Кайберендигим аныкмын.
Айтканым укпай жүрчү элең,
Эми, мерген, кандайсың,
Сага мен, энелигим тааныттым.
Тилекти берсе жараткан,
Кайрылып жүзүн көрбөссүң,
Аз гана кытай калыктын.
Бербейсиңби, мергенди,
Уругум таза тергенди.
Каргадайдан карышып,
Картайганча кутулбай,
Карып жаным сенделди.
Далайдан бери Кожожаш,
Тартпадың менден чеңгелди.
Таалайыңа куп кылсын,
Ушу турган жерлерди.
Кайрылып жүзүн көрбөгүн,
Кайгырган кытай элдерди.
Мерген болбой куруп кал,
Аскадан түшпөй туруп кал!
Чөп саргайып, күз болсун,
Таманың алды түз болсун.
Туруп кал мерген аскада,

Тууганга кыйын иш болсун.
Кайрыла турган жагыңа,
Карагай чыксын бутактап.
Калгын мерген аскада,
Кара ташты кучактап.
Толгоно турган жагыңа,
Долоно чыксын бутактап,
Тосулсун жаның аскада,
Бозоргон ташты кучактап.
Чын кайберен мен болсом,
Карышкан мерген сен болсоң...
Каргап жатат Сур эчки,
Карышып жүргөн мергенди:
«Кабарың билип кытайдан,
Калкың көчүп келгенде,
Тегерек-Сазга конгондо,
Аз гана кытай тууганың,
Алдыңкы сазга толгондо.
Элден уста жыйганда,
Карагай кыркып кыйганда,
Түшүрүп мерген алмакка,
Аракетин кылганда.
Шатың сынып кыйрасын,
Атаң менен энеңиз,
Көзүнөн жашын тыйбасын.
Каалап алган Зулайка,
Кайгырып, боздоп ыйласын.
Ар бир кылган ишиңе,
Эч бир даба кылбасын.
Аскада туруп саргайып,
Арманда өлсүн бир башың.
Андан айла таба албай,
Аркан жыйып чогултуп,
Үстүңдөн аркан салганда,

Караңды көрсүн түшө албай,
Кайгырган мерген арманда.
Аркан салса жетпесин,
Кожожаш качан өлөт — деп
Жору айланып кетпесин.
Менден эмес кудайдан,
Кара-Үңкүрдө жатканда,
Калтырбай аттың сен бирөөн,
Карыганча мен сенин,
Кайгыңды тартып жүдөдүм.
Кабыл болсо кудайдан,
Ушул кылган тилегим.
Турган жериң зоо болсун,
Карга, кузгун чогулуп,
Качан өлөт мерген — деп,
Кадимкидей жоо болсун.
Акыры мага асылып,
Аска таш болду конушуң.
Каалап алган Зулайка,
Караны кийип ыйласын,
Сөөгүң ташта куурасын.
Элиң көчүп келгенде,
Эч бир айла кылбасын.
Акыры жадап тууганың,
Боюңду ташта мерген — деп,
Агайының чууласын.
Жерге түшпөй асылып,
Аскада калсын бир башың,
Каршыңда кызыл күңгөйдө,
Каалап алган Зулайка,
Караны башка салынып,
Мен кантем деп ыйласын.
Алдымбы мерген кегимди,
Алып келсин башыңа,

Ажал, деген өлүмдү.
Бир кезекте сен мени,
Сурасам бербей куураттың,
Алабаш теке теңимди.
Кайыр кош, мерген, эсен бол,
Кайгы тартып, кесел бол,
Мен айтып болдум кебимди».
Деп Сур эчки токтолду,
Айтар сөзү жок болду.
Айтканынан коркпостон,
Асканын туруп боорунда,
«Ата ушуну кантсем» — деп,
Кайран мерген Кожожаш,
Айбат кылып октолду.
Ачуу келет мергендин,
Эчкинин айткан сөзүнө.
«Аскадан түшөр амал жок,
Көрүнөт элем көзүңө.
Өлтүрүп койчу сен эмес,
Сенден өлчү мен эмес.
Бир ок менен жок болчу,
Качып жүргөн куу Эчки,
Катарың мага тең эмес».
Сөзүн айтып болгон соң,
Эчки кетти жөнүнө.
Бир убакта Кожожаш,
Кеткенин билбей калыптыр,
Ачууланып кебине.
Кайда кетти Эчки — деп,
Кожожаш тиктеп караса,
Асканын төмөн жагында,
Кетип барат Сур эчки,
Ак чаптуу күңгөй белинде.
Кетип калган экен — деп,

Кожожаш тиктеп карады.
Аскага камап койдум — деп,
Анын да көөнү тынгансып,
Артынан кууган баланы.
Ата турган экен — деп,
Кожожаш мерген санады.
Мылтыгы түшүп эсине,
Эки жагын карады.
Караса мерген туруптур,
Ак далыда жалтылдап,
Алты сайлуу Бараңы.
Ыраак кеткен Эчкини,
Окчо кармап шыкаалап,
Калды мерген бир атып,
Мергендигин карачы,
Бир аткан огу Эчкинин,
Бир буту болду жаралуу.
Өзүн өзү кайтарган,
Ок тийгизбей жалтарган,
Кыйын Эчки ал дагы.
Сур эчки анда ойлоду,
«Кайта барып көрөйүн,
Дагы эле өчү бар экен,
Карышып жүргөн балааны».
Эчки кайта келди эми,
Мергенди келип көрдү эми:
«Абайлатпай бир аттың,
Бир жак бутум сый аттың.
Жилигимди сындырдың,
Унутпас кайгы муң кылдың.
Орун болсо айтканым,
Оюмдан бир сөз чыгыптыр.
Кабарың угуп көчүшүп,
Калкың көчүп келгенде,

Аскадан кулап, бой таштап,
Адис мерген өлгөндө.
Өлгөнүң калкка билинсин,
Өзүңдүн жарың Зулайка,
Өксөп ыйлап жүгүрсүн.
Сөөгүң ташка илинсин,
Карыган атаң Карыпбай,
Калкың бүтүн бүлүнсүн.
Сөөгүң ташта кызарып,
Каның ташка төгүлсүн.
Карышып кууган Кожожаш,
Калкынан минтип бөлүнсүн.
Кайгырсын атаң өлдү — деп,
Чыкса кайтып түшө албас,
Кандай бир жерге келди — деп,
Турган жериң Аблетим,
Кожожаш өлгөн аска — деп,
Айта жүрсүн белгилеп.
Кууган менен карматпай,
Сур эчки түбү жеңди» — деп.
Сур эчки кетти жерине,
Жеттим го деп кегиме.
Кожожаш калды түшө албай,
Айланасы аска тоо,
Айласыз таштын чегине.
Сур эчки кетти кайрылып,
Аскада мерген кайгырып.
Таманынын алды түз,
Бир жалтаңды жай кылып.
Качан өлүп калганча,
Кожожаш ташка камалды,
Аблетимдин жеринен,
Ажырашты Эчкиден,
Антташкан шерттин жөнүнөн.

Турсун мерген аскада,
Сөз баштайлы элинен.

КОЖОЖАШТЫН ӨЛҮМҮ

Атасы бир күн түш көрсө,
Түшүндө көрдү баласын,
Аскалуу жалтаң кериден.
Түндө ушуну көрдүм — деп,
Сурады тууган элинен.
Тамаша кылды элдери,
Алжып калган адам — деп,
Дагы бир киши кеп айтты:
«Бу түшүңдө Карыпбай,
Тирүү экен балаң» — деп.
Тирүү деп эли айткан соң,
Кантип токойт Карыпбай.
Камынып калды барам — деп,
Кайдан да болсо жалгызды,
Издеп жүрүп табам — деп,
Карыпбай чыкты аттанып,
Кез келгенден сурады,
Аблетим Чаткалдын,
Жөнүн көргөн адам көп.
Карыпбай издеп баласын,
Талаага далай жатты эми.
Сурай берип кыдырып,
Аблетим аскадан,
Баласын издеп тапты эми.
Издеп тапкан себеби,
Асканын турса боорунда,
Карыпбай тиктеп көрөбү?
Аблетим өрдөп келатса,
Мурун көрүп Кожожаш,
Атам Карып экен — деп,

Добушту мурун береди.
Карыпбай укту жаңырык,
Кара таштан үн чыгат,
«Карыпбай!» — деп, жаңырып.
Кайрылып токтоп Карыпбай,
Калдыбы деп жалгызым,
Ушу жерден табылып.
Добушу мерген үнүндөй,
Кубаты кеткен картаң көз,
Тунарат аска билинбей.
«Кайдасың, жалгыз, кулунум,
Добушуң чыгат өзүң жок,
Кайгыңды тартып курудум.
Кыйкырган ташта сен кимсиң,
Мен, Карыпбай турамын...»
Аскадан мерген кеп айтат:
«Сен менин атамсың го» — деп, айтат.
Добушун улап таба албай,
Карыпбай келди жакындап,
Асканын жакын түбүнө.
Кубат алып кубанып,
Атамсың деген тилине.
Али Карып түшүнбөйт,
Ошонун кайсы кимине.
Түбүнө жакын келди эми,
Жалдырап, тиктеп шыкаалап.
Жалтыраган асканын,
Жарым орто ченинен,
Жалгызын Карып көрдү эми.
Анык көрүп карасын,
Эми тааныйт Карыпбай,
Издеп жүргөн баласын.
«Айрылган менин шорум да,
Көз көргөнүн шыпырган,

Ак шумкар элен колумда.
Асылып куубай Эчкини,
Жүрбөдүң, балам, тобунда.
Кайда экениң таба албай,
Кайгырып жүрөт Карыпбай.
Калыпсың, балам, улардай,
Кара таштын боорунда.
Айланайын, балам, — деп,
Канаттуу куштар жетпесе,
Ага кантип барам — деп.
Таптым десем зоодосуң,
Тынбады менин санаам» — деп.
Кожожаш мерген кеп айтат:
«Ыйлаба, ата, — деп айтат.
Аскадан көрүп ыйлаба,
Ата, жаның кыйнаба.
Пайдасыз, ата, мунуңуз,
Бакырып ыйлап жаткан мен,
Барбайт түшүп уулуңуз.
Антташып калган Эчкини,
Артынан жетип кармайм — деп,
Аскада минтип туруппуз.
Кубаладым, талбадым,
Аскага чыга бергенде,
Эчкинин куйругунан кармадым.
Куйругун кармап илешип,
Бир далай жерге барганым.
Куйругу чыгып колумдан,
Билбедим кайда калганын.
Андан көрө, атаке,
Элиңизге барыңыз,
Элиңди жыйнап алыңыз.
Эси бүтүн киши эле,
Зулайка биздин жарыбыз.

Усталарды жыйдырып,
Ыргайдан шаты салыңыз.
Айласын таап аскадан,
Түшүрүп мени алыңыз.
Аскада туруп өлбөсүн,
Азапта туруп жаныбыз.
Көп ыйлаба, атаке,
Кыйналбасын жаныңыз»,
Карыпбай турду: «макул — деп,
Кулунум, бул айтканың акыл» — деп.
Кайгырып жүргөн Карыпбай,
Кайраттанып калды эми.
Карасын көрүп кубанып,
Кайта элине салды эми.
Келерде көп күн жүрсө да,
Барарда ылдам барды эми.
«Жалгызымды көрдүм — деп,
Ооз-мооз сүйлөшүп,
Ойноп-күлүп келдим — деп,
Оюмдагыдай туш келди,
Өгүнкү көргөн белгим — деп.
Күн-түн өтпөй чечкин — деп,
Азандан артып жүгүңдү,
Агайын бүтүн көчкүн» — деп.
Карыпбайдын сөзүнө,
Катындар үйүн чечишип,
Калбастан эли көчүшүп.
Журтунда жалгыз жан калбай,
Бирин-экин мал калбай,
Айылы көчүп мергендин,
Алган жары Зулайка,
Арзыган иш табылбайт,
Азабын тартып зарланбай.
Арага нече конушуп,

Нечен күн өргүү болушуп.
Ашуусу бийик тоо ашып,
Агыны катуу суу кечип,
Бирин бири жүр дешип,
Келди көчүп Чаткалга.
Сугарып, багып, бышырып,
Эгинин оруп дыйкандар,
Кырман болуп жатканда,
Кытайлар көчүп келди эми.
Кыстарып койгон немедей,
Кыпчылган аска бийиктен,
Кожожашты көрдү эми.
Алган жары Зулайка,
Каршысы жакын кара таш,
Оро-пара келди эми.
Салам айтып чуулдап,
Укпаса да, укса да,
Агайын, тууган элдери,
Кытайлар келип конду эми,
Тегерек-Сазга толду эми.
Каргадай болуп көрүнөт
Кайран мерген бир башы.
Кайгысын айтып көрүшкөн,
Каалап алган Зулайка,
Кадырын билген курдашы,
«Эсенсиңби, мерген? — деп,
Кашыңа киши баралбас,
Таапсың конуш турууга,
Аблетим деген жерден — деп
Кантип жетет адамзат,
Кабарын айтып турбаса,
Катуу шамал желден — деп.
Каргадайда баш кошкон,
Кагылайын, мергеним,

Далайдан бери таба албай,
Ушу бүгүн көргөнүм.
Айласын кандай кылышат,
Аз гана кытай элдериң.
Канатым жок учууга,
Камалып турган аскаңды,
Мергеним, каруум жетпейт
Көрдүм бүгүн көзүңдү,
Укчу мерген сөзүмдү.
Уларлар чыкпас таштасың,
Убайым тарткан өзүңбү?
Пайдасы жок мылтыкка,
Бала кезде асылып,
Башың көрдү кесирди.
Кесир эмей эмине,
Жүрөгүм жалын болду чок,
Көргөн соң сенин түрүңдү бузууга.
Кыйналып жаның кысылып,
Туруптур жаның тириле.
Түшүрүп таштан алышка,
Айласы болот эмине?
Кайгырып жүргөн Зулайка,
Артыңдан издеп келүүгө,
Азамат сенде бала жок.
Жаталбай карап чыгууга,
Жатындаш жакын ага жок.
Кабарыңды билерге,
Кайгырчы тууган бири жок.
Кагылайын, жалгызым,
Кайраттуу жакын ини жок.
Айрылса мерген өзүңдөн,
Атаңдын көрөр күнү жок.
Алган жарың Зулайка,
Күндө бир жалын болдум чок.

Актай башым каралап,
Айдай бетим жаралап,
Калкымдан издеп сенделип,
Канча жерди аралап.
Табактай бетке так салып,
Далай күн издеп таба албай,
Талаада жүрдүк какшанып.
Келин болуп келгени,
Кенен ойноп кошулуп,
Керилип бирге баспадык.
Куу Эчкиге алдатып,
Азабың тартып аксадык.
Аксамак турсун чор болдук.
Азабың тартып кор болдук.
Жаным секет курманың,
Жалтаңдын жалгыз боорунда,
Жармашып мерген турганың.
Карагай, арча, бадал көп,
Кандай кылат тууганың?»
Анда мерген кеп айтат:
«Тегерек-Саздын жанына,
Шаркыратма аскага,
Зулайка, бекерге ыйлап какшаба.
Жер көпүрө салгыла,
Жетелеп бир-бир малыңды,
Мага күйчү эл болсоң,
Туш-туш жакка баргыла.
Карагай менен арчанын,
Түз-түзүнөн кыйгыла.
Зулайка, курулай ыйлап чыңырбай,
Мындай бир аракетти кылгыла.
Аркан менен бек чырмап,
Улаштырып жыгачты,
Жетер бекен шатыңар,

Алдынан сүйөп көтөрүп,
Асканы көздөй сунгула».
Тегерете үй тигип,
Тегерек-Сазга конушуп,
Аскада турган мергендин,
Айтымында болушуп.
Таш толтуруп, кум салып,
Жер көпүрө * салышып,
Керки *, чотун * кыстанып,
Аял, эркек дебестен,
Араа кайда аларда,
Карагайга жабышып.
Малдарына сүйрөтүп,
Кадагандын ордуна,
Улаштырып жыгачты,
Аркан менен таңышып.
Жетер бекен ушу — деп,
Аракетти кылышып.
Алып барып аскага,
Мергенди карай сунушуп.
Сунган менен жетеби,
Жип менен таңса турабы,
Карагайдын экөө,
Жыгылып кайра кулады.
Шаты жетчүү жерде эмес,
Тим эле, далбастап айткан бул кеңеш.
Шатыдан айла түгөнүп,
Айылдан аркан жыйышып,
Шатыдан булар түңүлдү,
Аракетти кылышып.
Үстүнөн аркан салмакка,
Асканын, эң үстүнө чыгышып.
Кабаттап аркан салса да,
Канча аркан жыйнап барса да,

Аркан салса жетпеди,
Аракети түгөнүп,
Айланын жаман кеткени.
Кантебиз деп кытайлар,
Кайтып келди жыйылып,
Заманасы куурулуп.
Кытайлар анда кеп айтат:
«Жалгыз мерген өзү өлбөй,
Бизди да кырат деп айтат.
Кырылып кошо өлгөнчө,
Мерген менен кошулуп,
Биз да кыйноо көргөнчө,
Турган жериң аска — деп,
Эчки кууймун деп жүрүп,
Жолугупсуң наска* — деп.
Айтсак боло мергенди,
Аскадан боюң ташта — деп.
Акыры чарчап кытайлар,
Айла жок кылар башка — деп.
Түшпөсүнө көз жетип,
Ажырап нурдан көз кетип,
Акыл менен эс кетип,
Түшүрө албай койгон соң,
Айрылганым ырас — деп,
Атасы байкуш Карыпбай,
Айтып жатат мурас кеп:
«Таппады айла аз элиң,
Аскадан жерге түшө албай,
Ушубу жалгыз өлгөнүң?
Карып кеткен кезимде,
Кайгырып ыйлап, атам — деп,
Колуң менен көмбөдүң.
Кой көрүнгүс туманда,
Коен атып бергеним,

Кагылайын, мергеним.
Аскадан түшпөй сен өлдүң,
Азабың тартып мен өлдүм.
Көзүм толо көрбөдүм,
Кучагым толо сүйбөдүм.
Каргадай жалгыз сен жоксуң,
Кайгысын тарттым дүйнөнүн.
Өйдө чыksam өбөгүм,
Ылдый түшсө жөлөгүм.
Кубат кылган медегим,
Ажалым жетип өлгөндө,
Атакем деп, чыңырып,
Артымда калган белегим.
Акыл, айла бизде жок,
Аскадан жокпу келериң?
Жалгыз туума, кулунум,
Сен аскада, биз жерде,
Кулунум деп, курудум.
Башыңа салган турбайбы,
Балам, ажалдын чалма куругун.
Каргадайдан үйрөнүп,
Кас болдуң, балам, кийикке,
Менин калганымбы күйүткө.
Кантип барам жаныңа,
Кагылайын көзүңөн,
Канаттуу куштар жеткисиз,
Балам, калдыңбы аска бийикте!
Алты сай бараң асынган,
Аяктай ташка жашынган.
Көк бараң мылтык асынган,
Көнөктөй* ташка жашынган.
Кабылан, жолборс, шер аткан,
Эчки, теке, кулжаны,
Эсептебей көп аткан.

Карып кеткен кезимде,
Канчалык кылган кызматың,
Калды, балам, эсимде.
Кайгыртып калың элиңди,
Калганыңбы, кулунум,
Кара асканын бетинде?!
анатың жасап кушка окшоп,
Калганыңбы, Кожожаш,
Караңгы жайга кетүүгө?!
Кайратың болсо айтып кет,
Каргадайда колдо өскөн,
Сарткошчу шордуу жетимге.
Эстесем кетет каруум,
Эки үйгө тийген жарыгым.
Эскирген атаң көзү өтсө,
Ээлөөгө ким болот,
Ээсиз калган малыңды?
Ээрчишип бирге жүрүүгө,
Эриксе ойноп-күлүүгө,
Эри балам ким болот
Зулайка сындуу жарыңдын?
Карыштың атып эчкиге,
Кара аскадан түшө албай,
Калды бутта чарыгың.
Картайган карып кишимин,
Кайсы адамга айтам зарымды.
Калса, балам, жакшы сөз,
Уккан кулак, көргөн көз,
Арткылар айта жүрүүгө,
Баламдын, ушундай деп тарыгы».
Картайып калган Карыпбай,
Кулунум деп, чыңырып,
Кыйлага үнү угулуп.
Кызыл күңгөй аскага,

Кырданып барып жыгылып.
Эсинен танып картаң чал,
Эл үстүнө жыйылып.
Энеси болсо эрте өлгөн,
Канча айткан менен ата да,
Асканын туруп боорунда,
Азаптуу, шордуу атам — деп,
Кожожаш айтып калды чыңырып:
«Бешенеде бактың жок,
Берсентим деп чыңырба.
Дайындармын өзүңдү,
Тууганың кытай урууга.
Түшүп барар айла жок,
Турамын таштын кырында.
Артыгым менин Зулайка,
Акылың бар киши элең,
Башкага Зулай бурулба.
Каңтарбай миндим кара боз,
Кайберенге болдум дос.
Каргадайдан баш кошкон,
Кадыркечим, Зулайка,
Калдыңбы жесир, кайыр кош!
Айласын кандай кыламын,
Аскада жалгыз турамын,
Колумда турат Ак бараң,
Көтөргөн жабдык куралым.
Ыйлаган менен түшүрбөйт,
Асканы кандай кыламын?
Жашымдан өстүм талаада,
Турбадым он күн бүтүндөй,
Тууганым сенин араңа!
Жолуктум Эчки балаага,
Курдашыңдан айрылып,
Каалап алган Зулайка,

Кайгыны жыйба санааңа.
Карыган атаң боздотпой,
Канимет кылып туруңуз,
Алты айлык бойдо балаңа».
Биригип өскөи Сарткошчу,
Бикиринде ойлонуп,
Шондо туруп мындай дейт:
«Бир сөзүм айтып калайын,
Бир тууган мерген агага.
Көзү барда сүйлөбөй,
Мергендин көзү өткөн соң,
Бекерге тентип калбайын,
Эли жок ээн талаага»,
Сарткошчу шонтип кеп айтат,
Сактап жүргөн сөздөрүн,
Зарланып жетим эми айтат:
«Айланайын, уялаш,
Бир тууган элек Кожожаш.
Сизди кармаган экен бекемдеп,
Турган жериң аска таш.
Мен, сөз укчу элем элиңден,
Ажыратып өзүңдү,
Ала албадык өлүмдөн.
Айлыңа айттың бир далай,
Анык тууган мен болсом,
Неге унуттуң көңүлдөн.
Эсим чыгып турамын,
Эстебей койгон жөнүңдөн.
Мерген, турган жериң аскабы,
Турсам ыйлап көрбөдүң,
Мен тууган эмес, башкабы?
Сенин, асылган жериң аскабы?
Али ушубакка чейин,
Айтпайсың бир ооз иним — деп,

Ата, энем сизден башкабы?
Айтып бер, мерген, энемди,
Жат элине көнөмбү?
Жатындаш тууган мен болсом,
Жарашпайбы мен айтсам,
Жанымда турган жеңемди?
Айтып бер, мерген, атамды,
Жат элиңе батамбы?
Жазып кет ойдо капамды.
Чыгардың мерген эсиңден,
Чыдай албай жөнүмдү,
Сураймын, аке, өзүңдөн.
Ээрчип жүрүп жетилген,
Эске албас мендей жетимден.
Ата, энем бөлөк жан болсом,
Өз жөнүмө кетиргин.
Канча адам айтып жүрсө да,
Бир тууган эмес экенмин.
Бир тууганым жок болсо,
Бул жерде турбайм, кетемин.
Агабыз мерген билдирдиң,
Аталаш эмес бөтөнүм.
Айтып кет, мерген, кебиңди,
Акыры бөлөк экенмин».
Кожожаш угуп тааныды,
Акыры турбай кетерин,
Анда мерген кеп айтат:
«Кайгырып жалгыз отурам,
Каргалар учпас кериде,
Карыган атам сооротуп,
Катары менен баргыча,
Каргадай иним, Сарткошчу,
Капаланбай тура тур,
Кайгы албай, иним, көөнүңө.

Шабдалы менен шалгамды*,
Эс акылым алгамбы.
Эскирген атаң сооротуп,
Эң артында айтканча,
Жетиле элек жаш нерсе,
Эсине алып калганбы.
Энелешпиз, тууганбыз,
Эчкирбе, иним, башкага,
Эл айтып жүрөт жалганды.
Атаң болсо карыптыр,
Алтымыш ашып барыптыр.
Башынан айтып келгенче,
Балалык кылып Сарткошчу,
Көңүлүнө алып калыптыр.
Кайрылып конот каз, өрдөк,
Карайган сазда көл үчүн.
Калкымда жатпай бир күнү,
Каңгырып жүрдүм эл үчүн.
Ой, кайран мерген жалгыз — деп,
Кайгырбайт бири мен үчүн!
Жасабай калсын мендейди,
Жалгыздык башка келбейби.
Жакшына Зулай жаны үчүн,
Жаштык кылба, Сарткошчу,
Жатындаш эмес, бөлөк — деп,
Иним, сени жат кишидей бөлбөйбү.
Кирбегин элдин тилине,
Айтканым жок бул сөздү,
Башка элиңдин бирине.
Анык тууган инимсиң,
Албагын кана дилиңе.
Сарткошчу, сага агаңдын,
Сактап жүргөн сөзү бар.
Саргайдым таштын боорунда,

Агаңдын акыл, эси бар.
Караны башка жамынган,
Кантемин деп чаңырган,
Иним, кайгылуу жеңеңди өзүң ал.
Учканы ушул дүйнөдөн,
Укпайт сөзүм билбеген.
Учтум элим араңдан,
Убайымдуу күн менен,
Өнөрүм кетти көмүлүп,
Кетейин айтып тил менен.
Кожожаш ташта, эл жерде,
Өз жанын өзү кыя албайт,
Бой таштап кулап келгенге».
Ачкадан суусап, мал чуулап,
Эли да кошо жадады,
Жайсыз конуш жерлерге.
Ошол ишти көргөндө,
Ойлоду мерген Кожожаш,
Өлмөгүм керек экен — деп,
Ойлоду мындай акылды.
Бу кордуктан көрөкчө,
Аскадан боюн таштоого,
Мерген, оңтойлонуп жатканы.
Зулайка анда кеп айтат:
«Тууганың келди жыйылып,
Туш-туш жакта карагай,
Кесилип жатат кыйылып.
Акылдан кеткен атакең,
Ар бир жерде жыгылып.
Башынан мерген экенсиң,
Азаптуу күнгө туулуп.
Аракет кылдык алууга,
Аскадан аман түшүрүп,
Айылга алып барууга.

Калдың мерген аскада,
Кандай кылам таарынба!
Келин кезде кейиттиң,
Эркин турбай эки жыл,
Эзилдим мерген мен мында.
Түгөндү менин тилегим,
Алты айлык бар бирдеме,
Кожожаш, сенден медегим.
Канча мыкты болсом да,
Караны башка салынып,
Кайгыңды тартып жүдөдүм.
Түгөнгөн экен сууларың,
Түк ылаажы жок экен,
Тирелген аска турганың.
Жаш кезимден айрылып,
Жалынга күйүп турганым.
Жамынып оокат кыларга,
Жакын жок экен тууганың.
Жаш балапан Сарткошчу,
Жашытып ыйлап кыйнадың.
Кайрылып учкан каз, өрдөк,
Карала моюн бозу бар.
Кадыркечиң Зулайка,
Каалоом сенде, бейлим ак,
Караңгы жайда кошуп ал.
Кыялап учкан өрдөктүн,
Кызыл моюн бозу бар,
Кыз алган жарың Зулайка,
Кыялым сенде, бейлим түз,
Кыямат жайда кошуп ал!
Турган жериң аска — деп,
Ким айтат боюң ташта — деп,
Жалганда жүрүп жолуктуң,
Жаныңды бербес наска» — деп.

Анда мерген кеп айтат:
«Кейибегин, алганым,
Кетти ичимде арманым,
Бир Эчкинин зарпынан,
Билбедим ташта калганым.
Бир мерген деп чуулдап,
Анык болду Зулайка,
Караны кийип кайгырып,
Жесирлик күндө калганың.
Кыйнабайын баарыңды,
Кырбайын бекер малыңды.
Эптеп жерге алып кет,
Эскирген Карып чалыңды.
Эсиңе ал, сен Зулайка,
Эсилиң, мерген парыңды.
Эчкини кууп, ташта өлдүм,
Кимге айтайын зарымды.
Өлүүгө өмүр кыскарды,
Кайыр кош, журтум, кары-жаш,
Эми таштайм жанымды.
Алты айлык болсо боюңда,
Эмне деген акыл бар,
Зулайка, сенин оюңда,
Түшөргө айла таба албай,
Ажалдын кургу моюнда.
Ала карга, сагызган,
Айланып зоодо жүрүшөт,
Кызылым чокуп тоюуга.
Зулайка эгер кыз туусаң,
Атын Каныш койдургун.
Мергенден калды берсент — деп,
Бешикке салып той кылгын.
Эркек туусаң Зулайка,
Атын койгун Молдожаш,

Мергенден калган белек — деп,
Менден тууган жан болсо,
Сөөгүмдү издеп келет — деп.
Асты оюмда жок эле,
Аскада жаным өлөт — деп.
Ак бараңды таштаймын,
Темири түшсө тегизге,
Терип алып, түйүп кой,
Түбүндө болор керек — деп.
Каары жаман өлүмдүн,
Калың эл сенден бөлүндүм.
Кадырын эстен чыгарба,
Кайран мерген теңиңдин!»
Деп Кожожаш айтканда,
Элинин баары чуулдап,
Эми мерген кулайт — деп,
Уккан кулак, көргөн көз,
Улуу, кичүү дуулдап.
Калкынын баарын дарбытып,
Айласын кандай кылам — деп,
Алган жары Зулайка,
Азабын тартып, кан жутуп.
Жүрөгү кызыл чок болуп,
Жүрө албай калды токтолуп.
Жан кургур кыйын кыймакка,
Эки, үч жолу аскадан,
Таштайм деп боюн Кожожаш,
Тура калды октолуп.
Улам муздак суу ичип,
Күйүт деген кыйын иш,
Күйдү Зулайка от болуп,
Аял, эркек дебестен,
Кантип боюн таштайт — деп,
Карап калды топтонууп.

Өмүрү кыска өлүүгө,
Өз башына кыйын иш,
Өлүмгө жанын берүүгө.
Өксүгөн кыйын капалык,
Түштү Зулай келинге.

Өлөм деп бирөө чыңырып,
Кара асканын боорунда,
Каргадай болуп турганда,
Кандай баатыр эр керек,
Айныбай тиктеп көрүүгө.
Катарланып кашына,
Калк карашып калды дейт.
Куласа сөөгүн тосом — деп,
Курдашы байкуш Зулайка,
Түбүнө жакын барды дейт.
Ийниндеги Ак бараң,
Мерген, ийнинен жулуп алды дейт,
Бош жип менен таңды дейт.
Таштады дейт бараңын,
Ар бир ташка бир тийип,
Талкаланып бараңы,
Майдаланып калды дейт.
Шибегедей темирди
Издеп жүрүп Зулайка,
Зорго таап алды дейт.
Мергенден калган белек — деп,
Бекем түйүп салды дейт.
Өлүүдөн мерген качпады,
Өксүп ыйлап чыңырып,
Өлгөнүм ушул элим — деп,
Өзүнүн боюн таштады.
Эл калды чуулдап бүлүнүп,
Эзилип ыйлап Зулайка,

Эл, кантем, — деп жүгүрүп.
Карыпбай жатат бир жерде,
Кайышып, сынып, бүгүлүп.
Касаптын сойгон этиндей,
Кайкайган бодур аскага,
Калды дейт сөөгү илинип.
Кан чокучу кузгундар,
Калбастан келди үйүлүп.
Өлгөн менен кошо өлбөйт,
Өксүп ыйлап туугандар,
Өрт өчкөндөй түңүлүп.
Кара таштын түбүнө,
Караны кийип үн тартып,
Кадыркечи Зулайка,
Кайгырып ыйлайт, муң тартып.
Айрылышып мергенден,
Азандан чечип, жүк артып,
Жерине көчө баштады,
Агайын, тууган элдерден.
Атаңды* комдоп*, жүк артып,
Айылы көчтү жерине,
Алганы Зулай үн тартып.
Кара нар* комдоп, жүк артып,
Калкы көчтү жерине.
Кадыркечи Зулайка,
Кайгырып ыйлап, үн тартып.
Актай башын каралап,
Айдай бетин жаралап.
Көзүнүн тирүү барында,
Көп күнгө чейин кытайлар,
Мергенге турган каралап.
Жер көпүрө салышып,
Малы ачкадан калышып,
Кайта көчтү жерине,

Мергенди жайлап салышып.
Башына кара чулганып,
Кадыркечи Зулайка,
Кайгырып ыйлайт муңданып.
«Айласын таппай жалтаңдын,
Аракет кылдык, мергенге.
Алалбай таштан өлтүрдүк,
Ажырап кетип барабыз,
Ата конуш жерлерге.
Кайгырдык далай, мергенге,
Алты күн өмүр сүрсө да,
Алып кетсемчи Таласка,
Мен, баякыда артынан жөө келгенде.
Кайгырдык далай, мергенге,
Кашымда беш күн жүрсө да,
Калтырбай алып кетсемчи,
Мен, калкымдан жөө келгенде.
Караймын калкта мерген жок,
Кайран эрден ажырап,
Кайтып бара жатабыз,
Калкым өскөн жерлерге.
Жайылган тегиз саз беле,
Жалгызым, жаш өмүрүң пас беле?
Жармашкан жерден өлгүдөй,
Ошол аска, ажалың жетчү таш беле?
Тууганың издеп келди эле,
Тууган жериң Каракол,
Турмушуң кытай элде эле.
Туйгунум, сенден айрылып,
Тулданчы * бейбак мен беле?
Тууганың келип ала албай,
Турган жерден өлгүдөй,
Туюк жалтаң аска таш,
Сенин, турпагыңды алган жер беле?!

Өз атаң издеп барды эле,
Ылайыгы болбоду,
Ыргайдан шаты салды эле.
Ырыскың сенин элден аз,
Өксүп кайттык аскадан,
Өз элге кайра кошулбас,
Мерген, өмүрү келте жан беле?»
Караны кийип кайгырып,
Кан жутуп ыйлап Зулайка,
Кайтып келе жаткан кез,
Катарынан айрылып.
«Энекем мени тууганда,
Жасаган экен ушундай,
Эмгектүү, шордуу жан кылып».
Караны кийген Зулайка,
Кайгырып ыйлайт, үн тартып.
Беш тырмак салды тамгалуу,
Зулайканын өңүнө.
Бетине тамга салбаса,
Кайгырган жок деп калк айтчу,
Дүйнөдөн кеткен эрине.
«Кошулбадың, Кожожаш,
Калың кытай тобуңа.
Ажалы жеткен өлүчү,
Арман менен кайгым көп,
Кара кылып турууга,
Колумда бала жогуна,
Алдырдык, мерген, өзүңдү,
Ажалдын жайган торуна».
Арага конуп, жол жүрүп,
Аз гана эмес, мол жүрүп,
Кайта келип калк конду,
Ата конуш жерине.
Кайгынын түштү чоктору,

Зулайканын көөнүнө.
«Аял бойдок өтпөйбү,
Башында тийбей мергенге,
Жүрсөмчү же жөнүмө!
Караларга паана жок,
Кайраттуу уул бала жок,
Кагылайын, жалгызым,
Кантип турам элиңе?»
Инисиндей Сарткошчу,
Атасы бөлөк нерсени,
Зулайка, анчалык албайт көөнүнө.
Кайта келип кытайлар,
Конушка конду курчалып,
Кожожаштан түңүлүп,
Конду кытай тынч алып.
Кожожаштын ак өргөө,
Айылдан алыс кондуруп,
Капшытка койду тул салып.
Караны кийип Зулайка,
Отурат ыйлап, үн салып.
Карып калган Карыпбай,
Акылынан танды эми.
Жалгызынын айынан,
Жарабай байкуш калды эми.
Тушуна желек сайдырып,
Турат ыйлап Зулайка,
Тул түбүндө кайгырып.
Келбейт мерген тирилип,
Кейиген элге кайгырып.
Жашы кайткан кезекте,
Турбай калды Карыпбай,
Жалгызынан айрылып.
«Кармадың мылтык бараңды,
Катыны ыйлайт Зулайка,

Кайгырса мерген табамбы?
Калган туяк белек — деп,
Калтырбай кеттиң, балаңды.
Кашайган менин бактым жок,
Кайгылуу күндө жаралды.
Адис деп аттың бараңды,
Адашкан мерген курбумду,
Арманым айтсам табамбы?
Аман тууп, көз көрсөм,
Тарбиялап өстүрсөм,
Алты айлык калды боюмда,
Артыңда калган балаңды».
Алты айлык бойдо баласын,
Аз күндөн кийин төрөдү.
Эркек төрөп Зулайка,
Элинин баары кубанып,
Калды деп мерген белеги.
Эркек туусаң балаңды,
Молдожаш деп, ат кой деп,
Айтып кеткен эмеспи,
Кече, кайран мерген берени.
Кубанышып, мал союп,
Кучактап жерден алышып,
Келиниң эркек тууду — деп,
Келжиреп калган Карыпка,
Сүйүнчү сурап барышып.
Баланын деми ушундай,
Балдар менен Карыпбай,
Кубанганы ушунча,
Кошо чуркап жарышып.
Карыпбай келди кубанып,
Кожожаш кайтып келгенсип,
Кубатка толуп чыңалып.
Бир мал союп, байкуш чал,

Элинен бата дуба алып,
Молдожаш деп ат койду,
Кайгырып жүргөн Зулайка,
Капасы чыгып шат болду.
Кайран мерген жалгыздан,
Аман болсо Молдожаш,
Бир калган туяк зат болду.
Капшытынан тулду алып,
Желекти кайрып сындырды.
Жесир калган Зулайка,
Жетим да болсо туяк — деп,
Желпинген көөнүн тындырды.

МОЛДОЖАШ АТАСЫНЫН ДАЙЫНЫН УКТУ

Жыл маалына күн жетти,
Бир мал союп бата окуп,
Аткалды баштан милдетти.
Агадан калса ини — деп,
Агайын тууган башка элдер,
Айтышып жүрчү бир кепти.
Калк айтса катын тил алмак,
Артында калган жесирди,
Аганын зайбын ини алмак.
Зулайка сулуу сүйсүн — деп,
Сунуш кылды эл-журту,
Саламат жанын кор кылбай,
Сарткошчуга тийсин — деп.
Мергендин ордун кур койбой,
Ошо да болсо бир тууган,
Зулайкага, каралашып жүрсүн — деп.
Жетим да болсо Сарткошчу,
Ал кезде, жетилип калган күрсүлдөп.
Калк сөзүн жок деп айтабы,
Кайран келин акылман,

Зулайка, абдан түрүн байкады.
Ээрчип жүрүп чоңойгон,
Ээледи Сарткошчу.
Эси бүтүн Зулайка,
Эл сөзүнө жыгылды.
Карыпка акыл салышып,
Калк бир күнү жыйылды.
Каламы бар молдосу,
Калган жесир катынды
Сарткошчуга буюрду.
Макул болду ушу сөз,
Тууганы кытай калкына.
Мергенден калган Молдожаш,
Жашы келди алтыга.
Жаш кезинен жармашып,
Жаанын түштү артына.
Чырпыктан кылган жааны,
Чындап атса тийгизет,
Тыйын эмес жартыга.
Атасынан баласы,
Абдан кыйын болот — деп,
Атагы чыкты жалпыга.
Атасы мерген киши — деп,
Өзүнө окшош жүзү — деп,
Өткүр болду Молдожаш,
Карга, кузгунду шыкаалап,
Жаа менен атып түшүрөт.
Кийгени чокой, боз чепкен,
Тааныбайт эч бир киши — деп.
Конушу толо эл конуп,
Колунда жүргөн Сарткошчу,
Кожожаштын ордуна,
Колтукташты Зулайка,
Койнуна жатып эр болуп.

Мергенден калган Молдожаш,
Келди жашы жетиге.
Карга, кузгун тирүү калбайт,
Консо айылдын четине.
Бешим ченде беш киши,
Өңөрүп алып мылтыгын,
Бастырып бара жатышат,
Ак карлуу тоонун бетине.
Жүгүрүп жетти Молдожаш,
Кара жолдун четине.
«Мылтыгы бар беш киши,
Кайрылып кулак салгыла,
Жетимдин айткан кебине.
Мен да кошо барайын,
Силердин барган жериңе».
Али бала биле элек,
Апасы айтпайт жашырып,
Атасынын жөнүнө.
Кайрылып токтоп беш мерген,
«Кайрандын уулу жетим — деп,
Бери келгин, балам, бери — деп,
Тааныбадык сени — деп,
Кимдин уулу болосуң?
Атаңдын айтчы жөнүн» — деп.
Молдожаш жетим мындай дейт:
«Уругум кытай элден дейт,
Колумда чырпык жаам бар,
Короого келбейт сагызган,
Жүгүрүп жүрөм эрбеңдеп.
Атам экен Кожожаш,
Агайындар айтышат,
Алда качан өлгөн — деп.
Кузгун, карга баары тең,
Куру чырпык жаамдан,

Кутула албайт менден — деп.
Атабыз экен Кожожаш,
Агабыз экен Сарткошчу,
Апамды алып берген — деп.
Апам ажыраган киши экен,
Абалы мурун эрден — деп.
Көргөн жокмун атамды,
Көп биле албайм мен жөнүн,
Алдагы көңдөй темир аттарды.
Ар кимиңде бир мылтык,
Кылып бара жатасыңар,
Эминеге сапарды?
Ала бар мени акелер,
Атканыңды көрөмүн,
Көрө элекмин үйрөткүн,
Мылтык деген өнөрүн.
Дүнүйөдө өз оюм,
Мылтыкты жакшы көрөмүн.
Учкаштыр, аке, бирөөңөр,
Улуу тоого барганда,
Аттарың багып жүрөмүн.
Бала кезде мылтыкка,
Ышкылуу болду жүрөгүм.
Силердейден көрбөсөм,
Дары салып аткандын,
Тартибин кайдан билемин.
Ала барсаң, аке — деп,
Силерден ушул тилегим».
Баланын угуп сөзүнө,
Пайдасын көргөн Кожожаш,
Баарынын түштү эсине:
«Короодон малды сойдурбай,
Кожожаш этти жегизген,
Аркар менен кулжадан,

Атчу эле тандап семизден.
Айланайын, чырагым,
Атаң сенин Кожожаш,
Адис болгон киши эле,
Мергендиги келишкен.
Шым шымалуу мерген — деп,
Шыралга* деп барганда,
Атып койгон эчкисин,
Шыйрагын кеспей берген — деп.
Тиктегени өлгөн — деп,
Тилегин кудай берген — деп,
Аскадан аткан эчкиси,
Алдына кулап келген» — деп.
Беш мергендин бирөсү,
Аттан түшө калды дейт:
«Мен барбайын, сен баргын,
Байкуш атаң бар чакта,
Пайдасын көп көргөм — деп.
Атанын ордун басарсың,
Аман болсоң чырагым.
Атаң мерген Кожожаш,
Аска ташта өлгөн — деп.
Артынан барып ушул эл,
Түшүрө албай аскадан,
Түңүлүшүп келген — деп.
Тирүү кезде Кожожаш,
Үй башына бир-бирден,
Атып келген кийигин,
Түтүнгө бөлүп берген — деп.
Атаң мындай болгон — деп,
Айтпаган туура бирөө да.
Апаң болсо, жаш ко — деп,
Жашыргандыр сенден — деп.
Жүгүрүп келдиң атайы,

Жүрөгүң сүйүп делбеңдеп».
Баланы карап бет алып,
Баягы мерген сүйлөдү.
Бирөөнөн башкасы,
Бул баланы сүйбөдү.
Атасы минтип өлгөнүн,
Молдожаш мурун билбеди.
Азыр укту Молдожаш,
Ушундай деген жүйөнү.
Молдожаш анда кеп айтат:
«Бара турган жериңер,
Кайсы тоонун арасы?
Жанагы сөзүң кайта айтчы,
Калды бекен чаласы.
Кабарын айтпайт эч адам,
Мен, ошол Кожожаштын баласы.
Атаң мындай болгон — деп,
Алигиче бир айтпайт,
Менин, апамдын кандай санаасы.
Апам тийген башкага,
Кабарын бүтүн билейин.
Жанагы айткан сөзүңдү,
Кайтарып аке баштачы.
Менин өз атакем Кожожаш,
Өлдү эле кай тоо аскада?
Белгисин билсең дайында,
Билбеген ишти билдирсең,
Аке, бир жаныңа кайыр да.
Акебиз өлсө аскадан,
Жүргөнүм бекер айылда.
Айрылган экем атадан,
Аныгын абдан сурайын,
Өзүмдүн тууган апамдан.
Апамдан сурап акемдин,

Аныгын бүтүн билейин.
Атабыз болсо Кожожаш,
Аскада сөөгүн калтырып,
Айылда кантип жүрөйүн!»
Деп ошентип Молдожаш,
Айтып сөзүн түгөттү.
Байкабай жүргөн бала эле,
Көтөрүп койду жүрөктү.
Төрт мергендин, бири туруп муну айтат:
«Жаш кезинде жармашкан,
Жаа менен кармашкан.
Жаныңды жеген немесиң,
Жаныбызга келесиң.
Жармаша бербе мылтыкка,
Асыла бербе түбүндө,
Атаңдай болуп бир күнү,
Сен да аска-ташта өлөсүң.
Алып барбай эле койсокчу,
Бирөөнүн жетиле элек немесин».
Жактырган мерген кеп айтат:
«Аркама мингин» — деп айтат.
Учкаштырып баланы,
Алып барышты талаага,
Ат кайтартып коюшту.
Ат кайтарып турганда,
Баласын арттан ээрчитип,
Басып келди бир аркар,
Кашына келип турду эми,
Атайын деп аркарды,
Молдожаш акыл кылды эми.
Жүгүрүп барды Молдожаш,
Учкаштырган мергенге.
«Аттардын турсам жанына,

Баласы бар артында.
Шашып калдым көргөндө,
Атып бер аке ошону,
Алып барайын элдерге,
Атып берди бирөө — деп.
Айылым айтсын ыракмат,
Адис мерген силерге».
«Атасыңбы өзүң — деп,
Бир жагын жумуп көзүң — деп.
Ышкылуу бала экенсиң,
Жаза атпай турган кезиң» — деп,

Мылтыгын бере салды дейт.
Мурун мылтык атпаган,
Кубанып кетип Молдожаш,
Жүгүрүп жакын барды дейт.
Милтени кыстап даярдап,
Болжолдуу жерге барды дейт.
Боордо турган аркардын,
Бир атканда Молдожаш,
Козусун атып салды дейт.
Жүгүрүп жетип мууздап,
Мурун мылтык атпаган,
Кубанып бала калды дейт.
Мерген келди артынан,
Молдожаш менен мергениң,
Бала аткан козу аркарды,
Бөлүп алды жартыдан.
«Олжобуз болду, жүргүн» — деп,
Учкаштырып баланы,
Жолуккан жолдун жээгине,
Түшүрүп мерген салды дейт.
Түгү чыгып бетинин,
Дүглөй киши кептенип,
Жарты этин бала көтөрүп,
Бала, таарынганып барды дейт.
Акылы артык Зулайка,
Айттырбастан баланы,
Түрүнөн таанып калды дейт.
Киргизип этти үйүнө,
Эч бир сүйлөп кеп айтпай,
Бала, эшикке жатып алды дейт.
Эзилип ыйлап Зулайка,
Эсилден калган туякка,
Эми басып барды дейт.
Зулайка туруп кеп айтат,

Азыраак эмес көп айтат:
«Кайда барып келдиң — деп,
Кабагың ботом салыңкы,
Кайгыны кимден көрдүң — деп.
Кимден жаман кеп уктуң,
Капаны кимден көп уктуң?
Качан өлгөн өз атаң,
Карыбы сенсиң бул журттун.
Жатпачы, турчу, жалгызым,
Жардамчы сага ага жок,
Жамандык келсе башыңа,
Жашынарга паана жок.
Кайрылчу сага тууган жок,
Кагылайын, кулунум,
Как жүрөккө салба чок.
Алып келген этиң эмине?
Кошулуп качан сен бардың,
Мергендердин бирине?
Жатпагын, балам, тур өйдө,
Кирсеңчи ботом үйүңө,
Бирөөдөн келтек * жедиңби?
Бирөөдөн кордук көрдүңбү?
Алың жетпей, кулунум,
Арманда болуп келдиңби?
Канаттуу бирөө кактыбы?
Камчылуу бирөө чаптыбы?
Капа болуп, жалгызым,
Ошон үчүн жаттыңбы?
Көтөргүн, балам, башыңды,
Көңүлүңө кайгы алып,
Өксүтпө өмүр жашыңды.
Чырпыктан жаа жарагың,
Чырымталсың, карагым,
Эмитен мылтыкка асылба,

Боло элек сенин барарың.
Жетиле элек, жетимим,
Толо элек жаштык кетигиң.
Кууратпа, балам, өзүмдү,
Кулунум, укчу сөзүмдү,
Кайсы адам кылды кесирди?
Кабагың бүркөп таарынып,
Кайсыдан көөнүң эзилди».
Молдожаш башын көтөрүп,
Энесине кеп айтат,
Уккан сөздү эми айтат:
«Угуп тур, апа, мен сүйлөйм,
Убайым тартпа» — деп айтат.
Каргадай уулу кеп айтат,
Кабагын бүркөп кайгырып,
Калк айткан сөздү эми айтат:
«Сураймын, эне, сырыңды,
Кууратпа жалгыз уулуңду.
Кулагым укту бир сөдү,
Чечип бер менин муңумду.
Жашымдан чырпык жаа алып,
Жабыштым канат учканга.
Жалган жерин көп айтып,
Апа сен, жалгызыңдан кызганба.
Маанисин чечип бүт айтпай,
Байкуш жетим жалгызды,
Басып бербе душманга.
Айлыбыз кытай элден — деп,
Ар кимден угуп келгем — деп,
Айланайын, апаке,
Айтчы, ырасын угайын.
Атам кайда өлгөн — деп.
Түгөл айт, апа, жашырбай,
Бекитип бирин таштаба.

Мейлиң, апа, айтпасаң,
Мен барам сурап башкага.
Өз атам экен Кожожаш,
Өлгөн дейт кайсы аскада?
Мергендин көзү кийикте,
Мен үчүн көөнүң иритпе.
Айтпай, апа, ырасын,
Азыртан мени түңүлтпө.
Атабыз экен Кожожаш,
Өчөшүп кууп Эчкини,
Өлүгү кай тоо бийикте?
Уктум, апа, кабарын,
Ушул убакка чейин,
Атамдын жөнүн айтпасаң,
Ачылбайт көөнү балаңын.
Азыр жашмын бара албайм,
Угузуп койгун кабарын,
Качан өлгөн атабыз?
Жашырып жүргөн апабыз,
Атанын жөнүн айтпасаң,
Ачылсын кантип капабыз.
Жашырба, апа, уулуңдан,
Жалгыз экен туулган.
Атаң, балам, мындай — деп,
Айтпайсың неге мурунтан?
Көргөн жалгыз балаң мен,
Көңүлүң неге бурулган.
Айтсаң боло жашырбай,
Атабыздын насилин*.
Көзүнүн тирүү чагында,
Кылган мээнет кесибин.
Атамдын жөнүн айтпастан,
Аны менден жашырдың.
Атамдын жөнү муң беле,

Кандай жумуш иш менен,
Аскага барып турду эле?
Калтырып сөөгүн аскага,
Кандай жан кесир кылды эле?
Дайынын менден бекитип,
Атабыз экен Кожожаш,
Же айтпай турган сыр беле?
Айтып бер, апа, угайын,
Атабыздын себебин.
Айтпаган менен башка айтат,
Атамдын кылган өнөрүн.
Угуп келдим бирөөдөн,
Ушу сапар дарегин.
Айтпасаң түгөл, апаке,
Азасын күтүп атанын,
Ачкадан жатып өлөмүн!»
Бала кургур чорт айтып,
Эсин жаман чыгарды,
Зулайка сындуу эненин.
Эси чыкты Зулайка,
«Эми кандай кылам — деп,
Кара оозуңа кан толгур,
Кандай неме айтты экен?
Кабарын айтсам мергендин,
Каргадай балам жаш эле,
Издейм деп, элден чыгар — деп,
Жетиле элек жаш бала,
Жанына жабыр кылар» — деп.
Зулайка туруп кеп айтат:
«Айланайын, чырагым,
Атанын жөнүн сурадың.
Айтып койсом дайынын,
Айылда турбай кетет — деп,
Өзүңдөн чочуп турамын.

Коркомун, балам, жашыңан,
Козголгон жүрөк басынам.
Аблетим, Чаткалдын,
Артынан кууп Эчкинин,
Атаңыз өлгөн ташынан.
Азыр жашсың балапан,
Айтып койсом турбайт — деп,
Атаң сенин Кожожаш,
Аны үчүн сенден жашырам.
Дайынын айтпай жүргөндө,
Талаадан угуп келипсиң.
Ташта өлүптүр атам — деп,
Дабышын мага айтпайт — деп,
Тартынып жүргөн апам — деп.
Атаң мерген Кожожаш,
Азабын баштан өткөргөн,
Жетимим, ботом, жаш калып,
Жесирлик жайын көп көргөм.
Алты айлык калдың боюмда,
Азыр жашсың коркомун,
Атаңды айтып коюуга.
Балапан түгүң түшкөнчө,
Балакатка жеткенче,
Чыкпасаң балам колумдан.
Эчкинин кууп артынан,
Ээрчип атаң кеткенде,
Элден чыгып, жөө издеп,
Эмгекке нечен союлгам.
Жашырам кантип сырымды,
Жашсың, балам, жалгызсың,
Жашырып жүргөм мунумду.
Чырпыктан жаа, ок кылып,
Чымчыкты аттың шактардан.
Чырымтал жүнүң түшсүн — деп,

Чынында сенден сактангам.
Балалыктан өткөндө,
Баатыр атаң мергендин,
Барсаң сөөгүн табасың,
Аблетим менен Чаткалдан.
Колумдан чыгып кетер — деп,
Козголуп калган куу жүрөк,
Коркуп жүргөм айткандан.
Атаңыз болот Кожожаш,
Айт деп мени кыйнадың,
Атанын жөнүн издөөгө,
Азыр, балам, башың жаш.
Түп куйругу бир тутам,
Тулпарлар кантип жүгүрсүн.
Туугандан жалгыз баласың,
Турбай кетсең колумдан,
Тул сактадым нече жыл,
Тууган жок башка ким күйсүн.
Жал, куйругу бир тутам,
Жароокер кайдан жүгүрсүн.
Жалгызсың, балам, атадан,
Жатындаш тууган сенде жок,
Атаңды издеп сен кетсең,
Жалдырасам ким күйсүн?
Каракожонун кызы элем,
Каалап тийген мергенге,
Эркин бир жыл толбостон,
Алып мени келгенде.
Аркар, кулжа, эчки атып,
Адис экен атаңыз,
Агайын тууган элдерге.
Калкына кийик эт берип,
Кан сасытып, эт бөлүп,
Кайран атаң Кожожаш,

Кандай кылган кызматты,
Калкың кытай элдерге.
Карыган сенин чоң атаң,
Кайда жүрөт балам — деп,
Кабарын сурап келгенде,
Катын да болсом издедим,
Кайрат кылып мергенге.
Чоң атаң барып баласын,
Абылетим аскадан,
Аман көрүп келгенде,
Аракет кылып аскадан,
Түшүрүп мергенди алмакка,
Айлыбыз көчүп чогулуп,
Аркан салып, эл жыйнап,
Аракет кылдык мергенге.
Жалгыздын жайы жаман иш,
Кулачтап жерге жыгылып,
Куруган сенин чоң атаң,
Кулунунан ажырап.
Жашы кайткан бечара,
Алжып калган өлгөндө.
Жашарып кайта чыңалып,
Жалгыздан калган белек — деп,
Кубанып жүрөт атакең,
Кудай сени бергенде.
Азыр, балам, издебе,
Атаңыздын сөөгү,
Абылетим деген жерлерде.
Артынан издеп сен кетсең,
Азаптуу күнгө чыдабай,
Айылда турбай мен кетсем.
Кайрыларга киши жок,
Карып калган чоң атаң,
Кайыр сурап сандалып,

Калкка болор шерменде.
Тирүү жерге кире албайт,
Жан кургур таттуу өлгөнгө.
Азыркы атаң Сарткошчу,
Аталаш эмес мындайраак,
Агайын экен мергенге.
Барбаймын де бу жылда,
Балам, мен баарысын айтып бергенде.
Түшүрөр айла табалбай,
Жан жүрбөгөн жалтаңдын,
Жанына жакын баралбай,
Абалы мурун аскадан,
Атаң сенин Кожожаш,
Ак бараңын таштаган.
Алты айлык элең боюмда,
Эркек туусаң балаңды,
Молдожаш деп ат кой — деп,
Атакең шордуу какшаган.
Ак бараңдын темири,
Теңгедей темир түшпөгөн,
Темирин таап алам — деп,
Таш аралап, суу кечип,
Нечен күнү издегем.
Шибегедей темирди,
Шимшилеп жүрүп тапкамын.
Таберик* деп ошону,
Далай жылы сактадым.
Темирге кошо жуурутуп,
Алмабаш деген мылтыкты,
Арнап сага жасатып,
Ак сандыкка катканмын.
Айтат болчум бул сөздү,
Айтсам кетип калар — деп,
Сенден коркуп жатканмын.

Жашырбайм сенден билгеним,
Жайы ушундай атаңдын.
Жаш өмүрүң кыйналтып,
Балалык кылып жүрбөгүн.
Персентим сени кайтарып,
Менин айтпай жүргөнүм».
Энесинен эми угуп,
Эч калтырбай кеп угуп,
Апасынан кеп угуп,
Атанын жөнүн эми угуп.
«Арнап кылган бараңың,
Алып келчи, апа, көрөмүн.
Анык сырын уктум — деп,
Ак сүтүн берген энемин.
Мейли кары, мейли жаш,
Бешенеден көрөмүн».
Уккан соң бала тынч жатпайт,
Атасынын себебин.
Ээрчитип үйгө барды эми,
Эл чогулуп калды эми.
Чогулушкан көп элге,
Молдожаш кеңеш салды эми.
«Кары, жаш тууган калкымсың,
Урукташ тууган жалпымсың.
Уккан соң жетим Молдожаш,
Умтулбай неден тартынсын.
Бир максатты көздөймүн,
Жалгандан кеткен атамдын,
Жазаты кайда издеймин.
Ким издесин атамды,
Энем мени туубаса.
Атабыз экен Кожожаш,
Аскада калат сөөгү,
Артынан издеп жыйбаса,

Ажалы жеткен өлбөйбү,
Азапты бенде көрбөйбү,
Артында калган перзенти,
Атасынын жолуна
Аманат жанын бербейби?
Калыптыр сөөгү талаада,
Кагылайын, атамдын,
Кабар албай тим койсом,
Кайрандын жалгыз уулу — деп,
Ушул иши туура — деп,
Калк айтсын кантип мендейди?
Атанын сөөгүн кууратып,
Айылда жүрсөм эстебей,
Акыры бир сөз, жаманат
Өз башыма келбейби?
Кое бер, апа, мендейди,
Атамдын сөөгүн табайын,
Ак ылайга коштуруп,
Аруу жууп кепиндеп,
Кара жерге көмөйүн.
Карып жаным соо болсо,
Кайрылып кайта келейин.
Кабарын айтпай бекитип,
Ушул убакка чейин,
Угузуп бир ооз сүйлөбөй,
Уурданып жүрүпсүң,
Укчу, апаке, не дейин...»
Айттырып алды апасын,
Ачты ойдо капасын,
Иниси жок, ага жок,
Бечара жетим Молдожаш,
Издемек болду атасын.
«Мергендин уулу менмин — деп,
Атакемдин жолуна,

Аманат жаным бердим» — деп.
Эл айткан сөзгө болобу,
Артынан издеп бармакка,
Атанын сөөгүн тапмакка,
Кайгырып ыйлап Зулайка,
«Бекер айткан экем — деп,
Бу да турбай кетер — деп,
Кармап турган каралдым,
Карагыман айрылсам,
Дагы кайгылуу болот экем» — деп.
Намыс кылып арданып,
Атасын издеп бармакка
Молдожаш жатат камданып.
Бекер айткан экем — деп,
Зулайка байкуш зыркырайт,
Перзентине зарланып.
Дайынын билбей атанын,
Табат деп кайдан сандалып.
Эл чогултуп Зулайка,
Азыр жашсың барба — деп,
Чуулдашты жарданып.
Эмки акеси Сарткошчу,
Өнөр билбейт башкача,
Тим эле жүргөн мал багып.
Алты айлык бойдо бала үчүн,
Амалы жок Зулайка,
Калган болчу кармалып.
Атасынан көп ылдам,
Молдожаш жетим шаңданып.
Ала-Тоону кыдырып,
Арасын бүтүн чалам — деп,
Атамдын сөөгүн табам — деп.
Карайган тоону кыдырып,
Калтырбай түгөл чалам — деп,

Кайран атам сөөгүн,
Кайда да болсо табам — деп.
Калкын жыйып чогултуп,
Элдин алып батасын,
Азыраак күндө келем — деп,
Айтып сөз менен сооротуп,
Карыпбай чоң атасын.
Кайыр, кош айтып Молдожаш,
Өзүнүн тууган апасын.
Каргадай кезде Молдожаш,
Калган сөөгүн табам — деп,
Кайраттанып чыкты эми.
Мунусу да келбейт — деп,
Караламан алыскы,
Калктын айткан журт кеби.
Жалгыздыгын санабай,
Жаштыгына карабай,
Бали, рахмат, жетимге,
Атасы үчүн бел байлап,
Ажырашып эл жайнап,
Алмабаш деген мылтыкты,
Ак далыга бек байлап.
Кайраттуу эрдин ишин көр,
Кабарын угуп токтобой,
Калкынан чыкты ич кайнап.
Артынан калбай зыркырап,
Айылдан мындай чыгарып,
Апасы мунун Зулайка:
«Эсен барып, соо келгин,
Эркем малгыз жетимге,
Элимде жок күйөрүм.
Азыр жаш эле кулунум,
Атасынын жөндөрүн,
Айткан экем бекерге».

Зулайка туруп кеп айтат:
«Ардагым, жалгыз, тура тур,
Апаңдын сөзүн уга тур.
Көзүмө толо көргөнүм,
Оозум толо өпкөнүм.
Кулунум, жашсың, болбостон,
Кубатыңа жетпедиң.
Кучагым толо сүйгөнүм,
Он эки ай басып көтөрүп,
Ойноп-күлүп жүргөнүм.
Колуңдан кармап жетелеп,
Үкү тагып бөпөлөп.
Дүйүм жемиш жегизген,
Кимдин уулу дегизген,
Аябай сүтүм эмизген.
Атасынан жаш калган,
Атаңдын сөөгүн табарсың,
Айланайын, кулунум,
Аблетим аскадан.
Тике баргын Чаткалга,
Издебе башка таштардан».
Акылын берип балага,
Өз энеси Зулайка,
Туруп калды буралып,
Кызарган өңү кубарып.

МОЛДОЖАШ ЭЧКИНИН КЫЗЫНА ҮЙЛӨНДҮ

Канаттуу куштай талпынып,
Каргадай жетим Молдожаш,
Азыркы жаштык өмүрүн,
Атасы үчүн сарп кылып,
Кайраттанып камынып,
Кайран жетим Молдожаш,
Атасынын өлүгүн,

Ал эми, издеп чыкты чыңданып.
Кайраттанып камданып,
Канаттуу куштай чамданып,
Баскан изи билинбей,
Бала жетим Молдожаш,
Баары жаздын гүлүндөй,
Кетип барат жүгүрүп,
Аягы ташка илинбей.
Аягы талбайт баскандан,
Ак мөңгүлүү аскардан.
Аркар, кулжа жай алган,
Ак жалтаң бийик таштардан.
Кетип барат Молдожаш,
Тоону бүтүн чалам — деп,
Тозогун тартып атанын,
Сөөгүн издеп табам — деп.
Аркарлар жүрчү зоо менен,
Аккан суулуу коо менен.
Адам барбас тоо менен,
Катуу шамал жел менен,
Кайберен жүрчү жер менен,
Канаттуу куштар жүрбөсө,
Ач кайкы кыйын бел менен.
Тегизге түшиөй тоо менен,
Текелер жүрчү зоо менен,
Бадалдуу тескей бет менен
Бара жатат Молдожаш,
Элден уккан кеп менен.
Эр атасы өлүп аскадан,
Эчкиде калган кек менен.
Кайберендин Сур эчки,
Калтырган сөөгүн Кожожаш,
Карышып жүрүп куу эчки,
Атабыз мерген чыны — деп,

Мен ошонун уулу — деп.
Эл барып таштан ала албай,
Эчкиде калган куну — деп.
Кыркалап тоону чалды эми,
Кыйла жерге барды эми,
Карайган тоону чалды эми,
Катарлашкан тоолордон,
Калтырбай түгөл барды эми,
Молдожаш жалгыз жаш бала.
Эчки, теке сүзүшүп,
Эликтей басып бу да ойнойт.
Эчкилер жүргөн аскада.
Ээрчитип жүргөн киши жок,
Энеден жалгыз жаш бала.
Кыйла жерди кыдырып,
Бир күнү барды Молдожаш,
Мискен тоолуу аскага.
Алмабаш деген бараң бар,
Асынып жүргөн жонунда.
Бир күнү жетти кечинде,
Мискендин аска тоосуна.
Кечинде жатып жаш бала,
Уйкуга көзү илинип,
Уктап кеткен кезекте,
Уктап жатып түш көрүп,
Укмуштуу кыйын иш көрүп,
Бир адам келип кеп айтат,
Уйкулуу көзгө туш келип:
«Кыдырдың, балам, калтырбай,
Кыйла тоонун арасын,
Ар кимди сендей кылсачы,
Артында калган баласын.
Жеткирди сендей жетимдин,
Көңүлдө тилек санаасын.

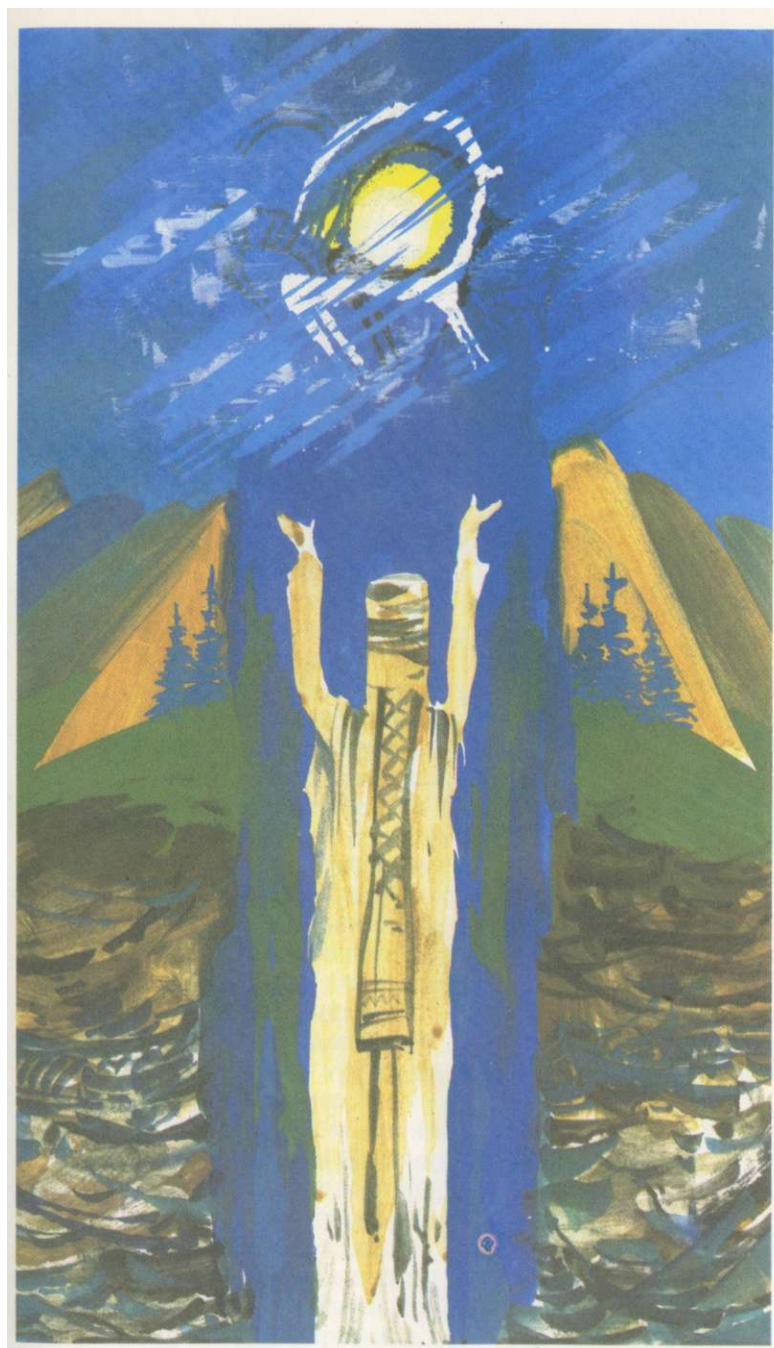
Сенин атаң Кожожаш,
Ээрчитип жүрүп өлтүргөн,
Эчкини эртең табасың.
Эчкини кууп кармасаң,
Атаңдын өлгөн жерине,
Алып, балам, барасың».
Түшүндүрүп балага,
Түшүндө айтты бир киши,
Бул сөздүн түгөл арасын.
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Кыдырды мерген кыркалап,
Мискен тоонун арасын.
Түшүндө келип бир киши,
Сөз айтты жаткан балага:
«Атандын сөөгүн табам — деп,
Балдыркан башың суу кылып,
Каңгырдың нечен талаага.
Акылың бүтүн толгон жок,
Азыр жашсың чала да.
Эчки, теке тоодо көп,
Элиңден чыгып издедиң,
Эскирген атаң сөөгүн.
Кайсы аска, зоодо — деп,
Кыдырдың, балам, жер бетин,
Качан өлгөн атаңдын
Калган сөөгүн табам — деп.
Жаш башыңда сандалып,
Жакшы эле тарттың мээнетин.
Бүгүнкү конуп жаткан жер,
Мискен деген тоо болот,
Арасы аска зоо болот,
Адам келбейт бул жерге,
Аюу, жолборс мол болот.
Айдаган малдын изиндей,

Аркарлар жүргөн жол болот.
Атаң үчүн кыйналсаң,
Аягы барып шор болот.
Талбадың, балам, чарчабай,
Эртең менен эрте тур,
Эми жолуң оңдолот.
Аскада эчки, текеден,
Таба албайсың мезгилин.
Атаңды ташка алпарган,
Чын кайберен өзү ошол.
Мээнет кылып издеген,
Белгиси башка Эчкинин,
Алпарган атаң ээрчитип,
Адам жүрбөс аскага.
Табам деп жүргөн Сур эчки,
Далайды көргөн куу Эчки.
Эчкиден түрү башкача,
Куюн менен шамалдай,
Жүгүрсө Эчки аскага...»
Уйкулуу көздө жатканда,
Ушинтип айтты бир киши.
Күндүз эмес караңгы,
Көз адамдын дүрбүсү.
Уктап жаткан балага,
Табалбай жүргөн Эчкини,
Ушундай деди бир киши.
Көргөн түшкө кубанып,
Каруу кетип калбастан,
Кайта күчөп чыңалып.
Түшүндө келип кеп айткан,
Көрүнбөй калды көзүнө,
Эми кулак салгыла,
Молдожаштын сөзүнө.
Чочуп бала ойгонуп,

Түндө уккан сөздөр эсинде.
«Эмне болду мага — деп,
Молдожаш турду толгонуп.
Аралайын Мискендин,
Адам жүрбөс тоолорун.
Түндө жатып сөз уктум,
Азандан турсам адам жок,
Билбеймин кандай болгонун».
Эртең менен азандан,
Бала тура калды дейт.
Түндөгү уккан сөздөрдүн
Бирөөн бала унутпай,
Жүрөгүнө алды дейт.
Жүрөкчө аска кобурга*,
Жүгүрүп бала барды дейт.
Эки жагын элеңдеп,
Чабыттап көзүн салды — дейт.
Элүүгө жакын эчкилер,
Үркүп чыгып алдынан,
Жаман чочуп калды дейт.
Кашынан качкан эчкиден,
Сур эчки ушунда барбы дейт,
Молдожаш көзүн салды дейт.
Берметтей жүнү шуулдап,
Бет алган желдей куулдап.
Мергенди ташка камаган,
Безерин Эчки ошондо,
Бараңын кармап дүрмөттөп,
Түндөгү сөздү болжолдоп,
Канткенде таанып алам — деп.
Элүүдөй эчки чубуруп,
Качып чыкты бир жерге.
Кайгырып бала чарчабайт,
Канча айлар жөө жүргөнгө.

Алдында жүргөн эчкинин,
Баарынан башка түрлөрү.
Түрүн көрүп Молдожаш,
«Түбүмө жеткен ушубу,
Белгилүү эчки экен — деп,
Кандай кылсам жетем — деп,
Сандалып жүрүп талаада,
Мээнет тартып жаш өмүр,
Бекер кеткен экен» — деп,
Умтулду кармап алмакка.
Атасы өлгөн аскага,
Эчкини алып бармакка.
Кармамакка умтулуп,
Кайраттанып жүгүрдү.
Кожожаштын уулу — деп,
Алпарсам кармап Эчкини,
Алда качан өлсө да,
Атама болом туура — деп.
Кайраттанып Молдожаш
Качырып калды Эчкини.
Кууп жетсе артынан,
Кармай турган мезгили.
Мискен тоодон табылды,
Атасын сойгон Эчкиде,
Абалдан бар өчтүгү.
Алам деп чыккан кегимди,
Табылып калсаң Сур эчки
Өчөшкөн Эчки ушу — деп,
Өлчөп куусам жетермин,
Өмүргө берсе кубатты,
Өз оюмда ушу кеп.
Эчки да таанып баланы,
Кууса жетет экен — деп,
Көргөндө таанып Сур эчки,

Шашып калды сыягы.
«Койбоду жаткан жериме,
Баласы келген турбайбы,
Атасынын кегине».
Жаткан жерден дыркырап,
Качайын деп кайсактап,
Сур эчкинин шашканы.
Атасынан ылдамдай,
Молдожаштын басканы.
Жакындап бала келгенде,
Жаламанын бооруна,
Жармашып Эчки келди дейт.
Ошол Эчки экенин,
Көргөн түштөн болжолдоп,
Молдожаш да көрдү дейт.
Башкасына тийбестен,
Басасың Эчки кайда — деп,
Баарынан жалгыз бөлдү дейт.
Атасынын куну бар,
Алгыр куштай умтулуп,
Кайратына ыракмат,
Кайран бала Молдожаш,
Качырып жакын келди дейт.
Башынан Эчки түшүнөт,
Арачалар киши жок,
Атайлап келген баланын,
Алдына түшүп берди дейт.
Бөлүп алып баарынан,

Карыша кууп Эчкини,
Канча тоону кыдыртып,
Кармап алам сени — деп,
Ошол Эчки экенин,
Артындагы Молдожаш
Аныгына шенди дейт.
Артына карар чама жок,
Сур эчки, алдына түшө берди дейт.
Кабыландай умтулуп,
Кайраттанып жутунуп.

Кайгыны салган бул Эчки,
Канткенде кетет кутулуп.
Ач жолборстой умтулуп,
Кегим бар сенде Эчки — деп,
Кете албассың кутулуп.
Карматып койсоң өлдүң — деп,
Кан атамдын сөөгүн,
Кайда деп издеп келдим — деп.
Оюңда таанып билерсиң,
Ойго качсаң койбоймун,
Ошонун уулу менмин — деп.
Кутуласың милдеттен,
Кууп жүрүп ташта өлгөн,
Менин атам мергендин,
Сөөгүн таап бергин — деп.
Артынан көчүп кытайлар,
Аскадагы мергенди,
Алабыз деп келген — деп.
Менин атам Кожожаш,
Кайсы аскада өлгөн — деп.
Кулач уруп Молдожаш,
Кууп жүрөт Эчкини.
Курсагы ачка, оокат жок,
Сууп жүргөн мезгили.
Тери чыгып талпынып,
Күндөн күнгө күч алып,
Баскан изи артылып.
Жалын жүрөк жетилип,
Жашы кайткан Эчкинин,
Жайын жаман кетирип.
Эбин тапса Сур эчки,
Элестетип баладан,
Калгысы бар бекинип.
Балапан ала барчындай,

Баскан изин арбытып.
Бактысы тайган Эчкинин,
Баса көктөп каңгыртып.
Кара шагыл, кырка таш,
Калды жакын Эчкиге
Кармарына Молдожаш.
Кыргый куштай зыпылдап,
Кыйын жүрөт Молдожаш.
Кызыл курум, аска таш,
Умтулсам колум жетти — деп,
Ушул Эчки кесирдин
Убактысы кетти — деп.
Камынсам колум жетти — деп,
Качалбай Эчки алсырап:
«Каруум жаман кетти — деп,
Карматып койсом балага,
Кайберендик керемет,
Касиет кайда кетти — деп.
Эси чыгып Эчкинин,
Эпкиндеген балага,
Тоодон түшө качсамбы,
Жер тегизи талаага.
Кожожаш кыйын деп жүрсөм,
Түбү жүрүп жолуктум,
Түтүндөй болуп жүгүргөн,
Түлкүдөй буту бүгүлгөн,
Түк кутулбас балаага.
Атасынан кыйын — деп,
Абдан кетти куюм — деп,
Артымдан келет жүгүрүп,
Адамзатпы куюн — деп».
Ак бараңдын темирин,
Апасы мунун Зулайка,
Алып барып устага,

Аралаштырып соктурган.
Алмабаш деген мылтык бар,
Ичинде чоюн ок турган.
Арнап берген балага,
Айласы кетип тоолордон,
Эчки түшө качты дейт,
Эми тегиз талаага.
Карматарга көз жетип,
Каргадай жетим балага.
Кезеңди кыркып жүгүрүп,
Келе жатат Сур эчки,
Керилген бийик тоодон да.
Аскасы бийик ач кайкы,
Ак мөңгүлүү кобурда.
Бадалдуу тескей тоо менен,
Пенде барбас зоо менен.
Күздүн толук айында,
Кире качсам уят — деп,
Эл жаткан короо айылга.
Кууп келе жаткан кез,
Миң-Бугунун сайында.
Канча айтса бала жаш жүрөк,
Кармай турган шайында.
Чат-Карагай, Айры-Бел,
Аралады далай жер.
Эчкини кууп ташта өлгөн,
Эр Кожожаш кайран эр.
Күрпүлдөп дайра киргендей,
Күнү-түнү жүргөндөй.
Такыр бала чарчабайт,
Талбаган жылкы мингендей.
Алмабаш деген мылтыгы,
Ак далынын өзүндө.
Табылгыты, Беш-Көлдөн,

Талбай кууп Молдожаш,
Далай тоого кез келген.
Сары-Күңгөй, Ат-Ойнок,
Сайлары куру калган жок.
Атамдын сөөгүн табам — деп,
Артында жүргөн балада,
Атанын кылар арман жок.
Чат-Карагай, Коңурга,
Кынуу тапкан жерим — деп,
Дагы барды Сур эчки,
Чаткалдын багыт тоосуна.
Качып келет Сур эчки,
Кара-Кыр менен Теректен.
Атасы мунун Кожожаш,
Колу менен жөнөткөн.
Кутулсун Эчки эр болсо,
Кууп жүргөн Молдожаш
Эсилден калган белектен.
Беш-Көл менен Чынардан,
Арасын куру койгон жок,
Агарган боз тоо баарынан.
Артындагы Молдожаш,
Күндөн күнгө күч алып,
Жетилип күчү чыңалган.
Бири куру калган жок,
Көрүнгөн тоонун барлары.
Эси чыгып баладан,
Эчкинин кетти дарманы.
Чат-Карагай, Муз — Төрдөн,
Күндөн күнгө Молдожаш
Кубатка толуп күчтөнгөн.
Алда качан жок болгон,
Эчки качып чыкты эми,
Ийри-Көлдүн жонуна.

Эрегишкен Молдожаш,
Эчкинин түшкөн соңуна.
Сур эчки баштап жөнөдү:
«Атасы өлгөн жерлер — деп,
Аблетимде өлгөн — деп.
Арзып жүргөн Эчкинин,
Тилегин кудай берген — деп.
Картаңынан кутулсам,
Туш келдим кайта жашына,
Баласын да алып барайын,
Атасы турган жер эле,
Аблетимдин ташына.
Ээрдей белес, түз ашуу,
Эңкее түшүп Сур эчки,
Ылдыйлап боюн урду эми.
Эки колун шыманып,
Эпкиндеп күчү чыңалып,
Карып калган Эчкинин,
Каруу кеткен кезеги,
Калжаңдап басып буралып.
Агып жаткан чоң суунун,
Жээги менен ылдыйлап,
Жетерине жакындап,
Кубатын бала чын жыйнап,
Эчкинин качып келген жер
Кетмен-Төбө багыты.
Кең-Карагай төрлөрү,
Атасы өлгөн аскага,
Баласын да ээрчитип,
Эчкинин бар оюнда,
Ээрчитип бир күн келмеги.
Мудаасына жеткирбей,
Аюу-Төрдүн кырында,
Айтымдуу сөз ырында,

Эңкее түшүп Молдожаш,
Эчкиге колун сермеди.
Колу жетип калды эми,
Эрегишкен Эчкини,
Эр Молдожаш азамат,
Кууп кармап алды эми!
Белинде текмат*, кайыш кур,
Сур эчкинин мойнуна,
Бекем ороп салды эми.
«Акыры Эчки карматтың,
Далай жерге сандалттың.
Такыр койбойт болчумун,
Атамдын куну бар — деди.
Билесиңби Молдожаш,
Көп мергендин бири эмес.
Кулак салгын Сур эчки,
Мен сага, ээрчип жүргөн жин эмес.
Адамзаттын биримин,
Атамдын кегин алууга,
Артыңдан калбай жүрүмүн.
Кайгыртып таштап апамды,
Капкачан өлүп калса да,
Кадырын ойлоп атамды.
Элимден бери чыкканда,
Эчки сени ойлогом,
Тап Кожожаш атамды».
Анда туруп Сур эчки,
Мойнун жипке байлатып,
Эки көзүн жайнатып:
«Алып барайын өзүңдү,
Атаңдын өлгөн жерине.
Бала болсо сендей бол,
Жеттиң кууп кегиче».
Жетелетип балага,

Аблетимге келди дейт.
Атаңыз өлгөн аска — деп,
Айтып баарын берди дейт.
Атасынын сөөгүн,
Аска таштын боорунда,
Улактай ойноп терди дейт:
«Ак карлуу аска, бийик зоо,
Атабыз өлгөн жерби — деп,
Ат минип жүрчү жер экен,
Адис мерген дечү эле,
Мындан кантип өлдү — деп.
Кереге бою аскадан,
Кайрылып түшүп келе албай,
Атам мерген Кожожаш,
Ушундан өлгөн жөнбү — деп.
Керезин айтып элине,
Кейиген атам сенби — деп.
Тим эле өлгөн экен го,
Көргөндөр айтып жүрүүгө,
Артымда калсын белги — деп.
Алып келип акемди,
Ушул аскага камап өлтүргөн,
Айлалуу Эчки сенби» — деп.
Атасынын туруп калган жерине,
Туйгундай учуп айланат.
«Туулган балаа экен — деп,
Эчки туруп таң калат.
Ташка чыгып жүгүрсө,
Сүрөтүн адам дебесең,
Тим эле бир, сүйлөчү чымчык, жарганат.
Тири жанды кыят» — деп,
«Мени атам Кожожаш,
Тим эле өлүп калыптыр,
Ушул иши уят кеп.

Эси жарым немени,
Эптеп ташка өлтүргөн,
Эчки экенсиң чунак — деп.
Ээрчип жүргөн кишиси,
Ээси жок талаада,
Элирип жүргөн улак» — деп.
Жаратта калган сөөгүн,
Калтырбай жыйнап келди дейт.
Ылайга кошуп талкалап,
Адамдын жасап келбетин,
Ак кепиндеп көмдү дейт.
«Атанын сөөгүн көмгөндө,
Картайган кезде карматып,
Болдуңбу Эчки шерменде?
Алып барып айылга,
Башыңды кесип сойдуруп,
Этиңди берем элдерге.
Бата оку деп элге айтам,
Кожожаш сындуу мергенге.
Айылдан кылган антым бар,
Таап алсам Сур эчки,
Атамдын сөөгүн көммөкмүн.
Карыпбай менин чоң атам,
Баласын жуткан Эчки сен,
Колуна алып барып бермекмин.
Карыпбайга алып бармакмын,
Карматып башын кестирип,
Он эки мүчө сөөгүңдү,
Казанына салмакмын».
Сур эчки анда кеп айтат:
«Чын кайберен энеңмин,
Эмнени айтсаң көнөмүн,
Менин келте башымбы,
Балам, сака керегиң?

Мени менен бирге жүр,
Ашайран деген кызым бар,
Ак никелеп беремин.
Карыган кезде соем — деп,
Салбагын, балам, кайгыга.
Ээрчип бирге жүрүңүз,
Кийик да болсом айлыма.
Акыры жетип баласы,
Кийиктин кызын алган — деп,
Кийинкилер угууга,
Белек болсун дайының.
Көрүп кет, балам, макул — деп,
Энеңдин да айылын.
Эмне десең мен тарттым,
Кылган кылмыш айыбым.
Кызылдай бетин тырматып,
Кыйынга салдым бир кезде,
Акең мерген Кожожаш,
Кыз алган курдаш зайыбын.
Эртерээк жетип элиң көр,
Сенин да тартып кайгыңды,
Жүргөн чыгар айылың.
Кармадың, балам, качпаймын,
Өмүрдүн тиле узунун,
Өзүм жолду баштаймын».
Деп алдына түшүп Сур эчки,
Аблетимден жөнөдү,
Молдожашты ээрчитип,
Алып келди бир жерге.
Боруму кыргыз боз үйдөй,
Боз ордого киргенде,
Эчки айтты: «ушул үйүм — деп,
Өңкөй кийик териси, ушул болот кийим» — деп.
Жеңе, балдыз* дегендер,

Жергесинен чогулду,
Жездеке* деп, чымчылап,
Көрсөттү далай сонунду.
«Ашайран деген кызым — деп,
— Алып келип баланын,
Отургузуп жанына, —
Ушу сенин теңиң» — деп.
Молдожаш тиктеп отурса,
Адамзаттай кыялы,
Өзүнчө жүргөн калк экен.
Алып келип оокат бергени,
Тамак куйган табагы,
Кийиктин катуу туягы.
Көргөндө курсак тойбойт — деп,
Оокатка көөнү тойбостон,
Отурду күйөө баланын,
Ошондой ойлоп кыялы.
Түгөнбөйт экен бул оокат,
Иче берип, ич ооруп,
Курсагына сыйбады.
Түн ортосуна чейин,
Түбүрлөп жатпай кыз, келин,
Тегеректеп сыйлады.
Баланын көөнүн шат кылып,
Айткан кызын алып келип,
Ак өргөөгө жаткырып,
Кошту кызын балага.

МОЛДОЖАШ ЭЛИНЕ КОШУЛДУ

Көз илинип, тарс катып,
Уктап калса Молдожаш,
Эртең менен караса,
Айыл турсун таш да жок,
Тиккен өргөө башта жок.

Келин, кыздын бири жок,
Келгенде көргөн түрү жок.
Кереге тарткан үйү жок,
Колуктусу койнунда,
Жамбашында төшөнгөн,
Жарты кийик териси,
Жатат бала талаада.
Билди бала калганды,
Бул эмине шумдук — деп,
Бир оюнда таң калды.
«Өңүмбү, менин түшүмбү,
Көрдүм эле келгенде,
Көрбөгөн сонун жандарды.
Камынып бала кийинип,
Колуктусун тургун» — деп,
Таң калып бала билбеди.
Энди ойлонду Молдожаш,
Айлына көздөп жүрмөгү.
«Эчки мени ээрчитип,
Кандай жерге келди — деп,
Көрдүм кандай элди — деп.
Кайберенден кыз алсам,
Кайратымдын бардыгы,
Бу да, бир кала турган белги — деп.
Кийик болду кайыным,
Кашымдан кетпей калыптыр,
Каалап алган зайыбым.
Көп кечиктим көрөйүн,
Кайгымды тартып жаткандыр,
Калган кытай айылым.
Акыры таптым, мен көрдүм,
Атамдын өлгөн жердигиң.
Түгөл кыркып жүгүрдүм,
Дүйнөнүн кеңдигин.

Кийиктен ким кыз алган?
Бу да менин эрдигим.
Жүрө-жүрө сынайын,
Кийиктин жек-жаат элдигин».
Колуктусун жетелеп,
Кожожаштын баласы,
Элин көздөп жүрдү эми,
Жол туурасын төтөлөп.
Курдашын алып жанына,
Кууп кармап эчкини,
Кайберенден кыз алдым,
Бу да Молдожаштын багы да.
Арага жүрүп нечен күн,
Аман-эсен келди дейт,
Атасынын шаарына.
Кожожаш мурун өлгөн — деп,
Эчкиден кордук көргөн — деп
Артында жалгыз баласы,
Атанын сөөгүн издеген.
Атасы менен баласы,
Өчтү деп кагаз тизмеден.
Экөөнө тең аш берип,
Турган экен элдери.
Тууганы кытай уруктур,
Сарткошчуга тийгени,
Зулайка эки эркекти тууптур.
Аш беришип мал союп,
Айылы ушинтип туруптур.
Кой кайтарган бир бала,
Козу жайган бир бала,
Балдардын айткан сөздөрү,
Молдожашка угулат.
Кожожаш дейт бирөө,
Молдожаш дейт бирөө,

Көргөн соң эки баланы,
Көтөрүлүп эзилди,
Молдожаштын жүрөгү.
Чакырып алып бул экөөн,
Молдожаш туруп кеп айтат:
«Эки бирдей жаш бала,
Ээрчишип неге ыйлайсың?
Жаш жаныңды кыйнайсың,
Айылдан чыктың чыйырып,
Көзүңдүн жашын тыйбайсың.
Көңүлүң мынча зыркырайт,
Айтчы балдар жөнүңдү,
Эмне үчүн ыйлайсың?»
Анда балдар кеп айтат:
«Бала да болсок башта бар,
Байкап тур, аке, капабыз.
Каракожонун кызы экен,
Зулайка деген апабыз.
Каалап тийген кыз кезде,
Кожожаш деген киши экен,
Мурунку өткөн атабыз.
Энебизди алган Сарткошчу,
Биз Эркежаш менен Серкежаш,
Ошондон тууган балабыз.
Кожожаш мерген дегиден,
Туулган экен Молдожаш,
Энелеш жакын агабыз.
Эчкиден кордук көргөн — деп,
Мурунку атам Кожожаш,
Айтымы ушундай апамдын.
Антташып кууп Эчкини,
Аскага барып өлгөн — деп.
Уккан сөзүм ушундай,
Уругу кытай элден — деп.

Карыша кууп Эчкини,
Кожожаш мерген өткөн дейт.
Андан тууган Молдожаш,
Атамдын сөөгүн табам — деп,
Артынан издеп кеткен дейт.
Арманыбыз абдан чоң,
Айткан менен эп келбейт.
Энебиз ыйлайт эчкирип,
Экөө да бир өлүп,
Күнүбүз баткан кеч кирип.
Артынан издеп Молдожаш,
Кетиптир а да эскирип.
Арбагына мал союп,
Аш берип жатат айлыбыз,
Уксаңыз ушул дайныбыз.
Бирөө ата, бири ага,
Экөөнөн ажырап,
Өрттөнгөн жүрөк басылбай,
Биздин өксөгөн ошол кайгыбыз».
Молдожаш анда кеп айтат,
Ээрчишкен эки баланын
Беттеринен бир сүйүп,
Өрттөнүп жүрөк ич күйүп:
«Аш берсеңер той болсун,
Байгеден чыксын аттарың,
Ачылсын кайра бактарың,
Арты тойго айлансын,
Аш берип элим жатканың».
Аттар кетти жолуна,
Аялын колдон жетелеп,
Молдожаш жетим келди дейт,
Өзүнүн кытай тобуна.
Четинен ыйлап көрүшүп,
Эл бүлүнүп жүгүрүп.

Зулайкадай сулууга,
Барып кабар беришип.
Келди деп кабар угулуп,
Калкы бүтүн жыйылып,
Кабар айтты, той дешип,
Аш деген сөзү тыйылып.
Кучактап алып Зулайка,
Кулунум деп чыңырып.
Өлүп калган Кожожаш,
Жаралды кайра туулуп.
Чоң атасы Карыпбай,
Көргөнчө көөнү ишенбей,
Көп жерлерге жыгылып.
Баласын сүйүп бетинен,
Кайгырган эли кубанып.
Кайтып келип Молдожаш,
Кайгысын элдин чыгарып.
Карыпбай байкуш жашарып,
Калды эле көзү тунарып.
Калың элдин баарысы,
Кезек тийбей келишип,
Кемпир менен чалдары,
Кеткенден калган туяк — деп,
Бетинен сүйүп өбүшүп.
Тарыган элдин бактысы,
Таркалып кайра кеңешип,
Ашы тарап, той болуп,
Атанын кеткен артынан,
Молдожаш аман келишип.
Кабары калкка билинип,
Кары менен жаштары,
Катын менен эркеги,
Каткырышып сүйүнүп.
Кыркаар тартып эл чубап,

Ашын той деп, шар кылып,
Кабарын калкка таң кылып.
Кайберен берген колукту,
Отко майды салдырып,
Ырасими эски элдин,
Жүгүнтүп үйгө бардырып.
Жаз жаркырап келгендей,
Жаңыртып тилек берген — деп,
Кожожашты айтышат,
Көзгө атар кыйын мерген — деп.
Анын уулу Молдожаш,
Атасы өлгөн аскадан,
Сөөгүн койбой терген — деп.
Калың кытай көп элдин,
Бактысына берген — деп.
Көргөн иштин баарысын,
Айтып бер деп баланы,
Айтылбай сөзү калган жок,
Башынан өткөн кабары.
Кайгырып калган эл эле,
Кайтып келип Молдожаш,
Ачылды жарык кабагы.
Аман көрүп кубанды,
Адашып кеткен немедей,
Алыска кеткен баланы.
Алганы кийик кызы эле,
Ыракмат деп айтылган,
Молдожаштай баланы.
Кожожаш мерген өткөн — деп,
Айтымда ушул сабагы.
Адис мерген бири экен,
Убактысында ал дагы.
Атасы жетпей аска өлгөн,
Аблетим ташта өлгөн.

Эчкини кармап кыз алган,
Эрдигин мунун карачы,
Эр Молдожаш баланы.
Эски өткөн кез убакта,
Кайгыдан эли арылып,
Кеткендери табылып,
Өчкөн оту тамылып,
Өлгөнү кайра табылып,
Берип жаткан аштары,
Той атанган жаңырып.
Эчкини кууп кармаган,
Аскадан өлгөн мергендин,
Талаада сөөгү калбаган.
Ар түрлүү чыккан мыктылар,
Уругу адам бендеден.
Атанын сөөгүн издеген,
Азамат деп кой баланы,
Бир убак өткөн эл экен,
Уругуна келип Молдожаш,
Уруксат болсо бул сөздүн,
Ушуну менен тамамдаш.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

АПТА — бир жума; жети күндүк мезгил.

АТАН — бычылган жүк ташуучу эркек төө.

БААНАЛА — бир нерсеге коргонуу, баш калкалоо, калканч кылуу.

БАИ — күйөө, эр.

БАЛДЫЗ — аялынын сиңдиси (жездеге карата).

БАРАҢ — эпосто колдонулуучу мылтыктын түрү.

БАРДЕНКЕ — мылтыктын түрү.

БЕЛДИК — бычак, оттук таш сыяктуу шаймандар тагылган мергенчилердин куру.

ДИЛДЕ — алтын; беш сом наркындагы алтын тыйын.

КАМБЫ — түрдү формада жана ар түрдүү салмактагы акча ордуна жүрүүчү уютулгана күмүш.

ЖЕЗДЕ — аялынын ини-сиңдилеринин күйөөнү аташы.

ЖЕКЕ — кооздолуп тигилген өтүктүн түрү.

ЖЕСИР — эри өлгөн аял.

КАЗАНАЛУУ ТОЙ — чоң, аябагандай кең-кесири өткөрүлгөн той.

КАЗАТ — согуш.

КАЛЫҢ — күйөө тараптан кыздын атасына берилүүчү тартуу.

КАРА — күйөөсү өлгөн аялдын аза күтүүсү.

КАРГЫ — мергенчилердин бел куру, белдик.

КЕЛТ-ЕК — таяк, калтек.

КЕРЕТ — акыл, ак-сезим, көрөгөчтүк.

КЕРКИ — сабы ашталып бекитилген кичинекей балтача мисалдуу жыгач кертүүчү курч курал.

КИСЕ — ар кыл нерселерди байланып жүрүүгө жасалган кур.

КОБУР — үңкүр, кысык.

КОМ — төөгө жүк артууга ылайыкталып жасалган ээрче, чом.

КӨБӨӨ — баш кийимдин кырына айланта баалуу териден салынган тилкече.

КӨМӨЛДҮРҮК — ээрдин артка кетип калбас үчүн ээрге бекитилген аттын омууроосуна тартылуучу ат жабдыгы.

КӨНӨК — ышталган териден жасалган айран, сүт куюуга ылайыкталган идиш.

КУПА — согуш куралдарын, ат жабдыктарын көркөмдөө үчүн түстүү металлдан иштетилген жасалга.

КУТУ — ок, дары сыяктуу нерселер салынуучу баштыкча, ндиш.

КУЮШКАН — ээрдин аттын мойнуна кетип калбас үчүн аттын куйругуна тагылуучу ат жабдыгы.

КЫЙЫК — жамбы аттуу оюнунда бутаны байлап коюучу жиби.

МАША — мылтыкты от алдыруучу тетиги, тепкиси.

МИЛТЕ — мылтыкка от берүүчү өрүлгөн кебез.

НАР — бычылбаган төөнүн эркеги, (жалгыз өркөчтүү).

НАСИЛ — урук-тууган тукуму.

НАСКА — кесир, каргыш, кыйынчылык.

ОЛОҢ — ээрдин капталына бекитилип, курсак жагынан тартылуучу ат жабдыгы.

ӨРГӨӨ — кыз-күйөөгө арналып жасалгаланып тигилген ак боз үй.

СЕП — күйөөгө чыккан кызга берилүүчү буюм-тайым.

СҮМБӨ — мылтыкка салынган дарыны, окту шыкоого ошондой эле тазалоого ылайыкталып жасалган таякча. ТАБЕРИК — ыйык, жаңылык.

ТАЙТАКА — тайдын туягынан жасалган өтүктүн сыртынан кийнүүчү буюм.

ТАРП — жаныбардын өлүгүнөн калган калдык.

ТЕВИНДИК — чөптүн түрү. ТЕКМАТ — кур.

ТУЛ — өлгөн адамдын колдон жасалган сөлөкөтү.

ЧАРЫК — чийки кайыштан жасалган бут кийим.

ЧЕЛЕК — чака; жыгачтан жасалган суу куюучу, суу ташуучу идиш.

ЧИДЕР — атты үч буттап тушоочу тушамыш.

ЧОТ — сабы тешигине бекитилген балтача мисалдуу курч курад.

ШАЛГАМ — даамы ачуу тамакка кошуучу өсүмдүк, чамгыр.

ШЫЙРАК — мылтыкты кыймылдабас үчүн атайын жасалган бут+часы.

ШЫРАЛГА — мергенчинин кийигинен элге берген үлүшү.

КОЖОЖАШ

Үч-Кеминдин башы, Көк-Ойрок, быягы эки Аксуу, Алматы, эки Көк-Ойрок деп аталат. Мына ошолордун баары Көк-Ойрокту түзөт. Бир жылдарда ошол жерлерде жут болот. Эчки, теке үркүп качат. Жайлоодо кийин теке калбай калганда жалгыз гана бир сур эчки калат. Ал эчки бооз болуп, бир эркек, бир ургаачы эгиз улак тууйт. Тукуму жүзгө жетет. Ошондо Кожожаш деген бала мергенчи болуп чыгып, бул эчкинин тукумун кырмак болот. Эчки улактарын жаз алды менен тууйт. Тууп турган кезинде, эчкиге бир карышкыр кезигет. Карышкыр келгенин эчки көрүп, балдарымды жеп кетип, баласыз калармын, ботомду жеп кетип ботосуз калармын — деп эчки ойлойт да, балдарын сактап калыш үчүн карышкырдын алдына түшүп качып берет. Карышкыр кууп жүрүп ташка камап улактардын энесин жеп коет. Ошондо эки улак энесиз жетим калат. Эгиз улакка айры-шыбак дегендей эки эгиз улак чоңоет. Ал улактар чоңоюп, бири эркек теке, экинчиси — ургаачы чебич болот. Биригишип кет-кудалык болду. (Эрди-катын). Эркеги мүйүзү көктө, сакалы жерде көк теке болду. Мына ошентип, тукуму өсүп турган кезде, Тогуз-Дөбө деген жерден Кожожаш жүз эчкини кууп жүрүп онун атып кайтты. Дагы бир жолу Сегиз-Төр деген жерден издеп барып, сегизин атып кайтты, Жети-Төрдө жатканда жетөөнү атып кайтты. Марча ылдый жатканда, багылдырды* атканда алтоон атып кайтып, алтымышы калды тирүүсү. Бирок чоң текени таппады. Секелек таштын алдында, жер көчкүнүн үстүндө, эки чебич улагын, чаранада чунагын, жаңы эмизип жатканда, үстүртөн атты Кожожаш. Эмчегин көзөй бергенде, сыңар эмчек болгондо, Сур эчкинин кудайга үнү жетти. Чоң текени Кожожаш таба албады. Мына ошол түнү түндө Сур эчки жатып түш көрдү. Эртең менен Сур эчки көргөн түшүн текесине айтты:

«Түндө жатып түш көрдүм,
Ок эле жаман иш көрдүм.
Түндөгү түш түпкөн түш,
Жүрөгүм башын түрткөн түш.
Түндөгү түшүм нетейин,
Баштагы түшүм айтайын,
Сен эле улак экен — деп,
Мен шордуу чебич экен — деп,
Экөөбүз жетим биз калдык,
Кудайдан амир болгондо,

Тукумуң жүзгө толгондо,
Тогуз бир дөбө оттодук,
Тоо башына токтодук.
Кара чөп башын оттодук,
Кайрылып барып биз шордуу,
Кара-Төр бардык токтодук.
Көп эле чөптү оттодук,
Киндик бир кесип, кан төккөн,
Көк-Ойрок кирдик токтодук.
Тогуз бир Дөбө жатканда,
Кожожаш деген бир бала,
Кайыпка казат жан экен,
Бизден тогузду атты Кожожаш.
Томсоруп калды токсону,
Бу гана түштө болбодуң,
Кокуй күн, текем, оңбодуң.
Сегиз-Төрдө жатканда,
Сексейип сексени калды тирүүсү.
Бу гана түштө болбодуң,
Кокуйгүн, текем, оңбодуң.
Жети-Төрдө жатканда,
Жетөөнү атты Кожожаш,
Жетимиш калды томсоруп.
Марчалы төрдө жатканда,
Багылдырды атканда,
Алтоону атты Кожожаш,
Алтымышы калды томсоруп.
Бул гана түштө болбодуң,
Кокуй күн, текем, оңбодуң.
Секелек таштын алдында,
Жер көчкүнүн үстүндө,
Эки бир чебич улагым,
Чаранада чунагым,
Жаңы эмизип жатканда,

Үстүртөн атты Кожожаш.
Үстүртөн көзөй бергенде,
Сыңар бир эмчек болгомун.
Менин кудайга үнүм угулган,
Бул гана түштө болбодуң,
Кокуй күн, текем, оңбодуң.
Баштагы түшүм нетейин,
Түндөгү түшүм айтайын.
Кожожаш деген бала экен,
Кайыпка казат* жан экен.
Көк ала атын байлаптыр,
Көшөрүп келип Кожожаш,
Көзөлүм сени жайлаптыр.
Карала атын байлаптыр,
Калкынан шайтан айдаптыр,
Кайрылып келип Кожожаш,
Казанат сени жайлаптыр.
Тор ала атын байлаптыр,
Тобунан шайтан айдаптыр,
Тоорулуп келип Кожожаш,
Токсондо сени жайлаптыр.
Ак чыбык мылтык асынып,
Аяктай ташка жашынып,
Кожожаш келип жатыптыр.
Көк чыбык мылтык асынып,
Көнөктөй ташка жашынып,
Сени, Кожожаш мерген атыптыр.
Сенден, бычактан мурун кан кетти,
Түтүндөн мурун жан кетти,
Көк-Ойроктон куладың,
Көк конуш бардым сунадың,
Үстүндөгү сур тери,
Кандагай* тигип алыптыр.
Төбөңдөгү кош айнек,

Чеберлер үзөңгү кылып алыптыр.
Эрендер беките минип алыптыр.
Ээгиңдеги сакалың,
Кыздар кызыл боеп алыптыр,
Чылбыр кылып тагыптыр,
Шукшурмалап алыптыр.
Жүрү, атакем, кетели,
Жети-Төрдө кырк чебич,
Ошолорго жетели.
Орогой чыга оттойлук,
Сорогойчуга суулайлык,
Качкан бир жандар кутулар,
Турган жандар тутулар».
Деп, ушинтип Сур эчки,
Зарлап ыйлайт Текеге,
Айткан түшүн укпады,
Акмак Теке уктады.
Алчайып аска таштан чыкпады.
Көргөн түшүн укпады,
Көөсөр Теке уктады,
Көк-Ойроктон чыкпады.
Кара тоодон от жебей,
Капа болду Сур эчки.
Жаңырыктан суу ичпей,
Жаман болду Сур эчки.
Жалпак кыя сом ташты,
Жанып басып ыйлады,
Жаман жанын кыйнады.
Кескен кыя сом ташты,
Кесе басып ыйлады,
Кербен жанын кыйнады.
Кара тоодон от жебей,
Капа болду Сур эчки.
Жаңы арыктан суу ичпей,

Жаман болду Сур эчки.

Ошентип, Теке Эчкинин сөзүн укпады. Сур эчки ыйлап келе берди. Сөз эми
Кожожаштан башталат:

Ак чыбык мылтык баптаптыр,

Алты күнү Кожожаш,

Ак мөңгүнү сактаптыр,

Чоң Текени таппаптыр.

Көк чыбык мылтык нактаптыр,

Энеси өлгөн немедей,

Куруп калган Кожожаш,

Чоң Текени таппаптыр.

Көк ала атын байлаптыр,

Көбүнөн шайтан мергенди,

Көк-Ойрок көздөй айдаптыр.

Тор ала атын байлаптыр,

Тобунан шайтан мергенди,

Көк-Ойрок көздөй айдаптыр.

Ал аңгыча болбоду,

Кожожаштай мерген кул,

Басып келет кыяда.

Өзүн көргөн чоң Теке,

Жаткан экен суналып,

Мандайкы аска кыяда.

Кожожаштай мергениң,

Басып келип турганы,

Кыядагы Текени,

Тооруп келип турганы.

Баткалышта мергенди,

Көрүп калган Сур эчки,

Көрө калып чунайып,

Текесинин башына,

Басып келди кашына.

«Айткан түшүм укпадың,

Аска таштан чыкпадың.

Менин, акмак Текем, уктадың,
Көргөн түшүм укпадың,
Менин, көөсөр Текем, уктадың,
Көк-Ойроктон чыкпадың.
Ак чыбык мылтык асынып,
Аяктай ташка жашынып,
Азыр келди Кожожаш.
Көк чыбык мылтык асынып,
Көнөктөй ташка жашынып,
Көрүнөө келди Кожожаш.
Эрмин бир, эрмин дечү элен,
Эр жигит келди туруп бер,
Эрлигиң ашса адамдан
Кожожашка туруп бер».
Деп ушинтип Сур эчки,
Зарлап ыйлап турганы,
Алтын башын бурганы.
Кандай мүшкүл иш болду,
Жакылдаган Сур эчки,
Кашында сайрап турганы.
Тоодой болгон Текенин
Билеги кетип сабынан,
Жүрөгү кетип кабынан,
Чочуп тура калды эле.
Мүйүздөрү арбайып,
Сакал башы сарбайып,
Тоодой болгон чоң теке,
Тура калды каржайып.
Табактай дары куюптур,
Куруп калган Кожожаш,
Кочуштап окту салыптыр.
Чокудагы чоң, Теке,
Бетине алып калыптыр.
Такыр колтук ушу — деп,

Как жүрөктүн тушу — деп,
Тоодой болгон текени,
Берер жериң ушу — деп.
Мергендикке тазасы,
Белен турган машаасы,
Ирмеп ийди Кожожаш,
Иштетип чыкты Алмабаш.
Тартып ийди Кожожаш,
Таарып чыкты Алмабаш.
Көк-Ойроктон кулады,
Куруп калган чоң Теке,
Көк конуш көздөй сулады.
Жүгүргөнү билинбей,
Кожожаштай мерген кул,
Жүгүрүп барат илинбей.
Учуп бараткан Текени,
Арам өлүп калат — деп,
Күлүктүгүн мындан бил,
Кармап алып шыйрактан,
Сайып койду жүлүнгө.
Өңгөсү кайда кетти — деп,
Эки жагын артты эле,
Чоң Теке жатып калды эле.
Чоң конушта булайып,
Тоодо турган Сур эчки,
Эмне кылып жатат — деп,
Карап турат чунайып.
Ашык мерген Кожожаш,
Алмабаштай Ак жөкөр,
Табактай дары куюптур,
Кочуштап окту салыптыр,
Чокуда турган Сур эчки,
Бетине алып калыптыр.
Такыр колтук үстү — деп,

Как жүрөктүн тушу — деп,
Калбыр өпкө тушу — деп,
Текесин берди кудурет,
Какылдаган Сур эчки,
Берүүчү жери ушу — деп,
Ирмеп ийди Кожожаш.
Алмабаштай Ак жөкөр,
Сур эчкиге тийбеди,
Кудайым Кожежашты сүйбөдү.
Ошондо Кожожашка

Сур эчкинин айтканы:
«Атпа бир десем неге аттың,
Карсылдатып көп аттың,
Карууңдан канга не баттың?
Алтымыш улак, кырк чебич,
Айдап жүрүп кыргандай,
Менде, атаңдын акы бар беле?
Жетимиш улак, кырк чебич,
Жергеси менен кыргыдай,
Менде, заныңдин* акы бар беле?
Мен каргайын десем, жалгызсың,
Каргабайын десем, тил албас,
Жан койбогон байкушсуң.
Чоң текем жатат жаралуу,
Оңбосун, катының калсын каралуу».
Каргай салып Сур эчки,
Жалпак кыя сом ташты,
Жаный басып ыйлады,
Жаман жанын кыйнады.
Анда Кожожаштай мерген кул,
Алмабаштай Ак жөкөр,
Атып турган жерин көр.
Ачуусу келип ошондо,

Какылдаган Сур бейбак,
Мунун, айтып турган кебин көр.
Акылынан шашпастан,
Алды каткан Сур эчки,
Кожожаштан качпастан,
Аткан огу мергендин,
Менин как өпкөмдөн тийсин — деп.
Туура тартып Сур эчки,
Ай караңгы түн барбы,
Атанын арман шум дүйнө,
Чоң текемен айрылып,
Мен кара бет шордууга,
Көрө турган күн барбы.
Туура тартып Сур эчки,
Төшүн сала берди эле.
Алмабаштай Ак жөкөр,
Ирмеп ийди Кожожаш.
Адырдан эчки дыр — деди,
Алмабаштай Ак жөкөр,
Алдыңкы колун сүйрөдү,
Алла таала кудурет,
Кожожашка сыр берди.
Анда мерген кеп айтат,
Мылтыгына деп айтат:
«Сунгандарың кайтпаган,
Супаттуудан Алмабаш,
Качырганың кайтпаган,
Караан калган Алмабаш.
Алмабаш мылтык сунду бейм,
Кожожаш жаны тынды бейм».
Деп, оозунан карманды,
Алмашып колго алды.
Чокудагы Сур эчки,
Кайрылып Кожожашты каргады:

«Аркадан алган шороңду,
Алты казан кайнаттың.
Алтымыш улак, кырк чебич,
Мунун көзүн жайнаттың.
Мергенден алган шороңду,
Жети казан кайнаттың,
Жетимиш улак, кырк чебич,
Мунун баарын жайнаттың.
Үстү бир жагы аска таш,
Үйүңдү көрбө Кожожаш.
Асты бир жагы аска таш,
Айлыңды көрбө Кожожаш.
Каргап салып Сур эчки,
Жаңы арыктан суу ичпей,
Жаман болду Сур эчки.
Кара тоодон от жебей,
Капа болду Сур эчки.
Жалпак кыя сом ташты,
Жаный басып ыйлады,
Жаман жанын кыйнады.
Токсондогу Текесин,
Зарлап ыйлап Сур эчки,
Көзүнүн жашын тыйбады.
Тогуз-Төбө оттоду,
Тоо башына токтоду.
Томсоруп ыйлап Сур эчки,
Чоң текесин жоктоду:
«Алты карыш чоң Текем, менин,
Адырда сөөгүң куурады, сенин.
Жети карыш чоң Текем, менин,
Жерде бир сөөгүң куурады, сенин.
Он эки карыш чоң Текем, менин,
Ойдо бир сөөгүң куурады, сенин.
Чоң эле жакшы чоң Текем, менин,

Жондо бир сөөгүң куурады, сенин».

Деп ошентип ыйлады,
Көзүнүн жашын тыйбады,
Аска таштын бооруна
Кожожаштай мерген кул,
Токтоп калган жери ошол.

Кожожаштын атасы мал-мүлктүү бай экен. Анын уулу Кожожаш Көккөздөн чыккан артык мерген. Кожожаш чоң Текени атып, Сур эчкини жараландырып, ошондо Сур эчки каргагандан кийин, Кожожаш таштын боорунда калган түнү атасы түш көрөт экен. Түшүнөн чоочуп эртең менен калып, ак боз бээни өрүштөн кармап келип союп, элин-журтун чакырып алып, түшүн айтат экен:

«Түндө жатып түш көрдүм,
Түшүмдө мүшкүл иш көрдүм.
Түндөгү түшүм түпкөн түш,
Түбүмө менин жеткен түш.
Түндөгү түшүм айтайын,
Алтын боолуу ак шумкар,
Ал гана менин шумкарым,
Алтын бир боосун тытыптыр,
Айды көздөй сызыптыр,
Мен баламдан коркомун.
Күмүш боолуу ак шумкар,
Күндөгү менин шумкарым.
Күмүш боосун тытыптыр,
Күндү көздөй сызыптыр,
Мен баламдан коркомун.
Ак жибектен тор алып,
Ак көгүчкөн тирүү алып,
Ак белес чыга мен күтсөм,
Чалынбады торума,
Көрүнбөдү көзүмө,
Билинбеди өзүмө,
Мен баламдан коркомун.
Көк жибектен тор алып,

Көк көгүчкөн тирүү алып,
Көк белес чыга мен барсам,
Көрүнбөдү көзүмө,
Билинбеди өзүмө,
Мен баламдан коркомун.
Көк ала атым түздөйүн,
Көл кылып көздөн жашымды,
Баламды Көк-Ойроктон издейин.
Карала атым түздөйүн,
Кайгырып ыйлап мен шордуу,
Баламды Кара төр кирип издейин.
Баары бир атым түздөйүн,
Барып ыйлап мен шордуу,
Баламды Марчалыдан издейин» —

деп, элге түшүн айтып, ак боз бээсин союп берип, ак куржунга азыгын салып алып баласын издеп чыкты. Анын соңунан Ак байбиче да болбой чыкты. Баласынын түшүн айтып, ак боз бээсин бизге союп берип отурса, биз тамагын ичип алып туш-тушка тарап кетсек болбойт, баласынын өлүүсүн же тирүүсүн билели, муну менен чогуу жүрөлү — деп, эл-журту да кошо жүрүп калышты.

Баягы төрлөрдүн баарын издеп, Кожожашты таба алышпады. Ошондо атасы боз ала күңгөй борчук ташты карап олтурду. Ошондо боз ала күңгөй борчук ташта боордоп турат баласы, көрө коюп баласын, боздоп ыйлайт атасы:

«Тулпардан калган туягым,
Туура кара чырагым.
Найзага тарткан желегим,
Алда берген тилегим.
Маңдайга бүткөн билегим,
Суу түбүндө жалбызым,
Кожожаш бала жалгызым.
Тулку бою тунугум,
Түп казанат кулунум.
Кай жак менен келгенсиң,
Карыганда энеңди,
Кандай күнгө салгансың?»

Зарлап ыйлайт атасы,
Боз ала күңгөй борчукта,
Боздоп турган баласын,
Көрө коюп энеси,
Көздөн жашын төккөнү:
«Таш эмчегим эмизген,
Тар курсагым кеңиткен.
Эки эмчегим сыздаткан,
Тулку боюм кызыткан.
Оң тиземе ойноткон,
Сол тиземе соороткон,
Айланайын, кулунум,
Кай жак менен келгенсиң,
Карыганда энеңди,
Кандай күнгө салгансың?»
Зарлап бир ыйлайт энеси,
Боз ала күңгөй борчукта,
Боздоп ыйлайт баласы.
Ошондо Кожожаштын айтканы:
«Кокуй, эне, ыйлаба,
Балаңын жанын кыйнаба.
Энеке сени көргөндө,
Таманым кетти жылбышып,
Таттуу жаным не болду,
Бу гана тоодо тырмышып.
Атаке, сени көргөндө,
Муунум кетти жылмышып,
Муңдуу башым не болду,
Бу гана тоодо тырмышып.
Азыр келди жан терим,
Алат күн, ата, ыйлаба,
Айлам кетти кантемин.
Эми келди жан терим,
Эсил, эне, ыйлаба,

Эсим кетти кантемин.
Анжыяндын ак кебез,
Алмабаш мылтык милтеси.
Агала зоодо не кылам,
Сур эчки кайып минтпесе.
Анжыяндын көк кебез,
Көк чыбык мылтык милтеси.
Көк ала зоодо не кылам,
Көк эчки кайып минтпесе.
Эне, эл-журтуңду жыя көр,
Ак боз бээни сое көр,
Арча менен карагай,
Шатыны мыктап кыя көр.
Шаты алты кулач келгенде,
Алламды көздөй ыйлайын,
Аманат жаным кыйнайын.
Шаты эки кулач келгенде,
Эгемди көздөй ыйлайын,
Энеке, сени көздөй кулайын.
Алдыма шаты жетпесе,
Үстүмөн аркан салыңар.
Аркан жетсе өзүмө,
Көрүнөрмүн көзүңө.
Маа жетпесе арканың,
Алды каткан Кожожаш,
Азабымды тартканың.
Кокуй күн, эне, ыйлаба,
Эсил бир жанды кыйнаба,
Алат күн, ата, ыйлаба,
Асыл жанды кыйнаба».
Деп ушинтип, бул зоодо
Зарлап турат баласы.

Ошондо эл-журтунун баары чогулуп, шатыны мыктап жасап, шатыны коюшат.
Шаты жакын калганда, зоо өсүп өйдө чыгып кетет. Андан кийин үстүнөн аркан

салат. Же арканды жеткизбей, же шатыны жеткизбей, зоо чайкалып турат.
Кожожаш зоодон түшпөсүнө көзү жетип айтканы:
«Кокуй күн, эне, ыйлаба,
Эсил жаның кыйнаба.
Алат күн, ата, ыйлаба,
Асыл жаның кыйнаба.
Же мен ала куржун көтөрүп,
Убара болуп өлбөдүм.
Калктын баарын кыдырып,
Иллалап ак уруп,
Дубана болуп өлбөдүм.
Калайыкта көп жүрүп,
Календер болуп өлбөдүм.
Асманда жылдыз закым бейм,
Атакем менен энекем,
Аңдап турсаң шордууга,
Силерден, ак ала зоо жакын бейм.
Көктөгү жылдыз закым бейм,
Көрүп турсам шордууга,
Көк ала зоо жакын бейм.
Көнөчөктөй * көөдөнүм,
Көк жору жеми болот бейм.
Көрүп турсам көк зоолор,
Менин, көр кыстоом ушул болот бейм.
Алачыктай көөдөнүм,
Ак жору жеми болот бейм.
Аңдап турсам ак зоолор,
Мени алчу кадимки
Азирейил болот бейм.
Эл-журтуңду жыя көр,
Аксарбашыл * сое көр,
Атакем байкуш шордууга,
Бир аял алып бере көр.
Атакемдин аялы,

Эркек бала бир тапса,
Кожожаштын иниси
Кой сойбос даңгыт кое көр.
Айтып-айтпай пайда жок,
Айткан менен Кожожаш,
Силерге, бир чымынча айла жок».
Деп ушинтип көз жашын,
Төгүп турат баласы.
Ошондо энесинин боздоп айтканы:
«Сени жам олуя* биригип,
Жамасынан бүткөзгөн.
Сени топ олуя биригип,
Төбөсүнөн бүткөзгөн.
Кожожаш, сенин айыңан,
Не болбодум жайыңан.
Алты ай бойго бүткөндө,
Алдамды көздөй ыйладым,
Аманат жанды кыйнадым.
Эки ай бойго бүткөндө,
Эгемди көздөй ыйладым,
Эсил жанды кыйнадым.
Сен, бир ай бойго бүткөндө,
Пирлериме* ыйладым,
Билгизбей жанды кыйнадым.
Жарым ай бойго бүткөндө,
Жасаганга ыйладым,
Мен, жаман жанымды кыйнадым.
Кожожаш, сенин айыңан,
Таксыларга* тай бердим,
Кожолорго кой бердим,
Сени, шаршемби күнү толготтум,
Сени, жарандарга корготтум.
Сени, бейшемби күнү толготтум,
Кулунум, сени берендерге корготтум.

Жаңы бир толгоо киргенде,
Эшиктен ак уруп келди дубана*,
Жерге бир түштүң жумада.
Ак боз бээни сойдурдум,
Анжыяндан кожо алып,
Атыңды Кожожаш жаңгыз койдурдум.
Айылдуу киши кой сойсо,
Ашыктуу жилик колумда,
Короолуу киши кой сойсо,
Колколуу жилик колумда.
Эми короолуу киши кой сойсо,
Колколуу жилик эт кайда,
Кокуй күн, баласыз деген кеп кайда?
Айылдуу киши кой сойсо,
Кожожаш көзүң барында
Ашыктуу жилик колумда.
Кожожаш көзүң өткөндө,
Ашыктуу жилик эт кайда,
Арсыз, баласыз деген кеп кайда?»
Деп ушинтип зыркырап,
Ыйлап турду энеси.

«Койгула эми, бир бала үчүн бардыгыбыз ачкадан өлөбүзбү, кайталык» — деп, чогулган эл айтат. Анда Кожожаштын теңтуштары «Ой журт! Кожожашты кантип жалдыратып аска-таштын бооруна таштайбыз, эптеп учуралык» — дешет. Буга карыялар биригип туруп бир акыл тапкыла, — дешет. Анда карыялар кантип учурабыз — деп ыргылжың болушат. Муну мындай кылыш керек — дешет Кожожаштын теңтуштары: «Асылбек кызы Керме каш деген мунун колуктусу бар, ал атасынын төрүндө, алып келип кул-кутанга бастырып, бети-башын тырматып, ары-бери сүйрөп тепкилеп урумуш болуп, кыйнасаң, анан Кожожаш ичи күйгөн бойдон зоодон <өзүн ыргытып жиберер, сөөгү жерге эсен түшсө, алып сарып өз колубуз менен көмсөк, ошондо көңүлүбүз сууп калбайбы» — дешет.

Анда абышкалар:

«Оо, жинди балдар! Асылбек кызы Кермекаш болсо, атасы береби. Бирок Кожожаш кандай бала эле. Кожожашка күйгөн менен балким Асылбек берсе берер,

эмесе эпчил балдар болсоңор алып келгиле, биз күтүп туралык». Ошондо ат баштаган бир тобу, төө баштаган бир тобу эчен күлүк аттар алып, Асылбекке балдар тартуу кылып, ал-абалды айтып барышат. Кыз болуп күйөөсүн көрбөгөн Кермекашты алып келгиле, — деп карыялар убада беришти. Балдар малды Асылбекке алып барды. Асылбек берейин — деди, кызга күйдү, бербейин деди — Кожожашка күйдү. «Ак бата, кызыл кан кылып, кызымды берейин деген убадам бар эле, бирөө ойдо, бирөө жерде болсо да, биринин караанын бири көрүп калсын, дүйнөдөн арманда кетпесин» — деп, Асылбек оң карап күлүп, сол карап ыйлап туруп кызын берди. Кермекашты экн-үч күндүн ортосунда Кожожаш турган зоонун түбүнө алып келишти. Алып келип, Кермекаштын бети-башын тырматып, кул-кутанга тебелетип жатышты. Кулдар басып жатканда, көзүнүн жашы он талаа болуп, Кермекаш ыйлады. Өйдө карай караса, ойрону Кожожаш зоодон көрүндү. Ошондо Кермекаштын муңканып ыйлаганы:

«Курдашым, кай жак менен келгенсиң,

Карыганда, атакең,

Каидай күнгө салгансың?

Ак чыбык мылтык асындың,

Кайыпка кайдан асылдың.

Ата-энеңди зарлатып,

Ак ала зоого жашындың.

Көк чыбык мылтык асынып,

Көп кайыпка асылдың.

Ата-энеңди зарлантып,

Көк ала зоого жашындың.

Жаш чагымда келбедиң,

Жаш кызматым көрбөдүң,

Кыз чагымда келбедиң,

Кыз кызматым көрбөдүң.

Толгон малды сойдуруп,

Ага-иниңди жыйдырып,

Ак никеңди кыйдырып,

Алача төшөк баспадың,

Актыгымды албадың,

Анан кийин өлбөдүң.

Бу дүнүйө жалганда,
Мен бир көрбөдүм арманда.
Ажалым жетип күн бүтсө,
Кантип тааныйм сени мен,
Чын дүнүйө жалганда» —

деп, буркурап эки бетин алып ыргытып жиберди. Беттен аккан кара кан кочушуна толду. Ошондо Кожожаштын мууну бошоп кетип, зоодон учмакчы болду. Энеси менен атасына, Кермекашка кайрылып мындай деди:

«Кокуй, энем, ыйлаба,
Эсил жаның кыйнаба.
Алаткүн, атам, ыйлаба,
Асыл бир жаның кыйнаба.
Жасаган жездей май кылдың,
Айланайын, атаке,
Эми жалгызыңдан айрылдың!
Айланайын, энекем,
Чыйраткан жездей май кылдың,
Эми чырагыңдан айрылдың!
Алтыдан манат кездеп ал,
Алаткүн, ата, ыйлабай,
Мен шордуу учам көздөп ал!
Жетиден манат кездеп ал,
Кокуй күн, эне, ыйлабай,
Күлгүн* учам көздөп ал!
Алтыдан өргөн чачыңды,
Арканды көздөй түйүп ал.
Алаткүн, курдаш, ыйлабай,
Айтышкан, мен шордуу учам күтүп ал!
Жетиден өргөн чачыңды,
Желкеңди көздөй түйүп ал.
Кокуй күн, курдаш, ыйлабай,
Сүйлөшкөн, мен шордуу учам күтүп ал! —

деп, Кожожаш зоодон дыркырап учат. Асылбек кызы Кермекаш аташкан кайдан келет — деп, аска таштын бооруна карап буркурап ыйлап турат.

Бетинде шуру беш каттан,
Ар уруудан бешманттан,
Кийип алып Кермекаш.
Аскадагы Кожожаш,
Күйүп алып Кермекаш.
Кара болот канжарды,
Мыткып алды Кермекаш.
«Аташкан достон калбайын,
Ичиме бычак салайын,
Как жүрөктүн толтого,
Кара болот канжарды,
Ылгап эми алайын».
Деп ошентип Кермекаш,
Как жүрөктүн толтого,
Булгап алды бычакты.
Эл-журтунун баарысы,
Көп жашаган карысы,
Ыйлаба деп шүк — деди.
Алды каткан Кожожаш,
Ошо күнү, ак ала зоодо бүктөлдү!
Аска тоонун бооруна
Кожожаштай мерген кул
Токтоп калган жери ошол.
Алды каткан энеси,
Кожожаштай мергенди,
Жоктоп калган жери ошол:
«Кара ылаачын чөл сактайт,
Карыганда энекең,
Какалай куурап күн сактайт!
Куу ылаачын чөл сактайт,
Куруп калган энекең,
Куурап-какшап күн сактайт!
Тору чубар көп бээден,
Тоорулга* минер ат туубайт,

Токсондогу энекең,
Кожожаш сендей эр туубайт!
Кара чыбыр көп бээден,
Калкка минчү ат туубайт,
Карыганда энекең,
Кожожаш сендей эр туубайт!»
Деп ошондо зар ыйлап,
Асыл жанын байкуштар,
Атасы менен энеси,
Кыйнап калган жери ошол!

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

АКСАРБАШЫЛ — кандайдыр бир коркунучта, кубанычта кудай жолуна арнап айтылган садага.

БАГЫЛДЫР — жетиле элек жаш теке, текече.

ДУБАНА — динге үгүттөө максатында диндик ырларды айтып кайыр сураган адам, диний фанатик тилемчи.

ЗАНИҢ — текст боюнча алганда ата-бабаң, тегин. деген мааниде.

КАЗАТ — текстке караганда өч, өчмөндүү деген түшүнүк берет.

КАНДАГАЙ — баатырлар, балбандар кийүү үчүн тоо текенин терисинен тигилген шым. КӨНӨЧӨК — төөнүн терисинен ышталып жасалган, көнөктөн кичирээк идиш.

КҮЛГҮН — жаш, гүлдөп турган жаштык кез.

ОЛУЯ — алданын жакыны, ыйык, касиеттүү көзү ачык.

ПИР — диний каада-салтты жакшы билген динчил адам; көсөм, касиеттүү, колдоочу.

ТАКСЫ — дубана, кожо сыяктуу динчил адам.

ТООРУЛ — кароолго чыгуу, багуу.